

NA FRONTI

revija za vojaško zgodovino

števila 11 / november 2016

ISSN 1580-7282

KAZALO

UVODNIK	3
DVE PESMI ANTONA GRGIČA IZ PADRIČ	4
ERNESTA MAVRIČ – TRI IN POL LET BEGUNSTVA NA POBOČJIH VEZUVA , Vili Prinčič	5
PREDLOG ZA ODLIKOVANJE: LEOPOLD ŽIVEC (1887–1953) , Miha Šimac	7
DNEVNIŠKI ZAPISI LEOPOLDA ŽIVCA , Simon Kovačič	10
ČASTNIŠKA IZKAZNICA SPREGOVORI: DR. JANEZ (JANKO) ŠAVS (1864–1929) , Miha Šimac	15
ODLIKOVANI ČASTNIK SOŠKE FRONTE, ŽRTEV HOLOKAVSTA , Renato Podbersič ml.	18
SMRT NA MADEIRI , Vinko Avsenak	24
ZAKAJ JE MAJA 1915 CADORNA PRIŠEL SAMO DO SOČE , Matjaž Bizjak	34
RAJE POKOJ KOT IZPOLNJEVANJE NESPREJEMLJIVIH UKAZOV , Dušan Nečak	43
VOJNE DELIJO, GLASBA ZDRUŽUJE , Franc Križnar	54
PRVI PLINSKI NAPAD NA ITALIJANSKEM BOJIŠČU – DEBELA GRIŽA 29. JUNIJ 1916 , Mitja Juren	62
BARON GAUTSCH – TITANIK JADRANSKEGA MORJA , Petra Falabella	66
U118 IN JUTRANJE PRESENEČENJE V HASTINGSU , Tomaž Velnar	68
OBNOVA SPOMENIKA 91. PEHOTNEGA POLKA NA MRZLEM VRHU , Mojca Rutar	71
SPOMENIK TEŽKE HAVBIČNE BATERIJE NA VODICAH , David Erik Pipan	76
KRATKE ZGODBE	
Pogovor s skladateljem Avgustom Ipavcem , Franc Križnar.....	78
Moj ded Jožko Perkon , Giuseppe Pippo	80
Navdih sto let stare slike , Boris Salobir	81
TORBICA ZA POVOJE (VERBANDTASCHE) , Roberto Todero	82
NADOMESTNA – ERSATZ VOJAŠKA OPREMA , David Erik Pipan	85
SVETOZAR BOROVIĆ NA VOJAŠKIH ZNAČKAH , David Erik Pipan	88
VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...	
Peter Kogoj z Mosta na Soči , Vinko Avsenak	90
FOTO ALBUM	95

NA FRONTI, revija za vojaško zgodovino, številka 11, november 2016

Izdajatelj: Društvo soška fronta 1915–1917, ul. Nikole Tesle 19, Šempeter pri Gorici, **glavni urednik:** Simon Kovačič, **odgovorni urednik:** Tadej Munih, **uredniški odbor:** Vinko Avsenak, Simon Kovačič, David Erik Pipan, dr. Renato Podbersič ml., Vili Prinčič, **lektor:** Vinko Avsenak

oblikovanje in priprava za tisk: A-media d.o.o., **tisk:** P.S.M.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prepovedano je vsako kopiranje in razmnoževanje brez pisnega dovoljenja uredniškega odbora in avtorjev prispevkov.

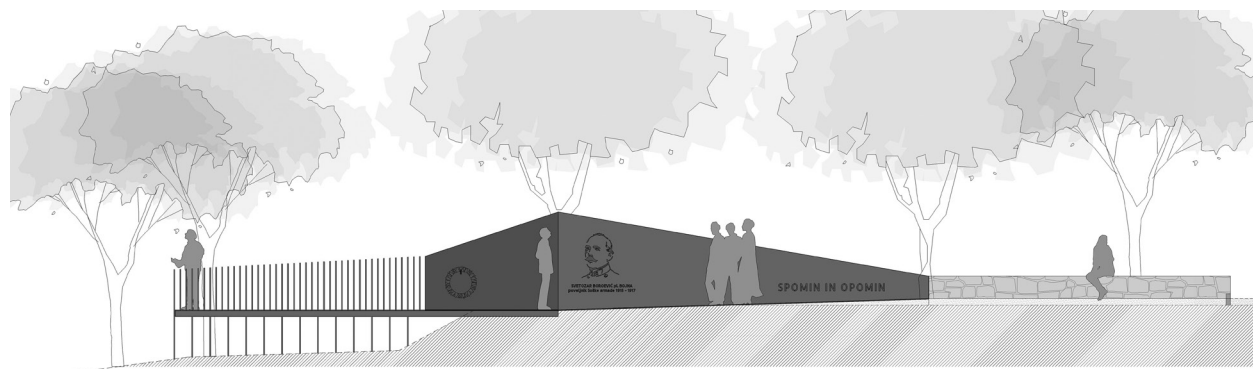
Na naslovnici: Cesar Karel I. Avstrijski (iz zbirke Simona Kovačiča)

Na zadnji strani: Značka Borojevič (iz zbirke Aleksandra Hvaliča)

www.drustvo-soskafronta.si

ENAJSTI ŠTEVILKI REVIJE NA POT

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

DVE PESMI ANTONA GRGIČA IZ PADRIČ

31. 12. 1915

Staro leto je minilo,
polno težkih je gorja.
Novo nam je nastopilo,
isto sliko tudi ima.

Da bi Bog le enkrat vslišal
prošnje širnega sveta,
ki pod težo zdaj vzdihuje,
da prenašat se ne da.

Težke rane, bol na srcu,
vsaka koča čuti zdaj
in vojak na bojnem polju
si želi pokoja zdaj.

Da bi le nam novo leto
vsaj prineslo to radost,
da bi bil v najkrajšem času
vsaki strelni jarek prost.

Preljubi moj primorski dom

Preljubi moj primorski dom,
jaz nikdar zabil te ne bom,
kjer milo peli so zvonovi,
zdaj težki mi grome topovi.
Se sliši strojne rezgetanje,
v naskokih vrišč in grozno klanje.
Tam kraška zemlja plodovita
krvi zdaj polna in napita,
da bi nam v kratkem le izklilo
in sad miru nam podelilo.
Ves trud bi kmalu pozabili,
ko skupno zmago bi slavili.

Anton Grgič, 1871–1941

Anton Grgič je bil rojen 10. januarja 1871 na Padričah, kar pomeni, da ni bil prav rosno mlad, ko so ga oblekli v vojaško suknjo. Temu primerni so tudi njegovi stih. Iz njegovih pesmi se da razbrati, da je bil črnovojniki v Ljubljani, na Hrvaškem in na Madžarskem, kaj več pa o njem ni znanega. Zvezek njegovih pesmi (okrog 20) je našla njegova vnukinja Jadranka Grgič, ko so vsi sorodniki, ki so Antona poznali, že umrli.

Anton Grgič je umrl 23. avgusta 1941 na Padričah nad Trstom, kjer je tudi pokopan.

ERNESTA MAVRIČ – TRI IN POL LET BEGUNSTVA NA POBOČJIH VEZUVA

Vili Prinčič

Malokdo bi verjel, da bo še po stotih letih naletel na koga, ki je obdobje prve svetovne vojne osebno doživel. Pa vendar se je zgodilo! Spomladi 2015 sem od nekaterih znancev izvedel, da v Mirnu pri Gorici živi ženska, ki je stara 105 let, da je še bistrega uma in da v sebi hrani veliko spominov na leta, ki jih je z družino preživela v begunstvu. Takoj sem navezal stik z njeno hčerko Ireno in se dogovoril za obisk. Seveda so me obhajali hudi dvomi, ali bo pogovor z osebo tako častitljive starosti potekal sproščeno in v zanimivi, zgodovinsko utemeljeni pripovedi. Prej sem imel namreč le redkokdaj opravka z ljudmi, ki so tako krepko prekoračili stoletje svojega življenja, a z osebo, staro 105 let, se pa zagotovo še nisem pogovarjal! Vsi dvomi pa so se razblinili, ko sem spoznal gospo Ernesto Mavrič, ki je nestrpnost čakala na pogovor z neznancem, željnimi spoznati njeno begunsko zgodbo. Že po prvih spoznavnih stvkih sva takoj navezala kar se da prijateljski stik, ki je v takih pogovorih zelo pomemben. Njena zgodba me je še bolj pritegnila, ko sem izvedel, da so Mavričevi begunstvo preživljali v Italiji, daleč na jugu, v manjšem mestecu nedaleč od Neaplja, na pobočjih ognjenika Vezuva. Pričevanja beguncev iz Italije so namreč veliko bolj redka kot pričevanja sotrpinov, ki so zdomstvo preživljali v raznih deželah Avstro-Ogrske. Čeprav je bila gospa Ernesta ob izbruhu vojne v Posočju stara le pet let, so se ji nekateri dogodki trdno vtisnili v spomin, tako da je kljub manjšim „luknjam“ njena zgodba imela glavo in rep. Takole je pripovedovala:

Rojena sem bila 21. avgusta 1910 v zaselku Mišček v dolini Idrije. Naša vasica je prav tako kot danes ležala na meji z Italijo. Mojemu očetu je bilo ime Anton, materi pa Antonija Florjančič, doma iz vasi Kovačevica v Benečiji. Mati se je torej primožila iz Italije na avstrijsko stran meje. Bila je iz družine, ki je dala več duhovnikov. Tudi sama je bila precej izobražena, moj oče pa je bil nepismen. Doma smo bili kmetje in smo pridelovali koruzo, krompir, pšenico in povrtnine. Pridelali smo tudi do 10 hl vina in smo se v tem pogledu skoraj sami preskrbovali. V družini so bili še brat Valentin (letnik 1901), sestra Lojzka (1906), jaz in leta 1913 rojeni bratec Vincenc. Dva bratca sta pa umrla še kot majhna.

Ko je Avstrija leta 1914 stopila v vojno, mojega očeta niso mobilizirali, ker je bil že prestar. Izbruh vojne z Italijo nas je popolnoma presenetil. Italijani so k nam prišli že prvi dan vojne, saj nas je od Italije ločeval le potok Idrija. Kar se spominjam, so bili italijanski vojaki precej nasilni, še bolj pa Benečani, ki so jih vodili in ki so z nami ravnali zelo surovo. Nekatere smo tudi osebno poznali, saj so

*Ernesta Mavrič, Miren, 17. 4. 2015
(foto Vili Prinčič)*

živeli v krajih ob meji. Verjetno so računali, da jim bo protiaustrijska nastrojenost prinesla korist. Očitno jih je mikala kaka naša njivica ali vinograd.

Že dan ali dva po zasedbi smo dobili ukaz, da moramo takoj zbrati svoje stvari in oditi zdoma. Spominjam se, da je mama ravnokar spekla nekaj kostanja in častnika prosila, da dovoli, da ga otroci pojedjo, on pa je surovo zgrabil posodo in ji kostanj stresel na glavo.

Potem smo na ročni voziček naložili nekaj najnujnejšega in dolga vrsta vaščanov Miščka (sedem družin) jo je peš mahnila proti Čedadu. S sabo smo peljali tudi kravo, ki pa je nato ostala v Čedadu. Tam so nas naložili na vojaške kamione in nas odpeljali do Vidma. Očeta so zadržali in nam zagotovili, da se nam bo pridružil v kratkem. Ni bilo tako, kajti objeli smo ga lahko šele proti koncu vojne. V Vidmu smo stopili na vlak, ki nas je peljal daleč na jug Italije, v Neapelj in še naprej v kraj Boscotrecase, na južnih pobočjih Vezuva. Med begunci so bile tudi noseče ženske, zato je bilo več porodov kar na vlaku in takoj po prihodu pod Vezuv. Domačini so bili na začetku sovražno nastrojeni do nas. „Brutti austriaci (prekleti Avstrijci)“, so nam pravili. Po posredovanju in prigovarjanju komisarja, ki je bil dodeljen za našo oskrbo in smo mu pravili „konzul“, so se kasneje odnosi precej izboljšali. Neka znanka iz Podsabotina pri Gorici mi je ob naključnem srečanju po vojni pravila, da so njeno in več drugih družin nastanili v mestu Nola, na severnih pobočjih Vezuva. Povedala mi je pretresljivo zgodbo o njihovem prihodu v Nolo. Od oblasti naščuvani domačini so pričakali vlak z begunci s sovražnimi klici in hudimi žaljivkami. Nekateri so bili celo oboroženi s koli. Oblasti so najbrž razširile glas, da v mesto

Mestece Boscotrecase je leta 1906 prizadel izbruh Vezuva.
(iz zbirke Vilija Prinčiča)

prihaja vlak z avstrijskimi ujetniki. Čim pa se je vlak ustavil in so iz vagonov začele sestopati prestrašene ženske s kopico otrok, je kričanje hitro pojenjalo. Nekateri hujskači so sicer še naprej spodbujali množico k nadaljnjim žalitvam, toda brez uspeha. Na postaji je zavladala tišina in mnogi domačini so beguncem celo pomagali nositi borno prtljago.

Ta kraj je postal naš dom za naslednja tri leta in pol. Nastanili so nas v večji hiši, v kateri so dobile zatočišče tudi druge begunske družine. Na začetku so nam hrano prinašali iz skupne kuhinje, kasneje pa so nam dajali živila, ki smo si jih kuhali sami. Imeli smo veliko sadja, zlasti pomaranč in mandarin.

Jaz sem tam obiskovala osnovno šolo. Če se prav spominjam, so bili razredi ločeni. V nekaterih so bili krajevni učenci, v drugih pa begunski. Učila nas je starejša učiteljica, ki je bila do nas zelo prijazna. Vse je šlo zelo počasi, ker nismo znali italijanščine. Italijansko je znala le mama, ker je bila pač iz Benečije, tako da sporazumevanje ni povzročalo večjih težav, vsaj nam ne. Znanka mi je po vojni pripovedovala, da je z družino begunska leta preživljala v mestu Cava dei Tirreni, nedaleč stran. Povedala je, da so tudi njo vpisali v šolo in da se je v njej počutila zelo ponižano. Ker ni znala italijanščine, ji je brezsrčni učitelj obesil na hrbet tablo, na kateri je pisalo »Asino« (osel). Znanka, ki ji je takrat bilo šest ali sedem let, je jokala, ostali otroci pa so se ji smejali. Mama se je zato odločila, da je ne pošlje več v šolo. Njeno šolanje je tako trajalo vsega skupaj teden dni.

Moj starejši brat in sestra sta se zaposlila. Brat je delal pri kmetih, sestra Lojza pa je zaposlitev našla v krajevni lekarni. Tam je delala kot čistilka, kljub temu da je bila stara komaj deset let. Lastnica lekarne je bila starejša gospa, ki ni bila poročena in ni imela otrok. Preden smo se vrnili domov, je hotela Lojzo posvojiti, toda mama na to ni pristala.

Iz žrela Vezuva se je večkrat kadilo, večjih težav pa ognjenik ni povzročal. Domačini so nam povedali, da se je aprila 1906 zelo surovo znesel nad vasmi ob njegovem vznjožju. Pripovedovali so nam, da so bile mnoge ulice zatrpane z lavo in da se je moralo veliko prebivalcev izseliti. Trajalo je dolgo, da so mestece očistili in da so se prebivalci lahko vrnili na svoje domove. Po zakotnih ulicah so bile še vidne posledice izbruha tudi devet let kasneje, ko smo mi živeli v Boscotrecase. Še so bili vidni kupi ohlajene lave! Mestece je ležalo le nekaj kilometrov severno od znamenitih Pompejev, za katere je bil usoden prav izbruh Vezuva. Ruševine starega rimskega mesta smo enkrat tudi obiskali.

Mama je večkrat naslovila na oblasti prošnjo, da bi se nam pridružil oče, a zaman. Kot rečeno, je oče prispel pod Vezuv šele proti koncu vojne. Povedal nam je, da je leta begunstva preživel pri neki drugi družini, ker da baje oblasti niso mogle ugotoviti, kje je njegova resnična družina. Bolj verjetno so očeta izselili, ker so ga najbrž imeli za vohuna, ki se je z družino zadrževal doma z namenom, da bi avstrijske vojaške oblasti obveščal o dogajanju na meji. To nam je oče po vojni večkrat namignil. Pozabila pa sem, v katerem kraju so ga zadrževali ves tisti čas. Domov smo prišli z njim, z vlakom do Vidma in Čedadada ter nato peš do doma. Naša hiša ni bila porušena, ker se je vasica Mišček znašla v zaledju fronte in jo je od topovskih granat varovala dolga veriga precej visokih vzpetin kanalskega Kolovrata. Bila pa je povsem izropana. Kasneje smo prejeli vojno odškodnino, s katero smo si popravili hišo in se opomogli. Obnovili smo kmetijo, odprli pa smo tudi trafiko. Šolo sem nadaljevala v Zapotoku in pouk je bil takrat še v slovenščini. Po vojni, leta 1921, se nam je doma pridružil še bratec Evgen. To pa se je dogajalo že v Italiji.

Ernesta Mavrič je umrla avgusta 2015, le nekaj dni pred njenim 105. rojstnim dnevom.

PREDLOG ZA ODLIKOVANJE: LEOPOLD ŽIVEC (1887–1953)

Miha Šimac

Mirno poletje leta 1914 so konec junija zmotili streli ob Miljacki, ki so terjali življenja avstro-ogrskega prestolonaslednika in njegove soproge. Mesec dni pozneje so zadoneli vojaški pozivi – mobilizacija. Pod vojaške prapore so tako odhajali moške in fantje, vpoklicani k svojim enotam. Ni jih bilo malo, ki so se znašli v Kanalu kot pripadniki 7. lovskega bataljona, enote, ki je bila ustanovljena že leta 1808 in je svoj spominski dan praznovala 24. junija, v spomin na boje pri Custozzi leta 1866. Sedež poveljstva bataljona je bil ob začetku vojne v Kanalu. 7. lovskega bataljona je poveljeval podpolkovnik Wilhelm Staufer, v njem je kot major služil tudi Ludwig Schauder. Med stotniki pa je bil tudi sin znanega primorskega politika in odvetnika dr. Josipa viteza Tonklija (1834–1907), Oskar.¹

V Kanal se je takrat podal tudi prenekateri primorski fant, med njimi tudi vitoveljski² cerkveni ključar Leopold Živec, ki je vojaški rok sicer odslužil že v letih od 1908 do 1911. Izhajal je iz številne družine očeta Jožefa in matere Katarine, roj. Rijavec. Rojen je bil 5. novembra 1887 na Vitovljah 35 (danes Vitovlje 29), takrat občina Osek. V družini je bilo sicer 11 otrok. Leopold se je moral odpraviti v vojsko, čeprav bi še izjemno rad ostal doma. V maju 1914 je namreč pred oltar popeljal Rozalijo Štrukelj iz bližnjega Šmihela, ki pa je takrat že pričakovala prvega otroka. Toda svojega prvorojenega otroka, rojenega avgusta 1914, Leopold ni mogel vzeti v naročje, saj je bil takrat že v vojaški uniformi.³ Kot podlovec je bil pri oddelku strojnih pušk in z njimi je odšel na bojišče.⁴

7. lovski bataljon je 30. julija odšel iz Kanala in se sprva z vlakom prek Jesenic odpeljal do Ljubljane. V mestu so se dodatno opremili in formirali tudi pohodne stotnije. Dne 2. avgusta je, kakor je zabeleženo v dnevniških noticah enote, lovski bataljon prisostvoval vojaški maši na Kongresnem trgu. Vojake je potem nagovoril podmaršal Rudolf Kraliček, nanje se je obrnil v kratkem nagovoru tudi dr. Ivan Šusteršič (Šušteršič) (1863–1925). V naslednjih dneh je bilo na sporedu urjenje vojaštva, preverjanje opreme. Malo pred sedmo uro zjutraj, dne 7. avgusta 1914, je vojaški vlak z ljubljanske železniške postaje odpeljal 7. lovski bataljon proti Galiciji. Pot ga je vodila prek Budimpešte, Lawoczne, Stryja proti Zydaczówu. Tja je prispel okoli pol četrte ure popoldne, 10. avgusta 1914. Vožnji z vlakom so sledili

Rezervni štabni nadlovec Leopold Živec (1887–1953)
(iz družinske zapuščine)

dolgotrajni marši, sprva v Zalesie, nato v Zagórecko, dne 23. avgusta pa je bil bataljon pred Glinjany, kjer je bil pri istoimenskem gradu rezerva Fernenglove⁵ brigade.

Živec je vikarju v Oseku pisal posebno pismo. Ker pa se je enota premikala, je bilo kar nekaj težav s pošto. Zato je pismo hodilo 36 dni in so nekatere dopisnice, ki jih je pisal pozneje, prišle pred pismom. V vseh svojih zapisih je poročal o stanju na bojišču in razpoloženju. O tem so poročali tudi časopis. Zlasti v *Novem času* so bili ponosni, da se ta goriški časopis bere tudi na bojišču. Prav Leopold je namreč za-

¹ Prim. *Schematismus k.u.k. Heer 1914*, str. 599.

² Vitovlje, manjši kraj v srednji Vipavski dolini, nad Šempasom.

³ Župnijski arhiv Osek, *Status animarum*, str. 69. Za podatke se zahvaljujem dr. Renatu Podbersiču.

⁴ Novi čas, 16. 10. 1914, str. 5.

⁵ Generalmajor Johann Fernengel, poveljnik 56. pehotne brigade v sestavi 28. pehotne divizije III. armadnega korpusa (Gradec).

pisal, da je na bojišču prejel številko *Novega časa* z dne 12. novembra 1914 in zadevo z zanimanjem prebral. Predvsem so ga zanimali zapisi o vseh odlikovancih in prispevek o smrti 22-letnega poročnika Ivana Radoviča pl. Sokolovca, čigar oče je bil upokojeni polkovnik in znana oseba v Gorici. V omenjenem časopisu so o poročniku Radoviču med drugim zapisali: *V bojih proti Rusom je pokazal vso vojaško naravo nekdanjih graničarjev. Priljubljen radi svoje živahnosti povsod; pogumen do skrajnosti. Radi svoje izvanredne hrabrosti je že početkom oktobra dobil visoko vojaško odlikovanje: vojaški zaslužni križec z bojno dekoracijo. Že enkrat preje ga je sovražna krogla zadela v prsa, pa je zdrknila ob zapisniku, ki ga je v suknji imel, na stran; drugikrat je prifrčala kroglja na prav isto mesto, s katerega se je hip poprej odmeknil: tretjikrat pa mu je prsa predrila in ga zadela v srce. Padel je kot junak pred svojo četo dne 21. oktobra.*⁶ Leopold Živec je bil takrat, kakor je zapisal, le par korakov stran od padlega poročnika Radoviča.

Na bojišču pa se je posebej izkazal tudi Leopold Živec. V pismu, ki ga je 30. septembra t. l. pisal z bojišča, je poročal o mrzlem vremenu in o hudih bojih na začetku septembra. Dne 7. septembra se je enota nahajala blizu kraja Tuczap.⁷ Tega dne je poveljstvo nad lovci prevzel stotnik baron Lichtenberg. Polkovnik Staufer je namreč ostal pri 27. pehotnem polku. Ob pol enih popoldne je enota skupaj s 55. pehotno brigado polkovnika Webra odšla proti Kamienobrodu.⁸ Ob šestih zvečer je prišlo povelje, da sta 2. in 4. stotnija določeni za brigadno rezervo in se nastanita pri *Meierhofu*⁹ pri Kamienobrodu. 1. In 3. stotnija pa sta bili namenjeni za varovanje 8. poljskega topniškega polka. (*Geschützbedeckung*).¹⁰ Naslednjega dne se je enota zapletla v spopade, v katerih je bil ranjen tudi Leopold Živec. V pismu je poročal, da je bil ranjen v levo nogo.¹¹ Kljub temu se je zelo kmalu spet prostovoljno vrnil v enoto. To ravnanje je pričalo o njegovem domoljubnem duhu

in pripadnosti enoti, kar so opazili tudi predpostavljene in zanj podali predlog za odlikovanje. V predlogu so skopo zapisali: *Podlovec Leopold Živec je dne 8. 9. prejel strel skozi meča, dne 11. 9. se je prostovoljno vrnil nazaj v svojo enoto in ponovno prevzel svojo službo.*¹²

Nekoliko drugače je o tem dogodku pisal Leopold sam: *Prvi dan tega boja, dne 8. t. m., sem bil lahko ranjen v levo nogo. Ostal sem nekoliko zadaj, si rano opral in obvezal. Potem pa sem šel zopet k svojemu oddelku.*¹³ Iz tega bi celo razbrali, da je šlo morda le za površinsko rano. Ne glede na to je Leopold Živec za svoje ravnanje takrat prejel srebrno medaljo za hrabrost 2. razreda. Sam odlikovanec pa je po poročanju časopisja menil, da je bil odlikovan zato, ker je sledil svoji četi, čeprav je bil ranjen ter je tudi ustrajal [*sic!*] v nadaljnjem boju in pa ker se je pokazal posebnega mojstra pri stojni puški.¹⁴ Iz njegovih zapisov razberemo, da se je 7. lovski bataljon takrat moral večkrat umakniti. Pri teh umikih je Leopold imel večkrat srečo; omenil je celo, da je bil rešen *iz sovražnikov rok ali pa celo morebiti smrti*, za kar se je zahvaljeval Bogu in ni pozabil omeniti, da se v enoti vsak večer sliši tudi molitev vojakov.¹⁵ Iz časopisnega članka lahko izvemo, da je Leopold Živec v letu 1915 zbolel za legarjem¹⁶ in bil poslan na zdravljenje v Košice.¹⁷ Na enem od dokumentov dejansko lahko preberemo, da je bil na bojišču od začetka vojne pa do 16. januarja 1915. Takrat je bil torej poslan v zaledje.

Kljub umikanju enote in težkim preizkušnjam pa Leopold Živec ni izgubil poguma in volje po dokazovanju. Po zdravljenju se je vrnil k svoji enoti, se znova znašel na bojišču in bil spet odlikovan. Leta 1917 je prejel bronasto medaljo za hrabrost. V predlogu za odlikovanje so zapisali, da je osemnajst mesecev in pol vzorno opravil svojo vojaško službo in izkazoval pogum pred sovražnikom. To je bilo opazno zlasti

6 Novi čas, 12. 11. 1914, str. 7.

7 Kraj na vzhodu današnje Poljske.

8 Kraj v današnji zahodni Ukrajini, 25 km zahodno od Lvova.

9 Pristava ali večja kmetija, na kateri so se nastanile vojaške enote (tudi *Mayerhof*).

10 Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖSTA) / Kriegsarchiv (KA), Archiv der Truppenkörper (AdT), Feldjäger Bataillon, Tagebuchbeilagen 1914–1916, karton 742, Tagebuchnotizen FJB 7.

11 Prim. Slovenski gospodar, 22. 10. 1914, str. 3.

12 ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914–1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), karton 3.

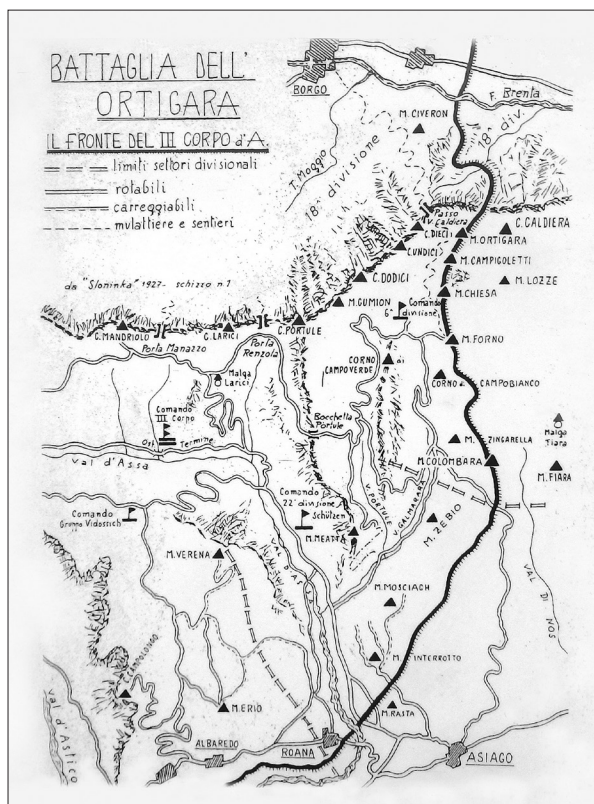
13 Prim. Slovenski gospodar, 22. 10. 1914, str. 3.

14 Prim. Božična priloga »Novemu času« št. 52, str. 4. V: Novi čas, 24. 12. 1914.

15 Prav tam.

16 Legar – tifus. Zelo pogost je bil pegasti legar, ki so ga prenašale uši, teh pa med vojaštvom zaradi slabih razmer na bojiščih ni manjkalo.

17 Prim. Ilustrirani glasnik, 20. 5. 1915, str. 454.

Zemljevid dela Asiaške planote z vrisano fronto črto
v času bitke za Ortigara junija 1917
(preslikal z informativne table Vinko Avsenak)

v bojih na Monte Campigoletti¹⁸ med 28. junijem in 28. novembrom 1916.¹⁹ Tega leta naj bi bil Živec še drugič odlikovan s srebrno medaljo za hrabrost 2. razreda. Dokumenta oziroma potrditve za to doslej (še) nimamo, zato pa vemo, da se je o njem govorilo tudi še v letu 1918.

28. januarja 1918 se je rezervni štabni nadlovec Leopold Živec, poveljnik strojnične polstotnije, v obrambnem boju ponovno izkazal z izjemno požrtvovalnostjo in izrednim pogumom. Na področju med Monte Sisemolom in Monte di Val Bello je nasprotniku na zadimljenem bojnem polju uspelo na več mestih nenadno vdreti v avstro-ogrske strelske jarke in zajeti tri strojne puške omenjene strojnične polstotnije. Kljub močnemu pehotnemu in strojničnemu ognju naskakujo-

čega nasprotnika je Živec planil proti preostali strojni puški. Iztrgal jo je nasprotniku in jo lastnoročno prinesel na položaj, s katerega je potem pod ognjem več strojnih pušk brez kritja streljal na nasprotnika in mu preprečil nadaljnje napredovanje. V protinapadu je sam stopil naprej s strojno puško, na »sijajen način« udaril po nasprotniku in ni obmiroval, dokler niso bile vse zajete strojne puške spet v njegovih rokah. Tako so 5. februarja 1918 o njegovem podvigu v predlogu za odlikovanje zapisali nadrejeni. Predlog je 13. februarja podpisal tudi poveljnik 7. lovskega bataljona. Leopold Živec je za hraber nastop pri Monte Sisemolu dne 28. januarja 1918 prejel najvišje odlikovanje za moštvo – zlato medaljo za hrabrost.²⁰ Skupaj z njim so si zlato medaljo priborili še nekateri drugi pripadniki 7. lovskega bataljona: praporščak Miterer, podlovec Valentin Peterman in lovec Frece. O vsem tem je poročalo tudi slovensko časopisje.²¹

Po vojni se je Leopold Živec vrnil domov, kjer ga je pričakala soproga. Kljub novi italijanski državi je vztrajal v svojem rodnem kraju. Leta 1920 se mu je znova rodil otrok. Po pripovedovanju naj bi bil Leopold izjemno napreden in podjeten mož. Tako je menda prvi v vasi naredil malo elektrarno za domače potrebe. Toda zadeva se ni dobro končala, saj naj bi bil zaradi svoje podjetnosti potem kaznovan s strani Italijanov. Kljub temu je vztrajal na domači zemlji, dočkal tudi drugo vojno viхро in jo srečno preživel. Svoje bogato in viharjev polno življenje je sklenil 12. decembra 1959 v rodni hiši in bil pokopan na domačem pokopališču. Domači še vedno hranijo njegovo fotografijo pa tudi krajše dnevniške zapiske, ki osvetljujejo njegovo vojaško življenje v veliki vojni.

Viri in literatura:

- *Status animarum*, župnijski arhiv Osek.
- Österreichisches Staatsarchiv Wien (ÖSTA) / Kriegsarchiv (KA):
 - Archiv der Truppenkörper (AdT), Feldjäger Bataillon, Tagebuchbeilagen 1914–1916, karton 742, Tagebuchnotizen FJB 7.
 - Belohnungsakten des Weltkriegs 1914–1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), kartoni 3, 691 in 727.
 - *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1914*, Wien, 1914.
- Novi čas, 1914.
- Slovenski gospodar, 1914.
- Ilustrirani glasnik, 1915.

¹⁸ Gora na Južnem Tirolskem, nad Asiagom.

¹⁹ ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), karton 691.

²⁰ ÖSTA/KA, Belohnungsakten des Weltkriegs 1914 – 1918, Mannschaftsbelohnungsanträge (MBA), karton 727.

²¹ Prim. Slovenec, 15. 3. 1918, str. 5.

DNEVNIŠKI ZAPISI LEOPOLDA ŽIVCA

Simon Kovačič

Pokojnemu Silviju Oberdanku, dolgoletnemu in zaslužnemu članu našega društva, je že kot otroku prišla v roke fotografija s podobo strica Leopolda, ki je poziral fotografu s štirimi medaljami na prsih¹. Med njimi je bila tudi zlata medalja za hrabrost. Ker Silviju žilica ni dala miru, se je čez mnogo let obrnil na stričevo družino in ugotovil, da ta ne hrani samo vseh Leopoldovih medalj in nekaj vojnih fotografij, marveč tudi njegove dnevniške zapise.

Dnevnik pod naslovom »**Drugič na bojnem polju**« je Leopold Živec s tintnim svinčnikom zapisoval v *Koledar za slovenske vojake za navadno leto 1917*. Koledar je meril okrog 8,5 x 14 cm in je bil pripraven za nošenje v zgornjem žepu vojaške bluže. Izdala in tiskala ga je že v oktobru 1916 tiskarna Sv. Cirila v Mariboru. Poleg koledarskega dela so bili v njem tudi podatki o organizaciji vojske, razni odloki, ki so bili vezani na služenje vojske, vzorci za najrazličnejše prošnje oblastem in podobno. Del koledarja, za katerega je izdajatelj napovedoval, da se bo posebno prikupil vojakom, je nosil naslov »Duhovni spremljevalec krščanskega vojaka«. Prvi del je obsegal 80 strani, drugi, ki je bil namenjen za razne zapise, pa je imel 48 praznih strani. Koledarju, ki se je prodajal za 1 krono, je bil dodan še tintni svinčnik.

Dnevnik se začne z vrnitvijo z dopusta novembra 1915 in se konča sredi junija 1917. Leopold Živec je očitno popisoval vojna dogajanja nekoliko kasneje, saj je bil koledar tiskan v oktobru 1916. Nekje tudi v dnevnik zapiše: *Ta čas se je pričela italijanska ofenziva, a za nas, radi ofenzive ni še takrat bilo hudo, ampak enkrat pozneje*. Pisal je z lepo, čitljivo pisavo, nekaj imen krajev je tudi podčrtal. Za vojaške izraze je povečini uporabljal ustaljeno nemško terminologijo, večkrat poenostavljeno in poslovenjeno, ki smo jo pojasnili v opombah. Zdi se, da je Leopold Živec že pred tem pisal dnevnik, a ga Silviju pri sorodnikih ni uspelo najti.

*Drugič na bojnem polju*²

Po prvem dopustu meseca novembra 1. 1915 sem bil takoj dodeljen k XVII. M. Komp.³ Odpeljali smo se od kadra iz Muraua⁴ 3. XII. 15. Imeli smo pa še to srečo, da smo bili do 2. II. 16 v rezervi. Došli smo k bataljonu v Bilje.⁵ 10. II. smo šli v strelne jarke na hrib Sv. Mihaela.⁶ Ostali smo tam do 16. II., torej samo 6 dni. Potem smo šli zopet v rezervu v Tomačevico⁷. Tam smo ostali do 19. III. 16. Potem smo se einvagonirali⁸ v St. Danielu⁹ in peljali na Tirolsko.

Komplet medalj Leopolda Živca, ki jih hrani njegova družina.

¹ Fotografijo objavljamo v tej reviji v članku Mihe Šimca pod naslovom *Predlog za odlikovanje: Leopold Živec (1887–1953)*.
² Prvič je bil Leopold Živec na bojnem polju na ruski fronti v Galiciji, kamor je v 7. lovskem bataljonu prispel 10. avgusta 1914.
³ 17. pohodna stotnija (nem. *Marschkompanie*).
⁴ Mesto ob reki Muri na avstrijskem Štajerskem.
⁵ Kraj ob Vipavi pri Mirnu.
⁶ Hrib južno od Gorice, tudi Šmihel, danes Debela Griža.
⁷ Vas na Krasu.
⁸ Vstopiti na vlak.
⁹ Štanjel, kraj na Krasu.

Vojaško pokopališče na Monte Campigoletti, na katerem so pokopani tudi pripadniki 7. lovskega bataljona.
(foto Vinko Avsenak)

Prvo nastanje na Tirolskem.

Nastanili smo se prvič v lepi južnotirolski vasi Pressano¹⁰. Tu so bili dobri časi, priludni ljudje, alkohola tudi mnogo. Imeli smo sicer težke vaje po visokih hribih, namreč Raganela, a bilo je vseeno izvrstno. Hitro nam je potekel tisti mesec. Odhod iz Pressana je bil 28. aprila. Marširali smo skozi Trient, 28. prenočevali v vasi Vigolo-Vataro,¹¹ drugi dan naprej po Kaiser Karel Strasse,¹² 29. prenočevali na prostem v gojzdu pri Carbonaro¹³ in 30. aprila zvečer došli prvič v bojno črto, v majhno vas. Tu smo naleteli na male italijanske zadnje oddelke in je tudi prišlo do malih bojev. Vmaknili so se nam kmalu in 31. 5.

smo že došli v vas Tsebo.¹⁴ Ta čas je pa bilo mesto Asiago v plamenu. Iz Tseba smo šli drugi dan 1. VI. naprej na hribe vzhodno od Galio. Tu so se nam Italijani bolj močno upirali. Napoljnili so njih reserve jarko (ali pa za silo napravljene) na hribu Mt. Zomo.¹⁵ Bilo jih je pa toliko v teh jarkih, kakor sardine v škatli so ležali eden na drugem. Tu so šele spoznali Lahi naše strojnice, bilo je tako vse razmesarjeno drugi dan. Ko smo tam došli, smo ogledovali. Take mesnice še nisem videl v mojem življenju. Ranjenci (katere so naši Sanitätsi¹⁶ nosili) so imeli tudi do 5 strelav v rokah, nogah in t. d. Rekli so nam, kakšne vere ste. Borili so se pa tu prav do zadnjega še mož z možem v jarkih. Žalibog ravno pri tem nastopu isto jutro 2. VI. smo zgubili našega preljubega

¹⁰ Vasica okrog 10 km severno od Trenta (nem. Trient), glavnega mesta današnje italijanske dežele Trentinsko-Zgornje Poadižje na Južnem Tirolskem.

¹¹ Vigolo Vattaro, vas okrog 8 km jugovzhodno od Trenta, v smeri proti jezeru Caldonazzo.

¹² Vojaška cesta cesarja Karla I.

¹³ Carbonare, vasica okrog 30 km jugovzhodno od Trenta.

¹⁴ Zebbo, vasica dober kilometer severno od Gallia, mesteca, ki leži 3 km severovzhodno od Asiago, glavnega mesta Asiaške planote – Sedmih občin (Sette Comuni) v pokrajini Vicenza.

¹⁵ Monte Zomo (1263 m), gora vzhodno od Gallia, na kateri je 7. lovski bataljon v avstro-ogrski spomladanski ofenzivi (*Strafexpedition*) imel hude spopade z italijanskimi enotami.

¹⁶ Sanitejci, pripadniki vojaške zdravstvene enote (nem. *Sanitäten*).

stotnika pl. Tonklja.¹⁷ Potem ko smo tisto italijansko krdelo pregnali, smo se še isti večer, 2. VI. vrnili v lepo vas Galio. Lah pa močno obstreljevali vas in okolico. Ostali smo tam par dni, kot rezerva in čez noč od 4. do 5. zopet v bojno črto pod vas Galio, ki ni bila več oddaljena kot dobrih 1000 m. Tu smo spet Laha fest naklestili. Ostali smo pa tam do 9. VI. Ko so Lah bolj močno pritiskali na naše levo krilo, smo tudi mi mogli temu na pomoč. Ostali smo do 10. VI. kot rezerva v Campo-Mulo,¹⁸ a že drugi dan smo že spet šli v Stelunga¹⁹ na Mt. Meleto.²⁰

Monte Meleto je bil sicer ta čas zavzet, ko smo mi bili pri Galii, in sicer zelo težko, kakor so nam Boznjaki (BH2) pravili, so tam ob zavzetju zgubili nad 1700 mož (z ranjenci). Za nas je tudi bilo slabo tam. Jarkov nič, v bližini z Lahom in še mrzlo in deževno vreme. Lah pa iz vseh strani streljal na nas. Vkljub vsemu hudemu smo se tam vzdržali do 24. VI. zvečer.

Dne 24. VI. zvečer smo odstopili Mt. Meleto in šli po hribih severno od Asiaga nazaj. Prenočevali in deloma marširali smo do 28. na prostem. Dne 28. VI. smo došli v visoke hribe še bolj na levo krilo, na višino 2278m, na planoto Cima Dodici.²¹ Tu je bilo po mestih še po 3-4 m snega. Samo ob sebi se razume, da je bilo še zadosti mraz, posebno po noči. Sploh od začetka slabi časi. Pota nobe-nega, še znamenja ni bilo, da bi kedaj mogel človek tu živeti. Ta čas se je pričela italijanska ofenziva, a za nas, radi ofenzive ni še takrat bilo hudo, ampak enkrat pozneje. Ko so se Lah počasi nazaj

pomikali iz gore Cima Dodici smo jim malo sledili in potem pričeli delati strelske jarke na Monte Campigoleti.²² Čeravno ni bilo drugega kot kamen, izvertali smo vse in bili za silo kmalu skriti. Ta čas je pa Lah vse svoje vrage napel, da bi nas zopet iz teh višin nazaj porinil. Streljal je tako, da je bilo vse kamenje, sploh vsa planota pred nami in za nami rumena od istega ameriškega Ekrazita.²³ Imeli smo okrog 100 ranjenih in okrog 40–50 mrtvih. V par dneh je laško tuljenje ponehalo, seveda je tudi njegov načrt izdrsnil.

Mi smo svoje delo pridno nadaljevali in napravili do meseca oktobra take globoke jarke in Kasamattike,²⁴ kakoršnih še nikdar prej nismo imeli v celi vojski. Seveda je bilo delo težko, a napravili smo pa le, da bi bili lahko vsako še tako hudo laško jezo z lahkoto odbili. Seveda, ko je Lah videl, kako se Kranjski Janez zariva in kar tebi nič, meni nič tam nekje pod strelskimi jarki spod neke skale z strojnimi strelja, se nas ni upal več poskusiti. Mi smo svoje delo še vedno izboljševali in tako je minilo poletje, nevedoč kedaj. No saj je tudi kratko na teh višinah, lahko rečem, da samo mesec smo imeli brez snega, sicer avgust in še takrat se ga je lahko kje v kaki kotlini za silo dobilo. Pri vsem našem napredovaljnem, posebno (nočnem) delu, smo še Laha marsikedar kaj pojezili pri njegovem nočnem kreppljanju.

Prišla je jesen oziroma ne jesen, ampak zima. Kjer tukaj ni jeseni, ampak malo poletja, pa spet zima. Prvi sneg je zapadel enkrat konec septembra, pa je zopet izginil. Drugi enkrat v oktobru, potem smo pa začeli delati predore pod snegom. Najhujši snežni vihar je pa bil do sedaj 12. in 13. decembra. Teh par dni ni mogel nobeden človek, razven mogoče majhnega presledka, opoldne niti par sto korakov od stanovanja, sicer bi se takoj zgubil ali pa bi ga omamilo, da bi oblegel in zmrznil. Ko je to slabo vreme ponehalo, poprijeli smo vsi za delo in hitro popravili naše snežne predore. Prvi dan smo bili vsi na vrhu, mi in Italijani, streljal pa ni nihče. Seveda, kakor je bilo za silo narejeno, se je hitro spet slišal navadni pik-pok in tudi strojnice so se oglasile. Tako smo prebivali naprej z več slabimi dnevi, tudi večkrat vsega v pomanjkanju. Božični prazniki se nam niso prav nič odločili od drugih dnevov, zato tudi nismo nič vedeli, kedaj so minili.

Prišel je pa sv. Štefan, 26. XII. 16 zvečer okrog 10 h, ko pride ne-nadoma po telefonu: Ablesung.²⁵ Kakor blisk se je razširila vest in vsakemu je bilo veselje pri srcu, ker vsak se je že naveličal tako dolge samote in tega večnega bojevanja s snegom.

Naslednji dan so že šli Kvartiermacherji²⁶ naprej, in sicer prvič do

¹⁷ Stotnik Oskar vitez pl. Tonkli, eden od poveljujočih častnikov 7. lovskega bataljona, padel 2. 6. 1916 na Monte Zomu. Njegov oče Josip Tonkli, odvetnik in politik v Gorici, je bil doma iz Breginja.

¹⁸ Campomulo (1530 m), planina okrog 6 km severno od Gallia.

¹⁹ Bojni položaji (nem. Stellung).

²⁰ Monte Meletta (1824 m), gora severovzhodno od Gallia, ki jo je 2. bosansko-hercegovski polk iz Banja Luke med spomladansko ofenzivo zavzel 7. 6. 2016 in s tem izbojeval najsijajnejšo zmago v zgodovini polka.

²¹ Cima Dodici (2341 m), gora na Asiaški planoti, na gorskem robu nad dolino Valsugana.

²² Monte Campigoletti, gora na Asiaški planoti med Monte Chieso in Monte Ortigaro.

²³ Ekrazit, razstrelivo, s katerim so nekdaj polnili granate.

²⁴ Kazamate, podzemeljske, po navadi betonirane ali s kamni grajene utrdbe.

²⁵ Ablösung (nem.), zamenjava bojnih enot z rezervnimi in odhod na počitek.

²⁶ Posamezniki ali enote, zadolžene za preskrbo in ureditev prenočišč (nem. Quartiermacher).

Cesar Karel v pogovoru z vojniki strojničnega oddelka v Levicu
(www.europeana1914-1918.eu)

Lariči,²⁷ drugi dan na Kostalta,²⁸ tretji v Levico.²⁹ Mi smo ravno po istih mestih za njimi prenočevali in došli 29. XII. 16 v Levico. Po dohodu smo imeli 7 dni Rast,³⁰ samo vsaki dan par ur Apel,³¹ potem smo se začeli pripravljati, ker došla je sicer vest, da nas bo v kratkem obiskal presvitli cesar. In res, vkrnili smo vse potrebno in spet malo disciplinirali. 17. I. 17 je že stal najvišji gost v naši sredi. Dobro se nam je zdelo, ko je Veličanstvo naš cesar z vsakim odlikovancem osebno govoril, oz. ga vprašal, kje ste odlikovanje zaslužili. Vsak mu je z jasnim obrazom in resnimi kratkimi besedami odgovoril: »Tukaj pa tukaj, Veličanstvo.« Izpadlo je vse dobro in z živjo klici smo se okrog poldne poslovili.

Še isti dan pride povelje, da naslednji dan gremo spet proč iz Levica. Vsak je gruntal, kam pa spet. Izvedeli smo šele drugi dan na postaji, ko smo se einwagonirali, da zopet v fronto. Odpeljali smo se enkrat popoldne 18. I. 17 iz Levica in došli isti dan okrog 8h zvečer v Cagliano,³² potem marširali 3 ure skozi Rovereto³³ v eno Tobačno Tovarno v Saco.³⁴ Tam smo prenočevali in drugi dan popoldne šli v Stelunge v Mori.³⁵ Tu so bile tudi Stelunge take, da je vsak kar občudoval.

Meni mi je takoj prišel moj dom na misel. Vas Mori je bila krasna nekdanj, lepa poslopja, krasne ulice, kaj pa sedaj? Prvič jo je Lah opustošil, ko je pred našo ofenzivo dobrih 6 mesecev v njej bival. Potem samo ob sebi mnogo razpalo, vojniki da so izvršili dobre

strelske jarke, so tudi mnogo porabili, tako da od premočnin nisem več kaj vrednega videl.

Pri več hišah so stene prevrtali za skrivne vhode v jarke ali pa so tudi deloma prav skozi hiše strelski jarki peljali. Ena naša strojnica je bila v enem znamenju, druga pa v mrtvašnici na pokopališču. Seveda je bilo vse malo bolj vtrjeno in predelano. Oddaljeni smo bili od Laha precej. Vas tudi ni še bila veliko poškodovana od Artilerije. 6. II. 17. smo zopet zapustili Mori in zopet zvečer prenočevali v Tovarni Saco. 7. II. 17 se einwagonirali v Cagliano in še isti dan

²⁷ Larici, planina na Asiaški planoti, na gorski verigi nad dolino Valsugana, nedaleč od prelaza Vezzena.

²⁸ Monte Costalta, tudi Dosso Costalta (1955 m), gora okrog 15 km severovzhodno od Trenta.

²⁹ Levico, kraj ob istoimenskem jezeru, okrog 18 km jugovzhodno od Trenta.

³⁰ Počitek (nem. *Rast*).

³¹ Vojaški zbor, apel (nem. *Appell*).

³² Calliano, vas okrog 15 km južno od Trenta.

³³ Mesto okrog 32 km južno od Trenta.

³⁴ Sacco, v katerem je bila omenjena tobačna tovarna (*K.u.k. Tabakfabrik*), je danes del Rovereta.

³⁵ Vas okrog 35 km južno od Trenta.

odšli zopet v Levico. V Levico smo ostali par dni in že 11. II. 17 zopet nastopili pot v prejšnje naše Stelunge na Mt. Campigoletti.

Prvo noč prenočevali v barakah na Mt. Rover,³⁶ drugo noč v Lariči in 13. III. 17 dospeli v Stelunge Mt. Campigoletti. Naši nadomestniki so še nekajboljšali, a ne veliko. No, saj tudi je bilo delo grozno težavno v tem zimskem času v teh višinah. Ko smo prišli zopet mi, poprijeli smo se in nadaljevali, kar nam je prej izostalo, in še mnogo na novo začeli. Naša Kompagnia³⁷ se je tudi ta čas pomnožila za dopelt. Dobili smo namreč še dva voda (Zuga) in 4 strojnice. Zraven tega še dva Inf. Geschitza.³⁸ Seveda se je moralo za to novo dobljeno orožje primerne prostore napraviti, zato se je delalo noč in dan. Šlo je vse dobro in hitro delo naprej do 3. aprila. 3. aprila okrog 6. ure zvečer se mi je pripetila grozna nesreča, toliko da sem komaj sam smrti všel. Eksploziralo je namreč zmrznjen dinamit v Halupi, kjer je bila Mannschaft,³⁹ zrušil Halupo in 8 mož je bilo mrtvih, 2 ranjena. Kako je do eksplozije prišlo, nihče ne ve. Delo nam je povsod zastalo, morali smo stanovanja popraviti.

Tako smo se borili nekaj časa še z hudim mrazom, na dan sv. Jurija⁴⁰ se je pa spremenilo, nekoliko omeščalo, začel se je sneg tajati, nastala je voda. Borili smo se z vodo in se še vedno borimo. Ker je bolj toplo, tudi Lah nekaj bolj živahno strelja z vsemi kalibri.

Na dopust

13. V. 17 je prišla tudi name vrsta, odšel sem na dopust. Doma sem se imel prav izvrstno, bilo je tudi lepo in toplo vreme. 4. VI. sem se zopet odpeljal in prišel isti večer v Meran⁴¹ k kadru. Naslednji dan 5. VI. od kadra v fronto. Došel sem zopet na Campigoletti 9. VI. zvečer, bilo je mirno, prevzel sem 4. Zug. Naslednji dan, 10. VI. okrog 5h 30 je pričel Lah Tromelfeuer.⁴² Še isti dan ob 3h popoldne je nastopila pehota. Pri nas je bilo vse odbito. Pri Jg. 20⁴³ levo od nas na Ortigari⁴⁴ so v majhnem prostoru Lahi prodrli.

11. VI. dobim nenadoma povelje, da moram zopet 1. Zug prevzeti, Lt.⁴⁵ Winohradnik z 12 možmi je ranjen odšel. Takoj zapustim 4. Zug in grem zopet na svoje staro mesto. Ker je bilo vreme nalašč za to, imeli so Lahi lepo priliko, kar so jo tudi porabili, da so vedno napadali po dnevi v megli, po noči je pa lepo jasno bilo. Tako je vrelo noč in dan. En Mg. Gew.⁴⁶ sem imel pri kaverni na Trawersi, drugi pri Jg. 20 na Porta le Pozze.⁴⁷

Bili smo se tako do 18. VI. neprenehoma noč in dan in vse napade odbili. 18. VI. je pa Lah na novo pričel še huje, 19. je meni Gew.⁴⁸ na P. le Pozze razbil in takoj nato vrgel Kaiser Jagre⁴⁹ in prišel nam za hrbet na celo Ortigaro in Porta le Pozze. Bili smo tako rekoč kakor že vjeti. Pomaknil sem se z ostalim moštvom in Gew. v Kaw. Block.⁵⁰

Tu smo čakali nadaljnjih povelj, v strahu, da zdaj pa zdaj bomo morali sovražniku v roke. Ker ni bilo nobenih zvez z višjim poveljstvom, smo šele zvečer dobili nadaljnja povelja in namreč ...

Pripoved Leopolda Živca se takole konča kar sredi stavka. Lahko le ugibamo, zakaj ni pisanja nadaljeval, saj je imel v koledarju še nekaj praznih listov. Po vsej verjetnosti pa je bil pozneje kakšen list iz koledarja tudi iztrgan.

Na koncu dnevnika najdemo še nemško domoljubno pesem, zapisano v gotici, in naslednje priimke: Hauptman Turšič, Šink, Pajk, Pušnik, Berlič, Lušnik, Štibel, Zadravec, Humar, Lončerič, Žnidarič, Grašič, Tomc. Nekateri med njimi so prečrtani. Bog ve zakaj?

³⁶ Monte Rovere (1269 m), gora južno od Levica.

³⁷ Stotnija (nem. *Kompanie*).

³⁸ Pehotna topiča (nem. *Infanteriegeschütze*).

³⁹ Moštvo (nem.).

⁴⁰ 23. aprila.

⁴¹ Merano, mesto v dolini reke Adiže, okrog 65 km severno od Trenta, okrog 22 km od Bolzana (Bozen).

⁴² Bobneči ogenj (nem. *Trommelfeuer*), dolgotrajno topniško obstreljevanje, katerega namen ni bil samo uničiti nasprotnikove obrambne položaje, marveč tudi psihično zlomiti branitelje.

⁴³ Okrajšava za nem. *Feldjägerbataillon Nr. 20* – tržaški 20. lovski bataljon.

⁴⁴ Monte Ortigara (2105 m), gora na robu Asiaške planote nad dolino Valsugana. Na njej se je med 10. in 29. junijem 1917 po široko pripravljene italijanski ofenzivi odvijala znamenita bitka, v kateri se je poleg drugih slovenskih enot odlikoval tudi Živčev 7. lovski bataljon.

⁴⁵ Okrajšava za nem. *Leutnant* – poročnik.

⁴⁶ Okrajšava za nem. *Maschinengewehr* – strojnica, mitraljez.

⁴⁷ Verjetno današnja planina Malga Pozze ali pa eden od vrhov z imenom Pozze na območju Monte Chiese.

⁴⁸ Živec ima v mislih strojnico (nem. *Maschinengewehr*).

⁴⁹ Popačeno za cesarske lovce (nem. *Kaiserjäger*), elite tirolske gorske enote.

⁵⁰ Verjetno gre za kaverno s tem imenom.

in so to lahko na podlagi različnih ubožnih spričeval in dokumentov dokazali. V tem primeru so enoletni prostovoljci opremo prejeli iz državnega erarja. Posebej je zakon opredeljeval tudi vprašanje veterinarjev, lekarnarjev in med drugim tudi študentov medicine, za katere je bilo zapisano, da bodo opravljali enoletno službo, v nekem od vojaških sanitetnih zavodov.⁵

Na začetku leta 1890 je Janez Šavs vojaško službo kot enoletni prostovoljec opravljal v garnizijski bolnišnici št. 1 na Dunaju. V tem času je očitno zaključil tudi študij na tamkajšnji medicinski fakulteti. Dne 8. novembra 1890 je namreč promoviral na dunajski univerzi in postal doktor medicine. *Slovenski narod* je 25. novembra 1890 o tem takole poročal: *Naš rojak g. Janko Šavs bil je pretekli teden promoviran doktorjem vsega zdravilstva na vseučilišči Dunajskem. Vsled tega čestitali so mu od raznih strani; posebno srčne so bile čestitke v »Slovan-skem pevskem društvu«, kateremu je bil ves čas svojega bivanja na Dunaji zvest član; istotako tudi v »Slov. Klubu« itd.*⁶ Iz te notice torej izvemo še nekaj več o Šavsovih aktivnostih in vključenosti v različne slovenske študentske organizacije v cesarski prestolnici.

Očitno se je mladi doktor odločil za nadaljevanje kariere v vojaški službi in je že 9. marca 1891 postal aktivni vojaški višji zdravnik (*Oberarzt*). Takrat so ga za nekaj mesecev najprej poslali v Krakov, kjer je služboval do avgusta t. l., nato pa je daljši ali krajši čas služboval pri različnih enotah oboroženih sil. 1. septembra 1891 so ga uradno premestili in dodelili lovskemu bataljonu št. 19.⁷ O tej premestitvi je poročalo tudi časopisje: *Premestitve: (Vojaško:) Polkovni zdravnik I. vrste, gosp. dr. Morecky, je premeščen od 25. pešpolka k 19. lovskemu bataljonu; nadzdravnik gosp. dr. Šavs iz garnizijske bolnišnice v Krakovem tudi k 19. lovskemu bataljonu.*⁸ Poleg tega je dr. Šavs krajši čas deloval še pri bosansko-hercegovskem pehotnem bataljonu št. 7, pa pri topništvu in še nekaterih drugih enotah in poveljstvih pa tudi garnizijskih zaporih (npr. v Dolnji Tuzli). Mladi doktor je torej deloval povsod tam, kjer se je pokazala potreba. Ob

tem pa se je tudi dodatno izpopolnjeval. Iz vojaških dokumentov je razbrati, da je prav v Dolnji Tuzli opravljal dodatne izpite v času 1891–92 in jih opravljal z dobrim uspehom (*gutem Erfolge*).

Do leta 1893 je dr. Šavs služboval v Krakovu, Gorici in Dolnji Tuzli. Dne 1. maja 1894 je napredoval in postal polkovni zdravnik 2. razreda. Takrat je služboval v Dolnji Tuzli in Višegradu, pozneje pa med drugim še v Komornu, Osijeku (nem. *Esseg*), Daruvarju, na Dunaju, Brodu in v še nekaterih krajih. Zanimivo je, da je dr. Šavs že čez natančno dve leti znova napredoval in maja 1896 postal polkovni zdravnik 1. razreda. Kot polkovni zdravnik je v času 1897–98 opravljal še specializacijo na kirurški kliniki pri profesorju Albertu na Dunaju. Po tem dodatnem izobraževanju pa je bil sredi septembra leta 1898 premeščen in poslan za zdravnika k 78. pehotnemu polku. Čez mesec dni je bil imenovan še za šefa zdravnika okrožnega poveljstva št. 78. Mladi doktor je bil varčen in je imel urejen denarni položaj. Po zapisu vojaških oblasti naj bi takrat posedoval *ca. 20.000 K*.

Leta 1903 je za napredovanje v štabnega zdravnika opravljal predpisani izpit in ga opravil z dobrim uspehom. Samo imenovanje pa se je očitno nekoliko zavleklo, saj je postal štabni zdravnik šele leta 1908. Ob tem je bil 6. novembra 1908 premeščen in je od takrat naprej deloval v garnizijski bolnišnici št. 23 v Zagrebu.

Slabi dve leti pred premestitvijo v Zagreb je dr. Šavs očitno našel zakonsko družico in si poskušal ustvariti družino. V zapisu za leto 1907 namreč piše, da je takrat postal oče male deklice. Toda do poroke je, kakor se zdi, prišlo šele po njenem rojstvu, saj je bila zahtevana poročna kavcija plačana šele leta 1909. Ta pa je bila takrat visoka, saj se je, kakor piše v dokumentu, dvignila z 11.000 na 30.200 kron.⁹ Ob koncu leta 1913 je imel štabni zdravnik dr. Šavs že 22 let 9 mesecev in 25 dni vojaškega staža.

Kakor za vse aktivne častnike so tudi za dr. Šavs vojaške oblasti vsako leto zapisovale ocene o njegovih znanjih, zasebnem stanju ter seveda ocene o njegovem značaju in odnosu do svojih kolegov. Leta 1901 so o njem tako med drugim zapisale, da v pisavi in govorjeni besedi popolnoma obvlada nemški in slovenski jezik, hrvaško pa za službene potrebe zadovoljivo. Toda to se je pozneje spremenilo, saj se je v času služenja v Zagrebu očitno dodobra naučil tudi hrvaščine. Tako je v oceni iz leta 1911 mogoče prebrati, da je tudi hrvaščine popolnoma večšč. Med drugim so vojaške oblasti o njem leta 1901 še zapisale, da je zelo zavzet, redoljuben (*ordnungsliebend*), zelo

⁵ Slovenski narod, 19. 12. 1868.

⁶ Slovenski narod, 25. 11. 1890.

⁷ ÖSTA/KA, Qual., karton 2930, Dr. Šavs Johann.

⁸ Slovenec, 21. 8. 1891.

⁹ O poročnih kavcijah glej: Gerwin Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierskorps*, (neobjavljena disertacija), Wien, 1980.

dostopen, natančen ter zanesljiv, da zelo dobro razume svojo službo in da je do nadrejenih zelo ubogljiv in spoštljiv. Na podlagi vsega pa so dr. Šavs ocenili, da je v polni meri primeren za vstop med častnike. Prav tako so menili, da bi se dobro obnesel tudi v civilnem poklicu.¹⁰ Podobne ocene je mogoče prebrati tudi za naslednja leta njegove aktivne vojaške službe.

Doktor Šavs je v času, ko je že služboval v Zagrebu, po svojih močeh poskušal pomagati tudi študentom na Dunaju. Očitno se je še sam dobro spominjal svojih študentskih let in je zato prispeval marsikatero krono »Podpornemu društvu za slovenske visokošolce na Dunaju«. ¹¹ Tudi na ta način je tako ostajal povezan s slovenskim prostorom.

Ob izbruhu vojne je še vedno deloval v zagrebški garnizijski bolnišnici. Zanimivo je, da je že 1. avgusta 1914 napredoval in postal višji štabni zdravnik II. razreda (*Oberstabsarzt 2. Kl.*), kar je ustrezalo činu podpolkovnika. Tu je deloval praktično ves čas vojne. Za svojo prizadevnost in izkazano energičnost pri oskrbi ranjenih in obolelih vojakov pa je prejel več pohval, med drugimi posebno priznanje zagrebškega vojaškega poveljstva (16. 3. 1915), častniško častno medaljo Rdečega križa (23. 9. 1915) in najvišje pohvalno priznanje za odlično službo (*vorzügliche Dienstleistung*, 24. 2. 1916). Pozneje je dobil še pohvalno priznanje vojaškega okrožja Zagreb (*belobende Anerkennung der M. K. Zagreb*, 26. 10. 1916).¹²

Konec vojne je dočakal v Zagrebu, kjer je potem tudi vstopil v nove oborožene sile. Ob tem se je, kakor je moč razbrati iz časopisnihotic, aktivno udeleževal v sokolskih vrstah.¹³ Žal je o njegovih službenih aktivnostih v novi državi doslej le malo znanih podatkov. Kot kaže pa je tudi v novi državi vestno in predano izpolnjeval svojo službo, kar so opazile tudi oblasti. Časopisi so tako poročali, da je bil *sanitetni polkovnik dr. Janko Šavs* na začetku leta 1927 odlikovan z redom belega orla 3. razreda.¹⁴ Iz zapisa pa je moč razbrati tudi, da je v tem času dr. Šavs tudi napredoval in postal polkovnik.

O njegovi smrti so poročali v novembru 1927. Tako je *Jutro* zapisalo, da je v Zagrebu umrl *znani in obče spoštovani zdravnik, porodu Slovenec, polkovnik dr. Janko Šavs*. Iz zapisa izvemo, da je bil odlikovan tudi v kraljevi vojski. Zanimivo pri tem je, da tu navajajo, da je prejel red belega orla 5. stopnje in poleg tega še red Sv. Save 3. stopnje.¹⁵ Sanitetni polkovnik dr. Janko Šavs je bil pokopan v Zagrebu in spletni iskalnik grobov nam razkrije, da je poslednji počitek našel na Mirogojskem pokopališču.¹⁶

Križec reda Sv. Save 3. razreda za častnike, visoko državno odlikovanje Kraljevine Jugoslavije za zasluge na področju kulture, znanosti, javnih služb kot tudi za zasluge za kralja, državo, narod, civilne in vojne osebe (medalja iz zbirke Pavla Carja)

¹⁰ ÖSTA/KA, Quall, karton 2930, Dr. Šavs Johann.

¹¹ Prim. Slovenski narod, 3. 3. 1909.

¹² ÖSTA/KA, Quall, karton 2930, Dr. Šavs Johann.

¹³ Prim. Sokolski glasnik, 1923, št. 5/6.

¹⁴ Jutro, 2. 2. 1927, str. 5.

¹⁵ Jutro, 27. 11. 1929, str. 2.

¹⁶ <http://www.gradskagrobija.hr/default.aspx?id=382> (zapis z dne 26. 8. 2016).

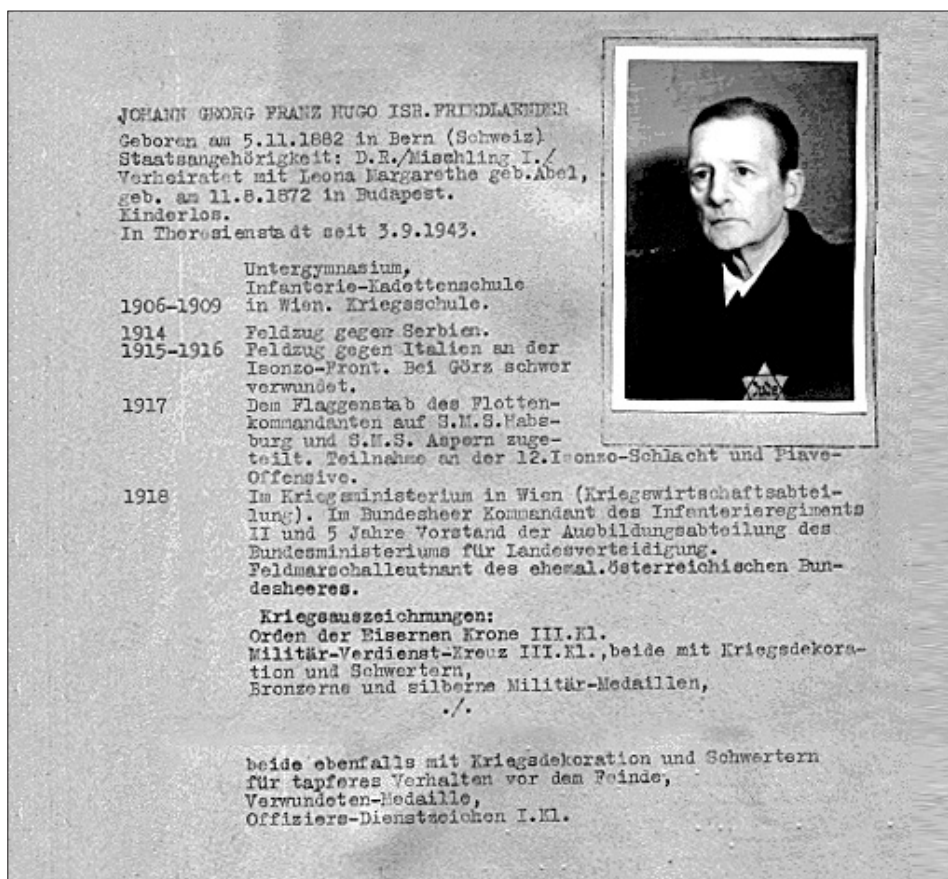
ODLIKOVANI ČASTNIK SOŠKE FRONTE, ŽRTEV HOLOKAVSTA

Renato Podbersič ml.

Boji na soški fronti so nosili večnacionalni in večverski pečat. Med številnimi vojaki avstro-ogrške in italijanske vojske so bili zastopani tudi Judje. Prav vojska habsburške monarhije je veljala za najbolj narodno in versko raznoliko v vsej tedanji Evropi. Podobno kot v italijanski in francoski vojski, so se v njenih vrstah borili tudi judovski častniki, kar pa ni bilo samoumevno. Nemška cesarska vojska je sprejela judovske častnike v svoje enote šele leta 1914. Habsburški cesar Franc Jožef I. je Jude smatral za najbolj lojalne podanike, sami avstro-ogrski Judje pa so o cesarju večkrat izjavili, da je »trdnjava tolerance«.¹

Že v rimskih časih se je uveljavilo pravilo, ki je za pripadnika judovske skupnosti priznavalo vsakogar, ki se je rodil judovski materi. Če je bil

oče Jud, mati pa ne, potem otrok ni bil Jud, razen če se je spreobrnil v judovsko vero. To pravilo še danes priznavajo številne judovske skupnosti. Razsvetljenstvo je v drugi polovici 18. stoletja prineslo Judom v zahodni in srednji Evropi krizo identitete. Veliko Judov, posebno v vojski, je zavrglo svoje staro tradicionalno pojmovanje judovstva ter stopilo na pot emancipacije in asimilacije. V Avstro-Ogrski je pred vojno živelo dobrih 1,5 milijona Judov (4,6% prebivalstva), ki so bili razpršeni po različnih deželah in mestih, največ v Galiciji, Bukovini, na Dunaju, v Budimpešti itd. V vojski so lahko služili šele od leta 1788. Leta 1911 je bilo med aktivnimi častniki skupne avstro-ogrške vojske le 109 Judov, kar je predstavljalo 0,6% vsega častniškega zbora. Precej več jih je bilo med rezervnimi častniki, sorazmerno največ pa med

Personalna mapa podmaršala Friedländerja v nacističnem koncentracijskem taborišču Theresienstadt/Terezín
 (vir: internet)

¹ Erwin A. Schmidl, *Juden in der k.u.k. Armee 1788-1918*, Eisenstadt 1989, str. 142-143.

vojaškimi zdravniki in v vojaških administrativnih službah. Višji odstotek judovskih častnikov je služil tudi v ogrskem Honvedu. Najmanj pa jih je služilo v konjenici. Računa se, da se je v cesarsko-kraljevi vojski med 1914–1918 borilo več kot 300.000 judovskih vojakov, med njimi je bilo okrog 25.000 častnikov. Višji odstotek judovskih vojakov, okrog pol milijona, je vpoklicala le ruska carska vojska. Večje ali manjše število judovskih vojakov najdemo v večini polkov avstro-ogrške vojske, največ pa v enotah, ki so prihajale iz osrednjega in severovzhodnega dela monarhije.²

Do začetka prve svetovne vojne sta v avstro-ogrski vojski le dva Juda dosegla generalski čin, med vojno pa so še trije judovski častniki postali generali. Med slednjimi se je na soški fronti izkazal generalmajor Maximilian Maendl von Bughardt (1860–1929).³ Od marca 1916 je poveljeval 21. črnovojniški brigadi (21. *Landsturminfanterie Brigade*), pozneje 21. gorski brigadi. Za svoj pogum pri obrambi goriškega mostišča je bil leta 1916 povzdignjen v plemiški stan, leto kasneje je napredoval v generalmajorja.⁴

Po vojaških statistikah in ocenah naj bi med prvo svetovno vojno padlo okrog 40.000 judovskih vojakov, od teh okoli tisoč častnikov.⁵ Judovskim vojakom avstro-ogrške vojske so podelili številna visoka odlikovanja, 76 jih je prejelo zlato medaljo za hrabrost.⁶ Kljub priznanjem, častno opravljeni vojaški dolžnosti in boju za domovino, ki pa je razpadla ob koncu prve svetovne vojne novembra 1918, so številni nekdanji avstro-ogrski častniki in vojaki judovskega rodu izkusili nacistično preganjanje po *anšlusu* marca 1938.

Na soški fronti se je odlikoval tudi Johann Georg Franz Hugo Friedländer, sin Juda iz Šlezije in katoliške Dunajčanke, ki se je rodil 5. novem-

bra 1882 v Bernu v Švici. Njegov oče Hugo Friedländer (1845–1900), sicer gimnazijski profesor v Bernu, je prestopil v katoliško vero, verjetno zaradi izboljšanja družbenega ugleda in zaposlitvenih možnosti. Družina se je kmalu po rojstvu Johanna vrnila na Dunaj, mati Wilhelmina Friedländer (1849–1922) je prevzela vzgojo petih otrok. Mladi Johann je leta 1897 vstopil v kadetnico pehotne vojske na Dunaju. Po končanem šolanju je 1. novembra 1902 postal poročnik (*Leutnant*), dodelili so ga k lovskemu bataljonu (*Feldjägerbataillon*) št. 21. Na dunajski vojaški šoli je med leti 1906–1909 opravil tudi generalštabno šolanje, potem pa so ga kot nadporočnika (*Oberleutnant*) dodelili štabu 20. pehotne brigade, ki je imela sedež v Hradec Kralove (nem. *Königgrätz*) na Češkem. Leta 1912 so ga premestili v poveljstvo XII. armadnega korpusa v Dubrovniku, naslednje leto pa je napredoval v stotnika in bil premeščen v generalštab avstro-ogrške vojske. Decembra 1913 se je poročil s slikarko Leono Margarethe (1872–1944), rojeno Abel v Budimpešti, ki je bila sicer krščanske vere, vendar prav tako judovskega porekla. Tedaj to sicer ni imelo praktično nobenega pomena, vendar je pozneje, kot bomo videli, postalo usodno za oba. Zakonca Friedländer nista imela otrok.⁷

Stotnik Friedländer se je ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 v sestavi XVI. armadnega korpusa pod poveljstvom podmaršala Wenzla von Wurma (1859–1921), pridruženega v 6. avstro-ogrsko armado, udeležil pohoda proti Srbiji. Ognjeni krst je doživel 21. avgusta 1914 v boju pri kraju Bjelobrdo in se udeležil tudi hudih bojev pri Krupnju in Vlasenici jeseni 1914. Med začetkom novembra in 12. decembrom 1914 je stotnik Friedländer sodeloval v ofenzivi proti Srbiji in nato pri umiku avstro-ogrške vojske iz Srbije v Srem. Ob izbruhu vojne z Italijo maja 1915 je bil omenjeni korpus poslan v Avstrijsko Primorje z ukazom, da zadriž italijansko napredovanje proti notranjosti monarhije. Namestil se je ob

² Istvan Deak, *Gli ufficiali della monarchia asburgica*, Editrice Goriziana, Gorica/Gorizia 1994, str. 282–283 in 305–306. Glej tudi: Anton Leo Hickmann, *Geographisch-statistischer Taschen-Atlas von Österreich-Ungarn*, Kartogr. Anstalt G. Freytag & Berndt, Dunaj/Wien, Leipzig 1910; Michael Berger, *Eisernes Kreuz – Doppeladler – Davidstern. Juden in deutschen und österreichisch-ungarischen Armeen. Der Militärdienst jüdischer Soldaten durch zwei Jahrhunderte*, Trafo Verlag, Berlin 2010, str. 107–112; Jean Nouzille, *L'Antisemitisme dans l'armee Austro-Hongroise*. V: *Austriaca*, št. 57: Antijudaisme et antisemitisme en Autriche du 17e au 20e siècle, Rouen 2004, str. 90–93.

³ *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die k.u.k. Kriegsmarine*, Dunaj/Wien 1911, str. 524; Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Dunaj/Wien 2011, str. 404–405.

⁴ Schmidl, *Juden in der k.u.k. Armee*, str. 126; Berger, *Eisernes Kreuz – Doppeladler – Davidstern*, str. 117–118.

⁵ Schmidl, *Juden in der k.u.k. Armee*, str. 144–145; Berger, *Eisernes Kreuz – Doppeladler – Davidstern*, str. 111–112; Renato Podbersič, *Judovski vojaki na soški fronti*. V: *Na fronti*, št. 4, Nova Gorica 2006, str. 40–44.

⁶ Deak, *Gli ufficiali della monarchia asburgica*, str. 307–308.

⁷ Österreichisches Staatsarchiv (Avstrijski državni arhiv), Kriegsarchiv (Vojaški arhiv) – dalje ÖstA/KA, Qualifikationslisten, karton 705 – Johann Friedländer; Yad Vashem, International tracing service in Bad Arolsen, Central name index, št. 9206670-9206675.

Avstro-ogrski obrambni položaji na Vrtojbensko-Biljenskih gričih, kjer se je leta 1916 boril tudi stotnik Friedländer.
(iz zbirke Simona Kovačiča)

spodnjem toku Soče blizu Gorice. Stotnik Friedländer je bil dodeljen 5. gorski brigadi s sedežem v Gorici. Ob koncu avgusta 1915 se je znašel v bojih na soškem bojišču, branil je odseka fronte pri znameniti koti 383 in na Zagori pri Plavah na levem bregu Soče. Spomladi 1916 ga najdemo na bojnih položajih pri obrambi goriškega mostišča, v strelskih jarkih pri Podgori, zahodno od Gorice. Dne 8. julija 1916 se je izkazal ob razbitju italijanskega juriša na koti 184 pri Podgori.⁸

Vojaški predstojniki (podmaršal Wenzel von Wurm, poveljnik XVI. armadnega korpusa, general Erwin Zeidler, poveljnik 58. pehotne divizije, polkovnik Franz Kofron, poveljnik 5. gorske brigade) so posebej pohvalili Friedländerjevo predanost službi, delavnost, temeljitost, zmožnost samostojnega odločanja in požrtvovalnost v bojih.⁹

V začetku avgusta 1916 so Italijani sprožili šesto soško bitko (6.–17. avgust 1916), uspeli prebiti avstro-ogrške obrambne položaje in 9.

avgusta 1916 tudi vkorakati v Gorico. V teh bojih je sodeloval tudi stotnik Friedländer, ki je najprej branil položaje pri Podgori, zahodno od Gorice, pozneje pa se je bil s svojo enoto prisiljen umakniti na rezervne položaje na gričevju (kota 171) vzhodno od vasi Vrtojba. Kot priča zaznamek v njegovi personalni mapi, se je v tistih dneh pogosto znašel v bojnem ognju (nem. *Stand oft in Feuer*). Udeležil se je tudi sedme (14.–17. september 1916) in osme soške bitke (10.–12. oktober 1916). Izkazal se je v bojih v gozdu Panovec vzhodno od Gorice. Dne 7. decembra 1916 ga je pri Gorici težko ranil šrapnel v desni nadlaket.¹⁰

Po hitri ozdravitvi se je vrnil v vojsko, saj je bil že 20. februarja 1917 dodeljen štabu v poveljstvu avstro-ogrške flote in je šest mesecev služil na bojni ladji SMS Habsburg, nato pa na križarki SMS Aspern v severnem Jadranu. V Friedländerjevi personalni mapi je tudi poročilo, ki ga je 4. septembra 1917 podpisal admiral Maksimilijan Njegovan (1858, Zagreb–1930, Zagreb). Pohvalil je stotnika Friedländerja in njegovo izredno veliko zanimanje za pomorsko in taktično premeščanje mornariških enot. Pridobljeno znanje je bil pripravljen kadarkoli deliti z drugimi, poleg tega se je udeležil tudi več plovb avstro-ogrške flote po Jadranu. Pri tem je bil ob koncu avgusta 1917 udeležen v dveh spopadih na morju. Prvič so se avstro-ogrške voja-

⁸ ÖstA/KA, Qualifikationslisten, karton 705 – Johann Friedländer. Za posredovano arhivsko mapo se zahvaljujem kolegu dr. Mihju Šimcu.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

ške ladje spopadle z italijanskim vojaškim letalom 25 morskih milj zahodno od Rovinja, sledil je še spopad s tremi vojaškimi podmornicami, ki so plule na črni Brindisi–zaliv Boka Kotorske.¹¹

Sledila je premestitev stotnika Friedländerja v IV. armadni korpus, kjer je opravljal službo referenta za preskrbo. S svojo enoto je sodeloval pri avstrijsko-nemškem preboju oziroma 12. soški bitki pri Kobaridu konec oktobra 1917. Dne 1. novembra 1917 je napredoval v generalštabnega majorja, februarja 1918 pa začel službovati na vojnem ministrstvu na Dunaju. Tam mu je bilo zaupano vodenje oddelka za socialno politiko v okviru vojnega gospodarstva, skrbel je za usklajevanje med sindikati in industrijo. V njegovi vojaški kartoteki iz časa prve svetovne vojne je zabeleženo, da je poleg nemščine govoril tudi madžarsko, francosko in italijansko.¹²

Za svoje udejstvovanje v prvi svetovni vojni je častnik Friedländer dobil več odlikovanj: Red železne krone III. razreda z vojno dekoracijo in meči (*Orden der Eisernen Krone III. Klasse mit der Kriegsddekoration und Schwertern*), bronasto medaljo za vojaške zasluge (*Bronzene Militär-Verdienstmedaille*), srebrno medaljo za vojaške zasluge (*Silberne Militär-Verdienstmedaille*), vojaški zaslužni križec III. razreda z vojno dekoracijo in meči (*Militärverdienstkreuz III. Klasse mit der Kriegsddekoration und Schwertern*) in medaljo za ranjence (*Verwundetenmedaille*).¹³

Po prvi svetovni vojni je major Friedländer nadaljeval z uspešno vojaško kariero v vojski Republike Avstrije. Najprej je bil premeščen na novoustanovljeni državni urad za vojaške zadeve. Njegov nekdanji podrejeni na vojnem ministrstvu, rezervni poročnik dr. Julius Deutsch (1884–1968), tudi judovskega rodu, je po vojni postal minister za vojaške zadeve (*Staatssekretär für Heereswesen*) in je Friedländerja pritegnil k sodelovanju za vzpostavljanje novih zaščitnih oddelkov (*Volkswehr*) Republike Avstrije. Po ustanovitvi nove avstrijske vojske (*Bundesheer*) je major Friedländer januarja 1921 napredoval v podpolkovnika v uradu ministra za vojaške zadeve. Leta 1924 je napredoval v polkovnika, dodelili so ga k pehotnemu polku št. 2 (*Wiener Infanterieregiment Alt-Starhemberg Nr.2*), kjer je ob koncu naslednjega leta tudi prevzel poveljstvo. Leta 1927 se je vrnil na vojno ministrstvo, leta 1932 pa napredoval v generalmajorja in prevzel vodenje vojaškega izobraževalnega oddelka. Ob koncu vojaške kariere je bil oktobra 1936 nastavljen v inšpektoratu avstrijske vojske.¹⁴ Johann Georg Franz Friedländer se je upokojil 31. marca 1937 s činom podmaršala (*Feldmarschalleutnant*). Ponosno

je nosil sedem vojaških odlikovanj iz avstro-ogrske vojske in pet iz vojske Republike Avstrije.

Njegov položaj pa se je močno poslabšal po nacistični zasedbi Avstrije marca 1938. Nacistična Nemčija je že septembra 1935 proti Judom uvedla pravi sistemski udarec na zakonski ravni. Uvedeni so bili nürnberški zakoni: Zakon o državljanih rajha ter Zakon o zaščiti nemške krvi in nemške časti. S prvim zakonom so bili Judje proglašeni za drugorazredne državljane in jim je bila praktično odvzeta pravica do državljanstva, drugi zakon pa je prepovedoval poroke in tudi spolne odnose med Judi in arijci. K Zakonu o državljanih rajha so nemške oblasti 14. novembra 1935 sprejele novo uredbo, ki je določala, kdo je po nacističnem pojmovanju Jud in kdo uvrščen med t. i. judovske mešance. Ker očitno ni bilo mogoče opredeliti rasnih značilnosti, so nacisti določili, da so Judje vsi nemški državljani judovske vere ali tisti z vsaj dvema judovskima starima staršema. Bili so degradirani na ljudi z omejenimi pravicami. Hkrati je omenjena odredba določala, da Judje nimajo volilne pravice, in jim prepovedala opravljanje javnih funkcij. S sprejetjem omenjenih zakonov se je v Tretjem rajhu institucionaliziralo preganjanje Judov, Romov, Sintov in črncev na rasni osnovi. Posebej so reševali vprašanje t. i. judovskih mešanec. Kot mešanci prve stopnje ali poljudje so bili označeni tisti, ki so imeli dva judovska stara starša. T. i. judovski mešanci s samo enim judovskim starim staršem pa so bili opredeljeni kot mešanci druge stopnje. Slednji so bili pravno izenačeni z arijci, obenem jim je bilo prepovedano sklepanje zakonskih zvez z Judi.¹⁵

Čeprav je po nürnberški zakonodaji podmaršal Friedländer veljal za »poljuda« (*Halbjude*), to je za osebo z dvema judovskima starima staršema, so ga nacisti preganjali zaradi poroke. Žena Leona Margarethe je bila namreč prav tako judovskega porekla. Kot uglednemu meščanu in nekdanjemu odlikovanemu visokemu častniku mu je bila sicer ponujena

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Martin Senekowitsch, *Feldmarschalleutnant Johann Friedländer, 1882–1945: Ein vergessener Offizier des Bundesheeres*, Bundesministerium für Landesverteidigung, Büro für Wehrpolitik, Dunaj/Wien 1995, str. 12–14; Nouzille, *L'Antisemitisme dans l'armée Austro-Hongroise*, str. 102–105; Ralph Oppenheim, *An der Grenze des Lebens – Theresienstädter Tagebuch*, Verlag Rütten & Loening, Hamburg 1961, str. 188–189.

¹⁵ Oto Luthar, *Po robovih spomina: antisemitizem in uničenje prekmurske judovske skupnosti*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 2012; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, Yale University Press, New Haven 2003.

možnost ločitve, ki naj bi mu po nacistični klasifikaciji povrnila izgubljeno družbeno pozicijo, vendar je podmaršal Friedländer to možnost kategorično odklonil. Že leta 1938 se je znašel pod nadzorom gestapa. Zanj so se pri nacistih zaman zavzeli nekdanji vojni tovariši, ki so prešli v nemško vojsko (*Wehrmacht*). Do leta 1942 sta zakonca Friedländer bivala v nekakšnem hišnem priporu na svojem domu v Wenzgasse v dunajskem okrožju Hietzing, potem pa sta se bila prisiljena preseliti v dunajsko okrožje Leopoldstadt. Iz tega nekdanjega najbolj judovskega predela Dunaja so v letu 1942 začeli voziti transporti v nacistična uničevalna taborišča na vzhodu. Za zakonca Friedländer je navidezni mir trajal še leto dni, potem pa sta se znašla na transportu IV/141, ki je odšel z Dunaja 2. septembra 1943, se vmes ustavil na glavni postaji v Brnu na Moravskem in je v taborišče Theresienstadt prispel 3. septembra 1943. Glede na to, da so glavni transporti z Dunaja »na vzhod« potekali v letih 1941 in 1942, je bil to precej pozen transport. Število potnikov iz tega transporta, 19, kaže na to, da je šlo za različne »posebne primere«. To potrjuje tudi dejstvo, da je deset ljudi iz tega transporta vojno preživel.

¹⁶ <http://www.ghetto-theresienstadt.de/pages/f/friedlaenderj.htm>

¹⁷ Hans Günther Adler, *Die Verheimlichte Wahrheit – Theresienstädter Dokumente*, Tübingen 1958; Wolfgang Benz, *Theresienstadt. Eine Geschichte von Täuschung und Vernichtung*, Verlag C.H.Beck, München 2013.

¹⁸ Med t. i. izbranci v taborišču Theresienstadt se je septembra 1942 znašel tudi generalmajor Emil von Sommer (1869–1947), ki se je kot podpolkovnik junija 1918 boril v ofenzivi na Piavi. Skupaj z ženo Ano sta taborišče preživela. Te sreče pa ni imel polkovnik dr. Otto Grossmann (1873–1942), Dunajčan judovskega rodu, ki je sicer prestopil v katoliško vero. Med prvo svetovno vojno je bil poveljnik 14. gorske brigade, ki se je že poleti 1915 bojevala na Krasu. Dr. Grossmann je bil na soški fronti tudi težko ranjen, zaradi posledic je postal invalid. Kljub vojnim zaslugam in odlikovanjem je končal v taborišču Theresienstadt, kjer je 25. oktobra 1942 umrl za tuberkolozo.

¹⁹ <http://www.ghetto-theresienstadt.de/pages/p/prominente.htm>

²⁰ Adler, *Die Verheimlichte Wahrheit*, str. 328–331; Senekowitsch, *Feldmarschalleutnant Johann Friedländer*, str. 22–29; *Johann Friedländer, Offizier und NS-Opfer*. V: Die Presse (Wien), 17. januar 1995; <http://www.ghetto-theresienstadt.de/pages/d/dokumentarfilm.htm>

²¹ Elsa Bernstein (1866–1949), rojena Porges v judovski družini na Dunaju. Priznana pisateljica in dramatičarka, živelja je v Nemčiji. Večino del je objavila pod moškimi psevdonomi Ernst Rosmer. Konec junija 1942 so jo skupaj s sestro Gabrielo poslali v taborišče Theresienstadt. Po osvoboditvi maja 1945 je do smrti živelja v Hamburgu.

²² Izvirnik je izšel leta 1934 pri salzburški katoliški založbi Verlag Anton Pustet. V dveh letih so knjigo trikrat ponatisnili. Zanimivo je, da je uvod napisal takrat priznani nemški nacionalistični pisatelj in nekdanji avstro-ogrski častnik Bruno Brehm (1892–1974), sicer rojen v Ljubljani kot sin avstro-ogrskega častnika. Knjiga je izšla tudi v slovenskem prevodu (*Kras – knjiga o Soči*, Društvo Rat-Sloga, Doberdob, 2008), za kar si je še posebej prizadeval prof. Dario Frandolič. Kornela Abela in njegovo delo smo sicer že predstavili tudi v reviji *Na fronti*.

Po nekaterih virih naj bi se Johann Friedländer, sicer »poljud«, pristo- voljno javil za odhod v taborišče Theresienstadt, ni namreč želel živeti brez žene Margarethe Leone.¹⁶ Koncentracijsko taborišče Theresienstadt (češko Terezín), so ustanovili nacisti jeseni 1941 na mestu nekdanje avstro-ogrske garnizije v trdnjavi ob reki Eger severno od Prage. Za češke Jude je pomenilo prehodno taborišče na poti v uničevalno taborišče Auschwitz, drugače pa so ga nacisti že od začetka zasnovali kot poseben geto za določene privilegirane kategorije Judov (judovski funkcionarji, vojni veterani z visokimi odlikovanji, judovski partnerji iz mešanih zakonov, starejši Judje), ki so jih sem pripeljali od drugod, predvsem iz Nemčije. Taborišče se je kmalu izkazalo za premajhno, kljub temu da je bilo namenjeno le izbrancem. Sredi leta 1942 je Theresienstadt dosegel najvišjo zasedenost, skoraj 60.000 taboriščnikov. Bivalni pogoji so bili slabi, predvsem zaradi skrajne utesnenosti, saj je ta množica ljudi živelja v mestu, zgrajenem za okoli sedem tisoč prebivalcev. Zato so se leta 1943 začeli transporti proti uničevalnemu taborišču Auschwitz.¹⁷

V Theresienstadtu sta zakonca Friedländer sodila v skupino izbrancev, med t. i. »*Prominenten A*«. ¹⁸ V začetku leta 1944 jih je bilo 94, sodeč po virih iz taborišča. Vojno jih je preživelja 79 ali 84 %, sicer pa je bilo povprečje za Theresienstadt 14 %. ¹⁹ Leona Margarethe Friedländer je tam umrla 21. maja 1944. Zanimivo je, da so v tem taborišču Johanna Friedländerja klicali kar »general«. Najdemo ga tudi v četrti sekvenci devetdesetminutnega dokumentarnega filma, ki ga je po nacističnem ukazu in za propagandne namene snemal taboriščnik Kurt Geron (1897–1944), sicer nemški igralec in režiser judovskega rodu. Film z naslovom *Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet* je nastajal v času med 16. avgustom in 11. septembrom 1944, prikazoval pa je lažno idilo in domnevno la- godno življenje zaprtih Judov. O nacistični perverzni ideji in demagogiji priča tudi napačni, a v laični javnosti velikokrat uporabljeni naslov tega propagandnega filma *Der Führer schenkt den Juden eine Stadt* (Firer podarja Judom mesto). Po koncu snemanja so nacisti režiserja Gerrona odpeljali v Auschwitz, kjer so ga umorili.²⁰

V taborišču Theresienstadt je podmaršal Friedländer veljal za lik pravega vojaka, bil je vedno urejen in uglajen ter poln optimiz- ma, s katerim je poskušal lajšati tegobe sotrpinov. Po zapisih Else Bernstein²¹ je imel navado ob večerih na glas brati po sobah. V njegovem izboru se je znašla tudi knjiga *Karst – Ein Buch von Isonzo* (Kras – knjiga o Soči), ki jo je napisal nekdanji avstro-ogrski častnik judovskega rodu, Kornel Abel (1881–1942), ki pa ni nikoli prišel v Theresienstadt.²² Elsa Bernstein je podmaršal Fri-

edländer prevzel s svojim smislom za pripovedovanje in globokim, žametnim glasom.²³

Konec septembra leta 1944 se je začel zadnji val transportov iz Theresienstadta v uničevalno taborišče Auschwitz. V enajstih transportih od 28. septembra do 28. oktobra 1944 je Theresienstadt s t. i. delovnimi transporti za »tovarne v rajhu«, dejansko pa za Auschwitz, zapustilo 18.346 ljudi. Poveljstvo geta je od judovskega sveta (*Judenrat*) za transporte zahtevalo mlajše in za delo sposobne ljudi, obenem pa so spodbujali, da naj gredo cele družine, češ da bi bilo zanje bolje, da ostanejo skupaj. Večino prispelih z jesenskimi transporti leta 1944 so ubili takoj po prihodu v Auschwitz. Glede na to, da so zadnjič opravili selekcijo in takoj nato usmrtili v plinskih celicah prav na zadnjem transportu iz Theresienstadta, transportu Ev, ki je v Auschwitz prispel 30. oktobra 1944, so to bile tudi zadnje tovrstne žrtve tega uničevalnega taborišča. Tisti, ki so bili pri selekciji ob prihodu izbrani za delo, pa še vedno niso bili rešeni, saj je bila za taboriščnike, še posebej za Jude, možnost preživetja v zadnjih mesecih vojne manjša kot kdajkoli prej. Samo 2.015, to je 11 % deportirancev jesenskih transportov leta 1944 iz Theresienstadta, je dočakalo konec vojne.²⁴

Med njimi ni bilo podmaršala Friedländerja, ki je Theresienstadt zapustil s transportom Eq 12. oktobra 1944 in v Auschwitz oz. Birkenau prispel 14. oktobra 1944. S tem transportom je v Auschwitz prispelo 1.499 Judov. Samo trije moški iz tega transporta so bili sprejeti v Auschwitz in dobili taboriščne številke 199785, B-13300 in B-13301. Žal ne vemo, ali je bil morda kateri od njih podmaršal Friedländer. Druge, 242 žensk in neznano število moških, ki so bili izbrani za delo, so po nekaj dneh ali tednih poslali v druga taborišča. Vse ostale so verjetno še na dan prihoda ubili v plinski celici. Konec vojne je iz tega transporta dočakalo 113 ljudi. Podmaršal Friedländer je v Auschwitzu dočakal 17. januar 1945, ko so v vseh glavnih in podružničnih taboriščih še zadnjič opravili zbere, t. i. apele, in našteli 67.012 taboriščnikov. Takoj zatem se je zaradi bližajoče sovjetske vojske začela sicer pričakovana, a precej stihijska evakuacija za rajh že »strateško pomembnih« taboriščnikov. Vsi evakuirani taboriščniki so vsaj del poti prehodili, kar je bilo ob njihovi siceršnji oslabeledosti, mrzlem vremenu in visokem snegu izjemno težko. Vsakogar, ki je zaradi onemoglosti zastal ali pa naredil kakršen koli disciplinski prekršek, so stražarji neusmiljeno ustrelili. Ni pretirano, da so ti pohodi dobili ime »marši smrti« (nem. *Todesmarsch*). Tako je bil po treh dneh takega pohoda ubit tudi podmaršal Friedländer, kar je bilo izjemno za 63-letnika, sicer nekdanjega vojaka. Znano

Nekdanji avstrijski obrambni minister Darabos ob spominski plošči, posvečeni podmaršalu Friedländerju. (vir: internet)

je ime njegovega morilca (SS-Oberscharführer Bruno Schlager), ki naj bi umor onemoglega Friedländerja pospremil z besedami: »Feldmaršal je dobil dve krogli.« Podmaršal Friedländer je bil umorjen (najverjetneje) 20. januarja 1945. Zelo verjeten kraj njegove smrti je bila Pszczyna ali še bolj verjetno Wodzisław Śląski na jugu današnje Poljske. Njegov zelo verjetni grob (v Wodzisławu Śląskem) leži približno sto kilometrov zahodno od Auschwitza.²⁵

Podmaršalu Johannu Friedländerju se je Republika Avstrija dostojno oddolžila. Med drugim je takratni avstrijski obrambni minister Norbert Darabos oktobra 2008 na hiši v Wenzgasse v dunajskem okrožju Hietzing, kjer sta zakonca Friedländer nazadnje živela, odkril spominsko ploščo v spomin na »nekdanjega častnika zvezne vojske, podmaršala Johanna Friedländerja (*ehemaliger Bundesheeroffizier Feldmarschallleutnant Johann Friedländer*).²⁶

²³ Elsa Bernstein, *Das Leben als Drama: Erinnerungen an Theresienstadt*, Edition Ebersbach, Dortmund 1999, str. 178–179.

²⁴ Ruth Bondy, *Prominent auf Widerruf*, v: Theresienstädter Studien und Dokumente, Academia-Verlag, Praga 1995, str. 139–140; <http://www.holocaust.cz/cz/victims>

²⁵ Arno Lustiger: *Der Feldmarschall hat zwei Kugeln bekommen*. V: Die Welt (Berlin), 23. januar 2010; Nouzille, *L'Antisemitisme dans l'armee Austro-Hongroise*, str. 104–105; Yad Vashem, International tracing service in Bad Arolsen, Central name index, št. 9206670-9206675; <http://saalbau.com/auschwitz-prozess/der-auschwitz-prozess/zeugen/zeugen/georg-severa/>

²⁶ <http://www.bundesheer.at/cms/artikel.php?ID=4310>

SMRT NA MADEIRI

Vinko Avsenak

Zadnji avstro-ogrski cesar Karel I Avstrijski¹ se je rodil 17. avgusta 1887 na gradu Persenbeug v Spodnji Avstriji. Njegovi starši so bili nadvojvoda Otto Habsburško-Lotarinški² in kneginja Marija Jožefa Saška, hči zadnjega saškega kralja. Karel je imel ob svojem rojstvu zelo malo možnosti, da bi kdajkoli sedel na prestol Avstro-Ogrske, saj je bil šele peti na lestvici prestolonaslednikov. Toda zgodilo se je prav to, v zgodovini pač prihaja do nepričakovanih razpletov, zapletov in zasukov. Najprej je prvi prestolonaslednik in edini sin cesarja Franca Jožefa, Rudolf, tragično preminil leta 1889, drugi prestolonaslednik, Rudolfov stric in brat Franca Jožefa, Karel Ludvik, pa je umrl leta 1896. Leta 1906 je umrl Karlov oče Otto in 28. junija 1914 je pod streli v Sarajevu padel Franc Ferdinand. Ker se je Franc Ferdinand leta 1900 poročil z žensko nižjega sloja,³ njegovi otroci po takratnih postavah niso imeli pravice nasledstva na prestolu. S tem je Karel ostal edini prestolonaslednik. Ko je sredi vojne vihre, 21. novembra 1916, umrl še cesar Franc Jožef I., je donavska monarhija dobila novega cesarja, Karla I., ki je bil potem 30. decembra 1916 v Budimpešti okronan za ogrsko-hrvaškega kralja kot Karel IV. Postal je tudi češki kralj pod imenom Karel III. Zanimivo je, da 29-letni Karel po vzponu na prestol pravzaprav ni bil nikoli okronan za avstro-ogrskega cesarja. Vse to se je zgodilo v zelo razburkanem vojnem času, ko je monarhija že močno slabela in živela v raznovrstnih pomanjkanjih, ko so njeni številni narodi v boju za samostojnost vse bolj dvigovali glavo in se je s tem v zvezi krepil nemški nacionalizem.

Karlova mladost in vzgoja

Mladi Karel je bil deležen posebne, trde, a tudi učinkovite vzgoje in pouka, ki sta bila za člane habsburške dinastije preizkušena in običajna. Poseben poudarek je bil predvsem na učenju tujih jezikov in na verski vzgoji, pri kateri je igrala glavno vlogo njegova mati, vneta katoličanka, ki mu je tudi izbirala primerne učitelje. Po očetovi smrti leta 1906 je njegov stric in prestolonaslednik Franc Ferdinand prevzel skrbništvo nad njim in ga kmalu navdušil s svojimi zamislimi za

Zaročna slika nadvojvode Karla in princese Cite od 12. julija 1911
(vir: <http://www.emperorcharles.org/photos-1>)

temeljito ustavno reformo. Te so se nanašale predvsem na nekatere razširitve federalne ureditve monarhije, a po drugi strani tudi na okrepitev konservativnih monarhičnih principov. Karla so poslali v znano dunajsko gimnazijo (*Schottengymnasium*), kar je bilo neobičajno za člana vladarske hiše, saj so gimnazijo vodili benediktinci. Toda Karel si je od avgusta 1899 do junija 1901 v tej šoli kot zasebni učenec pridobival znanje le iz naravoslovnih ved.

Vojaška kariera

Karel je bil deležen tudi vnaprej določene vojaške vzgoje. Njegova vojaška kariera se je začela leta 1903, ko ga je Franc Jožef imenoval za poročnika v 1. ulanskem polku.⁴ Leta 1905 je bil premeščen v 7. dragonski polk,⁵ v katerem je leta 1906 napredoval v nadporočnika. Tega leta je prekinil vojaško službo zaradi dvoletnega študija na praški univerzi (*Karl-Ferdinands-Universität*). Istočasno je zasebno poslušal predavanja izbranih visokošolskih profesorjev za civilno, kazensko, gospodarsko in finančno pravo. 1. julija 1908 se je vrnil v vojsko in prevzel poveljstvo nad dragonskim eskadronom. Leta

¹ Rojen kot nadvojvoda Habsburško-Lotarinški z imeni Karel, Franz, Joseph, Ludwig, Hubert, Georg, Otto, Marija.

² Nadvojvoda Otto Franc Jožef Habsburško-Lotarinški (1865–1906) je bil sin nadvojvode Karla Ludvika Avstrijskega (1833–1896), brata cesarja Franca Jožefa I, in mlajši brat prestolonaslednika Franca Ferdinanda. Karel I. je bil potemtakem pranečak cesarja Franca Jožefa I. in nečak prestolonaslednika Franca Ferdinanda.

³ Franc Ferdinand se je poročil z grofico Sophie (Zofija) Chotek von Chotkowa (1868–1914), ki je izhajala iz stare češke plemiške rodbine. Oba sta 28. junija 1914 padla pod streli Gavrila Principa v Sarajevu.

⁴ 1. ulanski polk je imel poveljstvo v Lvovu in je spadal v XI. armadni korpus. Ulani, lahki konjeniki poljskega izvora, so bili oboroženi s kopjem, sabljo in pištolo. Njihove uniforme so bile narejene po vzoru poljskih narodnih oblačil. Pokrivali so se z značilno štirioglasto kapo, šapko.

⁵ 7. dragonski polk je bil pretežno češki, s takratnim sedežem v okrožju mesta Stara Boleslav. Dragonci, vojaki posebnih konjeniških enot, so se premikali s konji, borili pa kot pehota. Oboroženi so bili z dragono, kratko mušketo, ki je bila njihovo osnovno orožje.

1909 je napredoval v konjeniškega stotnika (ritmojstra). Od marca do novembra 1912 je služil v Kolomei,⁶ potem pa je na Dunaju kot major prevzel 39. pehotni polk.⁷ V glavnem mestu monarhije je s soprogo Cito prebival v gradu Hetzendorf, kjer se je tudi veliko družil s Francem Ferdinandom in se spoznaval z njegovimi državniki zamislili. 1. maja 1914 je postal podpolkovnik. Po smrti Franca Ferdinanda v Sarajevu, 28. junija 1914, je Karel „ex lege“ in brez kakršne koli cesarjeve odločitve postal prestolonaslednik. Toda ni bil vključen v julijsko krizo, ki je sledila dogodkom po sarajevskem atentatu in pripeljala do izbruha prve svetovne vojne. Na cesarjev ukaz je bil dodeljen v vrhovno poveljstvo avstro-ogrske vojske, vendar mu načelnik generalštaba, Franz Conrad von Hötzendorf, ni prepuščal nikakršnega soodločanja pri strateških odločitvah. Karel je po cesarjevih naročilih večkrat obiskal fronto, se udeleževal vojaških parad in podeljeval odlikovanja. Kot polkovnik je deloval tudi v službi za zvezo z nemško vojsko v Galiciji. 1. julija 1915 je napredoval v generalmajorja in Franc Jožef ga je poklical v svojo neposredno bližino, da bi se na najvišji ravni naučil „umetnosti vodenja države“ ter sprejemanja pomembnih političnih in upravnih odločitev.

12. marca 1916 je bil imenovan za podmaršala in dodeljen 11. armadi pod poveljstvom generalpolkovnika Viktorja Dankla,⁸ v kateri je poveljeval XX. armadnemu korpusu, korpusu »Planika« (*Edelweisskorps*), ki ga je maja in junija 1916 povedel v boje v okviru avstro-ogrske spomladanske ofenzive. 12. avgusta 1916 je bil premeščen na romunsko bojišče in tam prevzel poveljstvo nad novoustanovljeno armadno skupino (*Heeresgruppe Erzherzog Carl*). V tem času je napredoval v konjeniškega generala, 1. novembra 1916, tri tedne pred vzponom na prestol, pa v generalpolkovnika in velikega admirala. Pri tem velja omeniti, da je monarhija v vsej svoji zgodovini imela poleg Karla le še dva velika admirala, Karla Stephana Avstrijskega in Antona Hausa.

Cita Burbonska-Parmska (1892–1989)

Triindvajsetletni Karel se je 13. junija 1911 v Villa Pianore pri toskanskem mestu Lucca zaročil s princeso Cito, sedemnajstim otrokom vojvode Roberta I. Parmškega iz francosko-italijanske rod-

bine Burbon-Parma. Že 21. oktobra istega leta sta se Karel in Cita v prisotnosti cesarja Franca Jožefa poročila na gradu Schwarzau na Spodnjem Avstrijskem. Karlova odločitev, da se poroči z „Italijanko“, ni bila deležna odobravanja v vseh slojih monarhije. Poleg tega je Cita izhajala iz nevladajoče plemiške rodbine (Citin oče je izgubil prestol leta 1859 zaradi italijanskega združitvenega gibanja), kar prav gotovo ni pripomoglo k mednarodni uveljavljenosti Habsburško-Lotarinške dinastije. Pomisleki so se množili še posebej po italijanski napovedi vojne, kajti sedaj je Cita prihajala še iz sovražne države. Toda sama se je imela bolj za Francozinjo kot za Italijanko. To je odločno povedala tudi v dokumentarnem filmu, ki ga je o njej leta 1972 posnela avstrijska televizija (ÖRF).⁹ Tudi sicer naj bi njena družina večino časa preživljala na svojih posestvih v Franciji (grad Chambord) in v Avstriji (grad Schwarzau), v Italijo pa je prihajala le v zimskem času. Toda močna, čeprav zelo mlada Cita je bila Karlu, neizkušenemu vladarju, v veliko oporo in je imela velik vpliv na njegove državniške, politične in vojaške odločitve.

V zakonu se jima je rodilo osem otrok. Najmlajši otrok, Elisabeth, se je rodil po Karlovi smrti leta 1922. Najstarejši sin, prestolonaslednik Otto Habsburški (1912–2011) je bil znan diplomat in publicist, med drugim je bil zaslužen za evropsko združevanje in se je zavzemal tudi za samostojnost Slovenije. Cita je umrla leta 1989 v starosti 96 let.

Karlovo vladanje (1916–1918)

Že konec leta 1916 se je Avstro-Ogrska znašla v krizi na vseh ravneh. Neugodni razpleti na bojnem polju in blokade zahodnih zaveznikov so polagoma pripeljale do pomanjkanj vseh vrst in na koncu je po vsej monarhiji zavladala še lakota. Prihajalo je do političnih in socialnih nemirov, številni narodi monarhije, predvsem slovanski, so vse bolj odločno zahtevali samostojnost in odcepitev od habsburške krone. Pojavljale so se stavke in protesti, delavstvo je dvigalo glave in pretilo z revolucijo. V teh slabih razmerah je neizkušeni Karel začel svoje vladanje.

Karel se je od vsega začetka zgledoval po zamislih svojega pokojnega strica Franca Ferdinanda, ki je imel v načrtu preurediti monarhijo

⁶ Kolomea, mesto v vzhodni Galiciji, v današnji zahodni Ukrajini.

⁷ 39. pehotni polk (*Infanterieregiment Freiherr von Conrad Nr. 39*) z nabornim sedežem v ogrskem Debrecenu je spadal v 49. divizijo II. armadnega korpusa.

⁸ Grof Viktor Dankl von Krasnik (1854–1941), visoko odlikovani avstro-ogrski konjeniški general, ki se je proslavil kot poveljnik 1. armade v Galiciji. Marca 1916 je na Južnem Tirolskem kot generalpolkovnik prevzel poveljstvo nad 11. armado.

⁹ Spletna stran filma o Citi Burbonsko-Parmski, cesarici avstro-ogrski, kraljici ogrsko-hrvaški in češki: https://www.youtube.com/watch?v=Qn_a6CH4LGE

*Kronanje Karla in Cite za ogrskega kralja in kraljico 30. decembra 1916 v Budimpešti.
Med njima stoji prestolonaslednik nadvojvoda Otto Habsburški.
(vir: <http://www.emperorcharles.org/photos-1>)*

po željah predvsem Slovanov in jim dati več samostojnosti. Toda čeprav je bil Karel kronan za ogrskega kralja, je imel v tej kočljivi zadevi zvezane roke, kajti vse odločitve glede federalizacije monarhije so vodile preko druge polovice dvojne monarhije, Ogrske, ki seveda nikakor ni bila pripravljena na kakršna koli popuščanja.

Toda Karel ni posnemal legendarnega sloga vladanja Franca Jožefa, ki je sam vladal iz svoje delovne sobe na Hofburgu in v zadnjih letih življenja na Schönbrunnu. Namesto preživetega, okorelega in absolutističnega načina svojega prastrica je raje redno skliceval in vodil sestanke ministrskega sveta, ki je odločal o zunanji in vojni politiki. Nenavadno pa je bilo, da se je o vseh važnih odločitvah najprej pogovoril s soprogo Cito in upošteval njene nasvete. Na mnogih sestankih je bila Cita prisotna tudi kot poslušalka.

Karel se je trdno odločil, da umiri in zaustavi vpliv vojaške elite. Že 2. decembra 1916 je prevzel vrhovno poveljstvo avstro-ogrsko vojske, preselil njegov sedež iz Tešina (*Teschén*) v Baden pri Dunaju in odslovil prejšnjega vrhovnega poveljnika, nadvojvodo Friedricha. 1. marca 1917 je umaknil s položaja še načelnika generalštaba Franza Conrada von Hötzendorfa in v vojni prevzel odgovornost za zmage in poraze. S tem je prekinil vpliv vojaških krogov na civilno življenje in prenesel politično in diplomatsko upravljanje na avstrijsko in ogrsko vlado ter na zunanjega ministra. Toda Avstro-Ogrska je bila vse od

njegovega prevzema oblasti v odvisnosti, predvsem glede vojaških zadev, od večjega »brata v orožju«, nemškega cesarstva.

Pri kadrovskih zamenjavah, ki jih je izvedel po začetku vladanja, je v glavnem izbiral zaupne ljudi, ki so spadali v kroge, naklonjene pokojnemu Francu Ferdinandu. Najprej je odpustil zunanjega ministra Stephana Buriana in močnega ogrskega ministrskega predsednika Istvana Tiszo. S tem je prekinil ogrsko nadvlado v zunanji politiki in jo poveril predstavnikoma češke visoke aristokracije, zvestima kroni, novemu zunanjemu ministru Otokarju Czerninu in ministrskemu predsedniku Heinrichu Clam-Martinicu.

Karlovo prizadevanje za sklenitev miru

Karel se je za imenovanje Czernina (22. decembra 1916) odločil, zato ker je ta predvsem ustrezal njegovi nameri, da čim prej doseže mir med vojskujočima se stranema in da se konča prelivanje krvi. Vse bolj se je namreč zavedal, da so centralne sile v brezizhodnem položaju. 12. decembra 1916 je Nemčija v imenu centralnih sil poslala antanti ponudbo za sklenitev miru, toda ker ta ni vsebovala obvezujočih pogojev, jo je antanta odločno zavrnila in dne 10. januarja 1917 navedla svoje mirovne pogoje: vrnitev Alzacije in Lorene, obnovo Belgije, Srbije in Črne gore, izločitev južnoslovanskih dežel, Slovaške, Češke, romunskih in italijanskih predelov iz podonavske

monarhije, avtonomijo Poljske, osvoboditev narodov izpod turškega jarma in izgon Turkov iz Evrope. Odgovor nemškega tabora na noto pa je bila napoved "neomejene podmorniške vojne". Nemci so cesarja Karla o tej odločitvi obvestili šele, ko ni bilo več poti nazaj. 12. januarja 1917 je Karel na ministrskem svetu spet razpravljajal o možnostih za mir. Govor je bil tudi o ozemeljski celovitosti monarhije, o priključitvi črnogorskega Lovčena, srbske Mačve in zamenjavi »morilske« dinastije Karađorđevićev.

Karel je bil prepričan, da lahko Avstro-Ogrska preživi samo, če sklene separaten mir z nasprotno stranjo. Za tovrstno posredovanje je zaprosil španskega kralja Alfonza XIII. Burbonskega in papeža Benedikta XV. Ker tudi iz te moke ni bilo kruha, se je v stiski obrnil na brata soproge Cite, Sixta in Xavierja, ki naj bi s pomočjo svojih širokih poznanstev prišla v stik z vodilnimi vladnimi krogi Francije. Cita je bratoma pisala in ju pridobila za to poslanstvo. Potem ko sta brata o tem obvestila francoskega predsednika Raymonda Poincaréja, sta se pri Dunaju srečala s cesarjem, cesarico in zunanjim ministrom. Karel jima je predal tajno pismo, v katerem je obljubljal obnovo belgijske suverenitete, potrditev srbske državne samostojnosti in njen dostop do Jadranskega morja, a zapisal je dobesedno tudi, »da se bo s svojim celotnim vplivom pri svojih zaveznikih zavzel za upravičene zahteve Francije za vrnitev Alzacije in Lorene«. Slednje je bilo seveda v nasprotju z avstrijsko-italijanskim vprašanjem na Južnem Tirolskem.

Ko sta princa skušala posredovati za mirovne pogovore med antanto in Avstro-Ogrsko, je prišlo v Franciji do politične spremembe: vlado Aristida Brianda je namreč zamenjala vlada Alexandra Ribota. Ta sprememba je bila za mirovna prizadevanja cesarja Karla usodna. Še v pozni starosti jo je Cita označila kot odločilno za neuspešnost te mirovne misije. Ribot je dal namreč malo na te skrivne avstrijske mirovne dejavnosti. Skrivno dogovarjanje torej ni obrodilo sadov. Tudi drugo potovanje princev na Dunaj in drugo cesarjevo pismo, datirano 9. maja 1917, ni prineslo miru. Temu je nasprotovala nova francoska vlada, a tudi Italija, ker je antanta v Londonskem sporazumu, katerega odločbe so bile Karlu in Citi neznane, Italiji obljubila Južno Tirolsko do prelaza Brenner, pa tudi Trst, Primorsko ter velik del Istre in Dalmacije. Iz mirovnega poskusa, »misije Sixtus«, se je zaradi številnih neugodnih okoliščin razvila tako imenovana »afera Sixtus«, ki je do danes predmet divjih špekulacij in lažnih obdolžitvev. Pravzaprav bi to afero morali imenovati »afero Czernin«, ker je avstro-ogrski zunanji minister Czernin 2. aprila 1918 s svojim

fatalnim govorom pred dunajskim občinskim svetom sprožil buren spor s francoskim predsednikom vlade Georgesom Clemenceaujem. Iz tega pa je končno nastal škandal, ki se je še razširil, ker se je cesar v svoji stiski zatekel k – četudi razumljivi – laži in obstoj vročega pisma zanikal.

Propad vojske in monarhije

Oktober 1918 so bile centralne sile na kolenih, bližal se je konec prve svetovne vojne. Zaradi vse težjih razmer je Karel 16. oktobra izdal manifest, ki je obljubil preureditev avstrijskega dela monarhije v zvezno državo enakopravnih narodov. Toda bilo je že prepozno. Ogrska je po dogovoru s Karlom 31. oktobra 1918 prekinila »personalno unijo« z Avstrijo in dualistično ureditev monarhije. Njene čete so že tega dne krenile z italijanske fronte domov. Istega dne je Karel z ukazom prepustil vojno ladjevje novoustanovljeni južnoslovanski državi. 3. novembra je bilo z Italijo podpisano premirje in 6. novembra je Karel demobiliziral avstro-ogrsko vojsko. Toda že 30. oktobra 1918 je Avstrija dobila nov državni svet nemških Avstrijcev. 11. novembra je Karel na pritiske državnega sveta odstopil od vseh vladarskih dolžnosti, toda pod močnim Citinim vplivom se ni nikoli odpovedal cesarskemu in kraljevemu prestolu. Cita je namreč menila, da je lahko monarh samo odstavljen, ne more pa se sam odpovedati prestolu. 12. novembra je bila proglašena republika Nemška Avstrija, 16. novembra pa Madžarska demokratična republika. Karel se je na dan odstopa z najožjimi družinskimi člani umaknil v grad Eckartsau. Angleški kralj George V. mu je skušal prihraniti tragično usodo ruskega carja Nikolaja II. in njegove družine in mu je zato v zaščito poslal stražarsko enoto pod poveljstvom podpolkovnika Edwarda Lisl-Strutta. Da je prevrat potekal brez preliivanja krvi, je bila tudi Karlova zasluga, kajti odločno je zavračal vse nanj naslovljene pobude, naj svojo oblast uveljavi z orožjem. Tudi Svetozar Boroevič pl. Bojna, ki je monarhiji ostal zvest do konca, mu je ponudil, da zbere čete za boj proti republikancem, toda Karel je ostal neomajen.

Karlovo in Citino upanje, da se bodo razmere normalizirale in da bodo nove oblasti Karla povabile, da spet stopi na čelo države, se ni izpolnilo. Ker se Karel ni tudi formalno odpovedal prestolu, so se antantni zavezniki zavedali, da ob Karlovi prisotnosti ne bo miru v Avstriji in so začeli pripravljati pogoje za njegovo izgnanstvo. 24. marca 1919 je cesarski vlak (*Hofzug*) odpeljal Karla in člane njegove družine v izgnanstvo v Švico, kjer so najprej za kratek čas prebivali v gradu Wartegg ob jezeru Kostanca, potem pa se 20. maja 1919 preselili na

Karel in Cita pri maši na železniški postaji pred Budimpešto med drugim poskusom zasedbe ogrskega prestola (vir: <http://www.emperorcharles.org/photos-1>)

grad Prangins na Ženevskem jezeru. Karel je že na poti, v Feldkirchu ob Bodenskem jezeru, objavil manifest, s katerim je zavrnil vse, kar je parlament nemško-avstrijske republike sprejel 11. novembra. Čeprav vodilni politiki niso vedeli za ta manifest, so bili razkačeni, da je Karel odpotoval, brez da bi se odpovedal prestolu. Zato je avstrijski parlament 3. aprila 1919 sprejel zakon proti Habsburžanom (*Habsburgergesetz*), po katerem je Nemška Avstrija odvzela cesarskemu paru vse imetje (izjema je bila osebna lastnina) in državljske pravice ter jima prepovedala vrnitev v Avstrijo. Ta zakon je na isti način obravnaval tudi ostale člane habsburške dinastije, če bi se zavzemali za obnovo monarhije in zasedbo prestola. Istočasno je bil sprejet tudi zakon za odpravo vseh plemiških naslovov.

Karlove poskusa za zasedbo ogrskega prestola

Novoustanovljena Madžarska demokratična republika je v povojnem času preživljala dramatične čase. Najprej je po Trianonskem sporazumu izgubila dve tretjini svojega ozemlja in velikega dela prebivalstva. Po tej izgubi je nastopil čas »rdečega terorja«, ko je marca 1919 komunističnemu voditelju Beli Kunu uspelo zasesti oblast in oklicati Madžarsko sovjetsko republiko. Toda že 30. maja je proti-

revolucionarnim silam uspelo na južnem področju Madžarske, ki je bilo pod francoskim nadzorom, ustanoviti svojo protikomunistično vlado. Ta je zaprosila nekdanjega in zadnjega admirala avstro-ogrške vojske, Miklósa Horthyja,¹⁰ ki so ga na splošno še vedno imeli za vojnega junaka, da prevzame narodno vojsko. Toda po padcu komunistične ureditve so v Madžarsko 6. avgusta 1919 vdrle romunske čete in začele so se dveletne represalije, znane kot »beli teror«. Organizirale so jih posebne enote Horthyjeve vojske, katerih žrtve so bili komunisti, socialdemokrati in Judje. 1. marca 1920 je madžarski parlament spet vzpostavil kraljevino. Ker je bilo očitno, da antantni zavezniki ne bodo dovolili vrnitev Karla IV., je parlament izvolil za regenta Miklósa Horthyja.

Karel je s Cito v izgnanstvu živel v konservativnem okolju, ki ga je nagovarjalo, da spet sede na prestol nekakšne donavske federacije. Karel si je največ nadejal od Madžarske in regenta Horthyja, nekdanjega pristaša monarhije in je dvakrat skušal priti do žezla Madžarske. Vedel je, da ga podpirajo madžarski pristaši kraljevine (legitimisti), ki jih je vodil grof Andrássy. Toda v svoji silni želji je precenil svoje možnosti.

¹⁰ Miklós Horthy de Nagybánya (1868–1957), zadnji admiral avstro-ogrške mornarice, zmagovalec bitke v Otrantskih vratih, kasnejši madžarski regent ter državnik med obema vojnoma in med drugo svetovno vojno.

*Izkrnanje na Madeiri 19. novembra 1921
(Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)*

Nekdanji ogrski kralj je prvič skušal priti na ogrski prestol 26. marca 1921, čeprav so ga mnogi svarili, tudi Horthy, da je za to še pre-zgodaj. Toda Karel je za veliko noč nenapovedano vstopil v kraljevo palačo v Budimpešti in zmotil Horthyja pri kosilu. Horthy mu je v čustvenem govoru pojasnil, da je prišel v nepravem in neprimernem času ter da morajo razmere še dozoreti. Karel je razočaran odšel, toda ni odnehal in je drugič skušal oblast prevzeti z orožjem. Njegov

drugi poskus se je začel 20. oktobra 1921, ko je v spremstvu Cite z majhnim letalom poletel iz Švice in pristal pri Sopronu v zahodni Madžarski. Kmalu je imenoval začasno vlado in s podporo legiti-mističnih politikov, častnikov in posameznimi enotami vojske začel korakati proti Budimpešti. Horthy je razglasil, da ostaja na oblasti in da od vojske zahteva zvestobo. 23. oktobra so legitimistične čete, ki jih je vodil polkovnik Antal Lehár, brat znanega skladatelja operet

*Karel in Cita prihajata k maši v katedrali 8. decembra 1921.
(Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)*

*Karel in Cita odhajata od maše v spremstvu škofa Pereire Ribera 1. decembra 1921.
(Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)*

Franza Lehárja, prispelle pred Budimpešto in prišlo je do spopadov, v katerih je umrlo 19 oseb. Razmere so se še dodatno zaostrele v Karlovo škodo, ko so države male antante, Čehoslovaška, Romunija in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev najavile mobilizacijo in so zahodne države obsodile Karlove namere. Ko je Karel spoznal, da se dogodki ne razvijajo v njegovo korist, je klonil in v strahu pred državljansko vojno ter v želji, da prepreči nadaljnje prelivanje krvi, ukazal prenehanje bojev. Vlada je dala zapreti legitimistične vodje, a Karla in Cito so pod vojaškim spremstvom odpeljali v samostan Tihany na Blatnem jezeru. Zahodni zavezniki, ki so imeli podobne slabe izkušnje z Napoleonom, so se odločili, da cesarski par tokrat odpeljejo v bolj oddaljeno izgnanstvo, iz katerega bi bilo težje voditi prevratniške akcije. 1. novembra 1921 so Karla in Cito prepeljali do Baje, pristanišča na Donavi, kjer ju je prevzela britanska vojaška rečna ladja *HMS Glowworm*, ki ju je pripeljala do Črnega morja, tam pa so ju vkrcali na britansko lahko križarko *HMS Cardiff*. Karel in Cita sta šele v Gibraltarju izvedela, da je svet antantnih sil določil za njuno izgnanstvo oddaljeni portugalski otok Madeira na Atlantiku.

Smrt na Madeiri

Križarka *Cardiff* je v Funchal, glavno mesto Madeire, priplula 19. novembra 1921. Portugalska vlada se je odločila, da cesarski par sprejme z dobrodošlico in z vsemi častmi. Po izkrcanju so ga na obali dočakali vsi predstavniki posvetne in cerkvene oblasti ter množica

prebivalcev. Nastanili so ga v manjšem hotelu *Villa Victoria*, ki je bil depandans razkošnega hotela *Reid's Palace Hotel*. *Villa Victoria* je bila odmaknjena, obdana z zelenjem in vrtovi. Stala je na visoki, skalnati obali, z lepim pogledom na morje... Toda zakonca sta silno pogrešala otroke, ki so ostali pri sorodnikih v Švici. Ko je sin, nadvojvoda Robert, zbolel in so ga potem operirali na slepiču, se je Cita vrnila v Švico in 2. februarja 1922 pripeljala na Madeiro vseh sedem otrok. Najstarejši sin Otto je imel takrat 9 let, najmlajša Charlotte pa manj kot eno leto. Cita je bila poleg tega še v sedmem mesecu nosečnosti. Toda za Karla in Cito ter njune otroke so se kmalu začele težave, saj so ostali brez sredstev za življenje. Karel je tudi zadnje dragulje in zlatino porabil za svoj poskus prevzema oblasti na Madžarskem. Tudi letna pokojnina v znesku 20.000 funtov, ki mu jo je odobrila mednarodna konferenca veleposlanikov, ni bila nikoli izplačana, saj so se temu upirale članice te organizacije. V stiski se jih je usmilil sin premožnega bankirja, Luis da Rocha Machado, ki jim je ponudil brezplačno bivanje v svoji letoviški vili *Quinta do Monte* na gori Monte, ki se dviga nad Funchalom in na kateri stoji znamenita cerkev Naše Gospe (*Nossa Senhora do Monte*). Družina se je v vilo preselila 18. februarja 1922. Razkošna vila, obdana s številnimi vrtovi in drevesi, jim je nudila zatišje in mir. Otok bujnega rastlinstva in blagega podnebja jim je s svojim prebivalstvom služil za primerno zatočišče. Cita je prebivalce Madeire prevzela s svojo pojavo, mladostjo in naravnostjo, bila je na splošno priljubljena. Ker sta bila oba zakonca izjemno verna, ju je po prihodu na otok made-

*Karel na mrtvaškem odru v vili Quinta do Monte. Levo v ozadju sedi Cita.
(Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)*

irski škof Antonio Pereira Ribeiro prijazno sprejel in jima za zasebnega dušnega pastirja določil kanonika Antonia Homem de Gouveia, ki ju je potem tudi vseskozi spremljal. Za verske potrebe sta imela na razpolago hišno kapelo, a Marijina cerkev je bila le streljaj daleč, kar jima je zelo odgovarjalo.

Toda vila *Quinta do Monte* se je kmalu začela kazati v drugačni luči in nazadnje je bila za Karla in njegovo družino usodna. Podnebje v mestu, na obali, je bilo blago, toda povsem drugače je bilo na gori, na kateri je stala vila. Višinska razlika je opravila svoje, in ker je otok tudi sicer znan po obilnih padavinah, je v vili vladala vlaga in notranjost je zaudarjala po plesni. To je na Karla, ki zaradi prestanih pretresov in nemirnega življenja že nekaj časa ni bil najboljšega zdravja, usodno vplivalo. Ko sta se zakonca 9. marca odpravila v Funchal, da bi kupila igrače za rojstni dan enega od otrok, se je Karel v vetrovnem in vlažnem vremenu prehladil in zbolel za bronhitisom. Zdravnik, ki so ga verjetno zaradi varčevanja poklicali šele 21. marca, je nato ugotovil resno pljučnico. Cita je sicer kasneje v dokumentarnem filmu avstrijske televizije zatrjevala, da je imel Karel na razpolago najboljše zdravnike. Toda pljučnica je hitro napredovala in zdravniki niso mogli ustaviti visoke telesne vročine. Poleg tega sta Karla v postelji na koncu doletela še dva srčna napada. 1. aprila 1922 je na daljnem otoku sredi Atlantika, daleč od domovine, v petintridesetem letu starosti umrl zadnji avstro-ogrski cesar.

Pred smrtjo je Karel nenehno molil in se pogovarjal z Bogom. Tik preden je izdihnil, je dal poklicati svojega najstarejšega sina Otta. Bil je do konca pri zavesti. Na koncu je še dahnil Citi: »Neskončno te imam rad« in umrl s pogledom na Najsvetejše. Karla so 5. aprila 1922 z največjimi častmi pokopali v cerkvi Naše Gospe na gori Monte. Njegovi posmrtni ostanki počivajo v skromnem železnem sarkofagu, ki so ga postavili v stransko kapelo, njegovo srce pa so leta 1971 shranili v Loretsko kapelo samostana Muri v Švici. Čeprav je otok relativno majhen, je bilo po ocenah na pogrebu okrog 30.000 ljudi. Prisotnih je bilo tudi zelo veliko državnih in cerkvenih dostojanstvenikov. Cita se je odela v črno in v njem ostala do konca svojih dni. Otok se je ovil v žalovanje, odpovedali so celo koncert priznanega francoskega pianista. Po pogrebu je bilo na otoku več maš zadušnic, glavno je 27. aprila v katedrali daroval kanonik Antonio Homem de Gouveia.

Papež Janez Pavel II. je Karla 3. oktobra 2004 povzdignil v blaženeega. Zato so mu tudi prebivalci Madeire pred vhodom cerkve, v kateri počivajo njegovi posmrtni ostanki, postavili spomenik.

Cita in otroci so ostali na otoku do 19. maja 1922, ko so po posredovanju španskega kralja Alfonza XIII. Burbonskega pri britanskem zunanjem ministrstvu lahko kraj svojega izgnanstva dokončno zapustili. Najprej so živeli v Španiji, v Madridu, kjer je Cita rodila osmega otroka, Elisabeth, potem ob Gaskonjskem zalivu. Ko se je leta 1929

*Otroci Karla in Cite pred vilo Quinta do Monte po pogrebu
(Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)*

večina otrok približala letom za študij na univerzi, so se preselili v Belgijo. Toda leta 1940 so zaradi nemškega napada spet postali begunci. Najprej so zbežali v Francijo, od koder so se umaknili v New York, naposled pa v Quebec. Z leti so se otroci raztepli po vsem svetu in delovali na več ali manj pomembnih področjih in mestih.

Cita je svoja zadnja leta preživljala z družino. Čeprav je Avstrija odpravila prepoved vrnitve Habsburgom, se je to nanašalo le na tiste člane dinastije, ki so bili rojeni po 10. aprilu 1919. Tako Cita na svojo veliko žalost ni smela na pogreb svoje hčere Adelheid. Toda leta 1982 so te omejitve končno odpravljene in Cita se je lahko po 60 letih vrnila v Avstrijo. 13. novembra 1982 so ji na Dunaju priredili zmagoslaven sprejem. Na začetku marca 1989 je poklicala Otta, da bi mu povedala, da umira. Najstarejši sin in ostali člani družine so se zbrali ob njenem vzglavju in ostali pri njej do njene smrti v prvih urah 14. marca 1989. Cita je umrla v starosti 96 let. Pokopali so jo v habsburško grobnico v Kapucinski cerkvi na Dunaju, njeno srce pa dela družbo srcu soproga Karla v samostanu Mori v Švici.

Po Karlovih stopinjah

Letošnjega aprila sem se podal na Madeiro. Otok večne pomladi me je prevzel po svoji naravni lepoti in znamenitostih, toda odpravil sem se tudi po Karlovih stopinjah. Pričakoval sem, da bom na vsakem koraku videl in srečal nekaj, kar bo spominjalo na Karla in

Cito, da bom našel vsaj kakšno razglednico s podobama cesarskega para. Toda žal ni bilo tako. Ostal sem z dolgim nosom in sem zato na lastno pest začel z iskanjem in poizvedovanjem. No, najlažje je bilo najti cerkev na gori Monte, v kateri počivajo Karlovi posmrtni ostanki. To pozna vsak. Toda za *Villo Victorio* sem si polomil noge, da sem našel njeno lokacijo. Na koncu sem po vztrajnem iskanju izvedel, da je nekoč stala na vrtu poleg *Reid's Palace Hotela* in da je bila hotelova dependansa. Direktor hotela mi je prijazno pojasnil, da danes vile ni več in da je na njenem mestu veliko apartmajsko naselje. Razkošni in dragi hotel *Reid's* je na visokih strmih skalnatih stenah nad morjem, pod katerimi sta se izkrcala Karel in Cita in kasneje še njuni otroci, dal zgraditi Škot William Reid, ki je na Madeiro prišel leta 1836 in je sanjal o veličastnem hotelu na tem čudovitem otoku, daleč od zimskih nadlog severne Evrope. Hotel je bil namenjen petičnim invalidom in so ga odprli leta 1891. V njem so bili gostje svetovno znane osebnosti, politiki, igralci, pisatelji ...

Zadnje bivališče zadnjega avstro-ogrskega cesarja je bila pa vila *Quinta do Monte*, ki jo danes po Karlu imenujejo tudi *Quinta do Imperador*. Vilo je v drugi četrtini 18. stoletja zgradil Škot James Webster Gordon, morjeplovec, ki je obogatel s prodajo madeirskih vin. Madeira je imela namreč v kolonialnih časih izredno pomembno lego, saj je stala v središču plovni poti in je bila še posebej važna za oskrbovanje ladij, ki so plule v Ameriko in Afriko. Potomci Jamesa Gordona so kasneje vilo še preuredili, dopolnili in obdali s čudovitimi vrtovi subtropskega

Pogrebni sprevod izpred vile Quinta do Monte 5. aprila 1922. Krsto nosijo predstavniki oblasti na Madeiri, sledi jim Cita, odeta v žalna oblačila. (Perestrellos Photographos. Photographia - Museu Vicentes, Funchal)

rastlinja. Postavili so tudi lep, arhitekturno zanimiv razgledni stolp, Malakoff (ime je povezano s krimsko vojno in bitko za Sevastopol), s katerega je čudovit pogled na Funchal, morje in okolico. V vili so za družinama Gordon in Machado živele še mnoge druge znane osebnosti. Vrtovi, ki tudi nosijo ime po cesarju (*Quinta Jardins do Imperador*) so sicer redno vzdrževani in odprti za občasne ogleda, toda vila je bila ob mojem obisku v letošnjem aprilu v katastrofalnem stanju, kar sem težko sprejemal. Zdelo se mi je nerazumljivo, da stavba s takšno zgodovino in arhitekturo nima v civilizirani deželi boljšega gospodarja. Vila očitno že dolgo ni bila odprta za javnost, a glede na njeno slabo stanje bi bili obiski celo nevarni. Zaradi tega so tudi vsa okna in vrata obili z deskami in s tem vsaj delno zavarovali dragoceno nepremičnino. Toda meni žilica ni dala miru in uspelo mi je vstopiti v notranjost. Pričakala me je zelo žalostna podoba, kajti notranjost je bila še veliko slabša kot zunanost. Vse stopnice so bile porušene, ometa ponekod sploh ni bilo, ostanki nekdanjih čudovitih štukatur so žalostno zrl name, v strehi so bile vsepovsod velike luknje ... Ostal sem zgrožen. Ko sem hodil po puščini, uničenih prostorih vseh nadstropij, so me vseskozi prevečala mešana čustva, nenehno sem imel v mislih Karla, njegovo tragično smrt, Cito in njuno družino. Še posebej sem bil skoraj ganjen, ko sem vstopil v osrednji osmerokotni prostor, v katerem je aprila 1922 vse do pogreba stal mrtvaški oder.

Kasneje sem izvedel, da je bila vila v lasti portugalske države, potem pa jo je ta dala v najem lokalnemu turističnemu podjetju, ki je preuredilo vrtove in jih odprlo za javnost. Toda podjetje se je nekaj prekršilo in

*Vila Quinta do Monte v aprilu 2016
(foto Vinko Avsenak)*

država mu je ves kompleks odvzela in sama začela načrtovati obnovo. Ustanovila je celo organizacijski odbor in že zbirala potrebna sredstva. Osnovni načrt je predvideval, da bi iz vile naredili nekakšen muzej romantike. Verjamem, da bi se to uresničilo, če ne bi letošnjega avgusta vila zgorela v velikem požaru, ki je sicer prizadel dobršni del otoka. Od vile so ostale samo ruševine. Zato si v svoji nečimrnosti dovoljujem domišljati, a ne brez razloga, da sem bil zadnji obiskovalec zadnjega bivališča zadnjega avstro-ogrškega cesarja.

Viri in literatura:

- Duarte Miguel Barcelos Mendonça, *Carlos e Zita de Habsburgo: Crónica de um Exílio Imperial na Cidade do Funchal*, Município do Funchal, Madeira, september 2013
- Tamara Griesser Pečar, *Zita: L'ultima imperatrice d'Austria-Ungheria*, Libreria Editrice, Gorizia, 2009.
- Tamara Griesser-Pečar, *Mirovna pobuda cesarja Karla I. – misija Sixtus*, revija »Na fronti« št. 5, Društvo soška fronta, Šempeter pri Gorici, november 2008.
- Spletne strani:
https://fr.wikipedia.org/wiki/Zita_de_Bourbon-Parme
https://en.wikipedia.org/wiki/Mikl%C3%B3s_Horthy
[https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_I._\(%C3%96sterreich-Ungarn\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_I._(%C3%96sterreich-Ungarn))
https://fr.wikipedia.org/wiki/Charles_Ier_%28empereur_d'Au-triche%29
https://pt.wikipedia.org/wiki/Carlos_I_da_%C3%81ustria

ZAKAJ JE MAJA 1915 CADORNA PRIŠEL SAMO DO SOČE

Matjaž Bizjak

Precej je bilo že rečenega o vstopu Kraljevine Italije v prvo svetovno vojno, zelo malo argumentiranih razprav pa je bilo napisanih glede bojnega nastopanja italijanske vojske takoj po vojni napovedi Avstro-Ogrski. Večina kritikov načelnika generalštaba italijanske kopenske vojske oziroma vrhovnega poveljstva, generala Luigija Cadorne, meni, da bi italijanska vojska lahko maja 1915 »z lahkoto« prešla Sočo in prodrla v notranjost Kranjske oziroma Avstro-Ogrske. Večina sodobnikov je bila do generala Cadorne v tem kontekstu zagotovo preveč kritična, moderne razprave pa se te tematike dotikajo zgolj posredno in jo obravnavajo z določenih zelo ozkih zornih kotov. Te tematike se kritično in deloma celo posmehljivo v svojih spominih dotika tudi Svetozar Borojević. Zadeva je nedvomno precej širša, zahteva kompleksnejši pristop in dobro poznavanje ohranjenega arhivskega in spominskega gradiva, odnosov med italijansko politiko in generaliteto, dejanskega stanja italijanske vojske, postopkov izvajanja italijanske mobilizacije in zbiranja enot kot tudi takratnih principov uporabe velikih vojaških enot.

Namen te razprave je analitično dokazati, da Cadorna v maju 1915 ni načrtoval prodora preko Soče in da se je zato odrekel svojemu vojnemu načrtu iz septembra 1914 za prodor proti Madžarski. Maja 1915 je tako najprej nameraval na Soči izvesti konsolidacijo svoje vojske in nato, skladno z vojnim načrtom iz septembra 1914, v notranjosti slovenskega ozemlja izsiliti odločilno bitko, ki jo je nato sprožil junija 1915 (1. soška bitka). V ta namen je treba analizirati več pomembnih dejavnikov, povezanih z italijansko politiko in vojsko, kot tudi same mednarodne razmere.

Italijansko vojno načrtovanje po začetku prve svetovne vojne in bojno delovanje v maju 1915

Z izjemo precej nedefiniranega vojnega načrta iz leta 1886¹ so bili do leta 1914 vsi italijanski vojni načrti proti Avstro-Ogrski izključno obrambni. V okviru teh načrtov so bile sicer skoraj vedno predvidene tudi protiofenzive, ki pa so bile v svojih operativnih ciljih zelo nedefinirane.

*Grof Luigi Cadorna (1850–1928),
načelnik generalštaba italijanske vojske
(vir: www.europeana1914-1918.eu)*

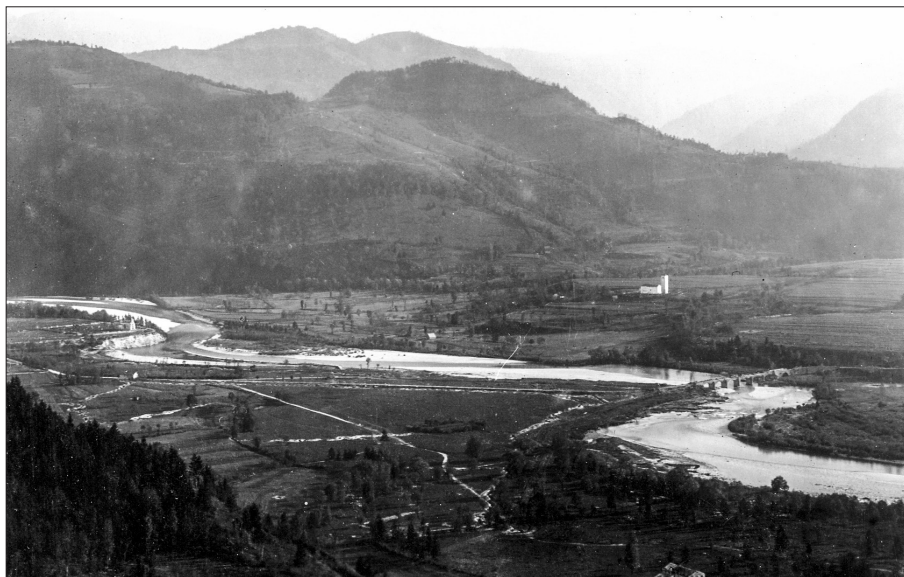
Nekaj dni po atentatu v Sarajevu, to je v noči s 30. 6. na 1. 7. 1914, je nenadoma umrl načelnik generalštaba kopenske vojske general Alberto Pollio,² ki je bil velik zagovornik trozveze in mu je po mnenju Lawrence Sondhausa³ zaupal celo Conrad von Hötzendorf.⁴ Njegov naslednik je postal general Cadorna, ki je za to funkcijo imel vse pogoje že leta 1908, ker pa ga je politika ocenila kot preveč samosvojega, je bil takrat na to mesto postavljen po izkušnjah in vojaškemu stažu mlajši general Pollio.

¹ Leta 1886 je prvi načelnik generalštaba italijanske kopenske vojske, general Enrico Cosenz s sodelavci pripravil prva dva vojna načrta proti Avstro-Ogrski. Prvi je bil izrazito defenziven z obrambno črto na reki Piavi, drugi pa je na osnovi izkušenj iz vojne leta 1866 predvideval ofenzivo, vendar v smislu neke širše in nedefinirane vojaške koalicije.

² Glede tega glej več: Giovanni D'Angelo, *La strana morte del tenente generale Alberto Pollio. Capo di Stato maggiore dell'Esercito. 1° luglio 1914*, Gino Rossato Editore, Valdagno, 2009.

³ Ugledni ameriški zgodovinar, pisatelj, profesor na univerzi v Indianopolisu.

⁴ Načelnik generalštaba avstro-ogrske vojske.

*Pogled na Sočo pri Tolminu
(fototeka Društva soška fronta 1914–1917)*

Cadorna je bil trozvezi sicer manj privržen, vendar se je ob začetku svetovne vojne zavedal političnih in vojaških obvez do nje in je skladno s temi izhodišči načrtoval pošiljanje italijanskih enot na zahodno fronto v pomoč Nemčiji. Šele ko so se priprave italijanske vojske proti Franciji že začele, je italijanska vladajoča politika te priprave zaustavila in podala precej splošne usmeritve za pripravo vojnih načrtov proti Avstro-Ogrski.

Tako je avgusta 1914 Cadorna v vojaškem smislu najprej izdal smernice delovanja, mesec dni pozneje pa je bil pripravljen vojni načrt za delovanje proti Avstro-Ogrski. Za našo temo je pomembno vedenje, da je Cadorna že takrat predvideval glavno avstro-ogrsko obrambno črto na reki Soči.⁵ Ljubljana in Kranj bi bila po tem načrtu dosegljiva v 45 dneh. Omenjena je bila tudi Sava kot vmesni strateški cilj, na katerem bi zelo verjetno prišlo do povezav s srbsko vojsko. Pomembno je tudi, da je Cadorna načrtoval prodor proti madžarskim ravninam, na katerih bi prišlo do povezave z rusko vojsko. Skladno s tem vojnim načrtom bi Cadorna nekje na slovenskem področju

poskušal izzvati tudi odločilno bitko z obrambnimi avstro-ogrskimi silami. Ta vojni načrt je bil sicer pozneje v določenih elementih dopolnjen, vendar je dejansko veljal, ko je Italija podpisala Londonski sporazum, s katerim se je obvezala, da bo čez en mesec stopila v vojno. Cadorna, ki je za Londonski sporazum izvedel naknadno, nekaj dni po njegovem podpisu,⁶ se je kot dober operativec zagotovo zavedal, da ima do 26. 5. 1915 premalo časa za izvedbo tako kompleksnega ofenzivnega vojnega načrta, kakršnega je pripravil septembra 1914. To je razvidno tudi iz njegove Direktive št. 1 (Ordine d'operazione N. 1) izdane 16. 5. 1915, s katero je določil začetno bojno nastopanje italijanske vojske proti Avstro-Ogrski.

Ta direktiva je opredelila začetno razporeditev italijanskih sil in način začetnega bojnega delovanja. Po tem konceptu bi morali 2. in 3. armada kar se da hitro napredovati proti Soči, pri čemer bi bil glavni poudarek na delovanju 2. armade. V direktivi v primerjavi z vojnim načrtom iz septembra 1914 niso bili določeni morebitni nadaljnji

⁵ Da bo glavna avstro-ogrsko obrambna črta potekala na Soči, je predvidel že omenjeni general Cosenz v prvem vojnem načrtu proti Avstro-Ogrski, ki ga je mogoče datirati v leto 1886. Tudi vsi poznejši italijanski vojni načrti so predvidevali prvo avstro-ogrsko obrambno črto na Soči.

⁶ Nekateri italijanski raziskovalci navajajo, da je Cadorna za Londonski sporazum izvedel šele na začetku maja 1915, uradno pa naj bi bil o njem obveščen šele 16. 5. 1915, kar je praktično nemogoče.

strateški cilji v notranjosti Avstro-Ogrske, ampak se za cilj omejnja zgolj in samo reka Soča. Veliko vprašanje je tudi, ali je Cadorna morebitne strateške cilje po prehodu Soče predstavil poveljnikom armad na operativnem sestanku 3. 5. 1915. Zelo verjetno ne, ker jih takrat najbrž niti sam ni imel definiranih. Za 2. armado je bil kot skrajni cilj določena dolina Soče pri Kobaridu in cesta Kobarid–Tolmin, za 3. armado pa spodnji tok reke Soče. Direktiva je izrecno poudarjala, da se armadi konsolidirata na tej črti. Delovanja na drugi strani Soče, razen zasedbe določenih taktičnih dominantnih položajev, nista predvidevala niti ukaza 2. in 3. armade. Proti Tirolski so bile predvidene manjše ofenzivne akcije taktičnega značaja za izboljšanje obrambnih pozicij, strateško gledano pa bi obe italijanski armadi tu delovali defenzivno, enote samostojne karnijske cone pa bi izvajale ofenzivne akcije na svojem desnem boku skladno z delovanjem 2. armade. Tudi objavljena Cadornova zasebna pisma kažejo, da je maja 1915 za edini cilj bojnega nastopanja imel le Sočo. V enem od teh pisem je 24. 5. 1915 sicer ocenil, da bodo italijanski vojaki do Soče prišli brez večjih težav, kar se je dejansko tudi zgodilo. Na Soči je nameraval zasedati dominantne položaje, na njih konsolidirati vojaške enote, to je zaključiti mobilizacijo in koncentracijo celotne italijanske vojske in zelo verjetno nato nadaljevati močno in energično ofenzivo z vsemi razpoložljivimi silami.

Zagotovo so bila Cadornova pričakovanja pred majem 1915 bolj optimistična, saj je še na začetku aprila 1915 napovedoval, da bodo italijanske sile v enem mesecu v Trstu, od koder bodo ogrozile ostala vitalna središča podonavske monarhije. Vendar moramo to razumeti v kontekstu njegovega vojnega načrta iz septembra 1914, morebitnega skupnega nastopanja z rusko vojsko, predvsem pa še časovno nedoločenega vstopa Italije v vojno. V maju 1915 je bila ruska vojska na vzhodni fronti premagana in prisiljena v umik. Ta poraz pa je tudi od Cadorne zahteval drugačno bojno nastopanje, predvsem pa uporabo vseh italijanskih sil, ki ob italijanskem vstopu v vojno še niso bile zbrane. Enega od dejavnikov, ki nekako potrjuje tezo, da Cadorna maja 1915 ni nameraval preiti Soče, navaja v svoji študiji tudi maršal Enrico Caviglia. Po njem so bili italijanski vojaški strategji tako zelo »obremenjeni« z defenzivnimi vojnimi načrti, da niso bili sposobni izvesti takojšnje in hitre ofenzive, ki bi izkoristila

vse strateške vojaške prednosti, ki jih je ponujal trenutek ob vstopu Italije v vojno. Gledano z današnjega zornega kota je sicer italijanska vojska maja 1915 imela vse pogoje za doseg strateškega uspeha, vendar je v taktičnem smislu nastopanje začela z zelo široko razporejenimi silami, brez točno določene točke odločilnega preboja in tudi z nejasnimi cilji, kaj in kako bo ravnala po prihodu na Sočo. Navkljub vsemu z današnjega stališča ni enostavno v vojaškem smislu oceniti bojnega nastopanja italijanske vojske v maju 1915. Načrte in direktive je pripravil generalštab pod vodstvom Cadorne, ki je v vojaško-geografskem smislu mejo odlično poznal, saj je pred vojno pogosto organiziral študijska potovanja na obmejna področja in pripravil veliko različnih študij, ki so obravnavale različne segmente. Večji del teh študij je danes ohranjen in kaže na visoko raven poznavanja stanja na meji, zelo malo pa je bilo pripravljenih študij o stanju v notranjosti avstro-ogrškega ozemlja. Ohranjeni so tudi določeni predlogi podrejenih armad, ki so celo pred začetkom sovražnosti predlagale hiter prodor tako proti Soči kot tudi preko Soče v notranjost slovenskega ozemlja. Vprašanje pa je, koliko je bil generalštab dozveten za predloge podrejenih enot. Maršal Emilio De Bono je zapisal, da so bili pred vojno italijanski generalštabni častniki posebna »kasta«, ki se ni »mešala« s častniki operativnih enot. Skoraj zagotovo generalštabni častniki, ki jih je De Bono podcenjevalno imenoval *indispensabili* (»nepogrešljivi«), niso upoštevali predlogov operativnih enot. Posledično Cadorna tudi pri svojih sodelavcih zagotovo ni imel spodbude za hitre in tvegane ofenzivne akcije strateških razsežnosti. Poleg tega je treba poudariti, da je italijanska generaliteta v letu 1914, še bolj pa na začetku leta 1915, ocenjevala, da bi Avstro-Ogrska lahko zelo hitro z drugih front pripeljala že mobilizirane enote, na tak način prehitela Italijo in izvedla ofenzivo v notranjost italijanskega državnega ozemlja. Cadorna pri tem razmišljanju ni odstopal, kar dokazujejo njegovi spomini, pa tudi nekateri operativni dokumenti. Tem dejstvom je treba dodati tudi tradicijo italijanskih vojaških porazov, ki se je je Cadorna nedvomno zavedal, bal in želel prekiniti. To je razvidno iz njegovih besed, po katerih »sta bila oba Moltkeja leta 1870 in 1914 poveljnika zmagujočih vojsk, on pa je poveljnik vojske Custozze in Adué.«⁷ Tudi zaradi tega je maja 1915 izvajal začetno ofenzivo počasi, previdno in dejansko tupal za nasprotnikom pred seboj.

⁷ Pri Custozzi (Italija) je italijanska kraljeva vojska leta 1866 izgubila bitko proti avstrijski vojski, v bitki pri Adui (Etiopija) pa jo je leta 1896 strahovito porazila etiopska vojska.

Odnosi med vojaškimi strukturami in vladajočo italijansko politiko

Za vsako vojno načrtovanje, še bolj pa za uspešno delovanje v vojni je izredno pomembno sodelovanje politike in oboroženih sil, ki pa je bilo v italijanskem primeru leta 1914 in prvi polovici leta 1915 zelo slabo oziroma ga praktično ni bilo. Izredno slabo sodelovanje med politiko in vojaškimi voditelji v obdobju nevtralnosti in tik pred vstopom v vojno omenjajo tako nekateri sodelavci Cadorne (Caviglia, Bencivenga), člani vladajoče politične garniture (Salandra) in nekateri italijanski raziskovalci. Cadorna je takoj na začetku vojne začel izvajati načrtovane vojaške ukrepe proti Franciji, istočasno pa je od politike in kralja zahteval izvedbo splošne mobilizacije in določenih drugih ukrepov, ki bi vojsko številčno kot tudi materialno okrepili. Odločitev za nevtralnost je bila zanj presenečenje in o njej prej zagotovo ni bil obveščen, kar je bil svojevrsten paradoks. Prav tako mu je šele naknadno predsednik italijanske vlade Antonio Salandra dal zelo splošna navodila za pripravo vojne proti Avstro-Ogrski.

Cadorna je že takoj na začetku vojne zahteval izvedbo splošne mobilizacije, na katero pa vladajoča politika ni pristala vse do maja 1915. Najprej je s tem želela poudariti svojo nevtralnost, pozneje pa je dokaj upravičeno domnevala, da bi oklic splošne mobilizacije Avstro-Ogrska razumela kot vojne priprave proti njej. Cadorna je na splošno mobilizacijo gledal kot vojak in se je zavedal, da brez mobiliziranih enot ne bo mogoče izvesti večjih ofenzivnih načrtov proti Avstro-Ogrski. Vladajoča politika je posledično od julija 1914 pa vse do maja 1915 dovolila le izvedbo določenih manjših ukrepov za krepitev vojske, med drugim zgolj vpoklic dveh letnikov vojaških obveznikov. Ti ukrepi pa so bili nezadostni in zgolj delni ter niso omogočali kakovostnih priprav na vstop Italije v vojno. Cadorna prav tako leta 1915 ni vedel za tajna dogovarjanja med antantnimi državami in Italijo v Londonu. Tudi o sklenitvi Londonskega sporazuma je bil obveščen naknadno, čeprav je bil za njegovo vojaško izvedbo najbolj odgovoren prav on in skoraj zagotovo je bil »posiljen« s kratkim časovnim rokom (do 26. 5. 1915), ki mu je bil dan na razpolago za začetek bojnih aktivnosti. V tem kratkem času tudi ni bilo mogoče uskladiti vseh vojaških aktivnosti s prihodnjimi zavezniki. V Parizu so se vojaški pogovori sicer končali 9. 5. 1915, v Petrogradu pa

šele 20. 5. 2016, to je 3 dni pred italijansko vojno napovedjo Avstro-Ogrski.

3. 5. 1915 je Italija preklcala članstvo v trozvezi,⁸ o čemer je bil Cadorna spet obveščen naknadno in na to odločitev ni mogel vplivati. Zagotovo je Avstro-Ogrska ta preklic vzela kot zadnje opozorilo pred vojno napovedjo ter je pospešila vojaške priprave in utrjevanje na sami meji. Tega se je kot izkušen vojak zavedal tudi Cadorna in z vojaškega stališča bi moral biti ta akt izveden skupaj z vojno napovedjo. Tudi to kaže na popolno neskladje med italijansko politiko in generalštabom, ki je bil tudi v tem primeru postavljen pred izvršeno dejstvo. Navedeni primeri kažejo, da generali na čelu s Cadorno niso imeli pravih podatkov o sprejetih političnih odločitvah in so posledično za te odločitve zvedeli naknadno, kar jim je dodatno krajšalo že tako na kratko odmerjen operativni čas. Vojaki so bili s strani politike vedno postavljeni pred izvršeno dejstvo in to celo pri odločitvah, ki so pozneje imele neposredne in velike vojaške posledice.

Obveščevalni podatki, ki jih je imel Cadorna na voljo

Ko analiziramo italijansko previdno bojno nastopanje proti Avstro-Ogrski v maju 1915, je treba tudi ugotoviti, kakšne obveščevalne podatke je Cadorna dejansko imel o nasprotniku na sami italijanski državni meji. Zagotovo je italijanska stran odlično poznala ozemlje tudi na avstrijski strani, poznala je stanje mejnih avstrijskih utrd in že leta 1911 je ocenjevala, da bo avstro-ogrsko vojska proti Italiji zbrala 38 pehotnih divizij. Po italijanskih obveščevalnih ocenah naj bi bilo kar 22 teh divizij zbranih na Soči. To so bile ocene nasprotnika pred vojno in verjetno so bile dokaj realne, saj so imele podlago celo v originalnih avstro-ogrskih dokumentih. Vojna in veliko vojno angažiranje avstro-ogrsko vojske na vzhodni in srbski fronti sta te ocene popolnoma razvrednotila. Dokumenti kažejo, da italijanski vojaški načrtovalci niso imeli podatkov o strukturi in moči predvidenih nasprotnikovih sil na Soči ter niso vedeli ali predvideli, kako so te organizirane za obrambo. Decembra 1914 so italijanski vojni načrtovalci in obveščevalci pričakovali, da bo avstro-ogrsko vojska svojo glavno obrambno črto postavila na Savi, februarja 1915 pa so v svojih predvidevanjih to črto spet postavili na Sočo. Sredi maja 1915 so ocenjevali, da proti Italiji stojita dva avstro-ogrsko arma-

⁸ Nekateri avtorji omenjajo tudi 4. 5. 1915 (Whittam 1977, 187).

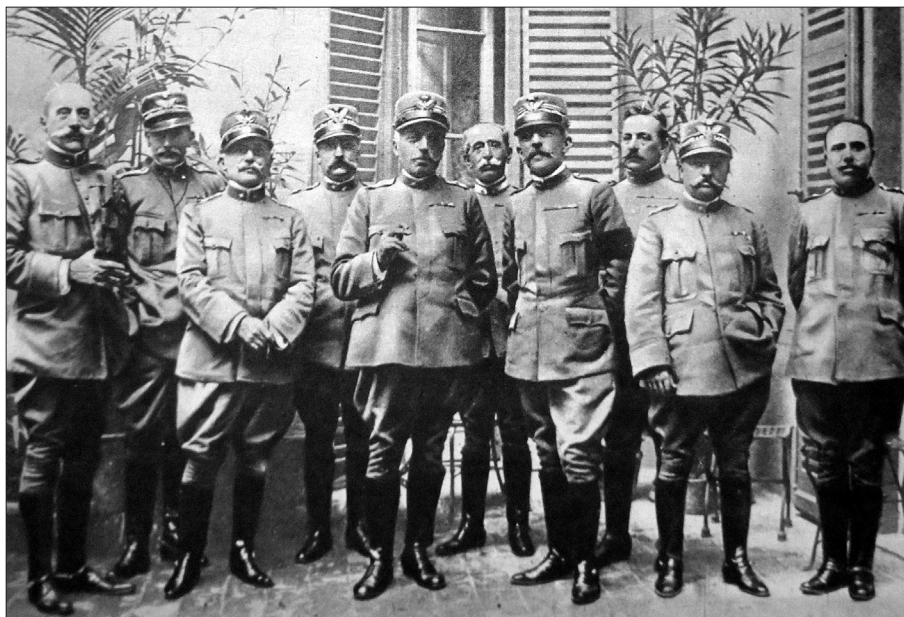
*Avstro-ogrška mejna stražnica pri Robiču
(iz zbirke Mitje Jurna)*

dna korpusa, in sicer III. korpus pod poveljstvom generala Svetozarja Borojevića in XIV. korpus pod poveljstvom generala Franza Rohra. Po teh obveščevalnih podatkih naj bi oba generala še zmeraj bila na drugih bojiščih. Glede na isti obveščevalni vir naj bi proti Italiji zagotovo stalo 127 avstro-ogrskih bataljonov, poleg njih pa še verjetno 83 bataljonov in kar 110.000 rekrutov, ki naj ne bi bili takoj uporabni. To je precej večje število od števila, ki ga omenja Borojević v svojih spominih (122).

Mnogi avtorji, predvsem z nekdanjega avstro-ogrškega prostora, radi poudarjajo, da je italijanska vojska od julija 1914 imela odlične obveščevalne podatke o stanju avstro-ogrskih enot in utrdb na sami meji ali tik izza nje. Na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva je o tej trditvi mogoče podvomiti, kajti italijanska stran je imela zelo malo realnih podatkov o številčnem stanju in razporedu avstro-ogrskih enot na meji proti Italiji. Podatki o utrdbah stalnega tipa so bili kakovostni in so v večini primerov izviral iz predvojnega časa, slabše pa je bilo vedenje o posadkah, ker se je moštvo menjavalo. V veliki meri gre to slabo poznavanje na račun slabo organizirane italijanske obveščevalne mreže na Tirolskem, Tržaškem in Goriškem. Ohranjeni podatki pa tudi kažejo, da ni bilo sistematičnega zbiranja in analiziranja obveščevalnih podatkov, kar je bil ena od hib italijanske vojske vse do poraza pri Koba-

ridu. Najbolj realna so bila poročila avstro-ogrskih dezerterjev, ki so v strahu pred vzhodno fronto prebežali v Italijo in so bili sistematično zaslišani. Toda pri tem je nedvomno mogoče opaziti velika pretiravanja, ker so se skušali dezerterji v očeh zasliševalcev delati pomembne. Enega od vzrokov za slabe obveščevalne podatke je treba iskati tudi v dejstvu, da so avstro-ogrski varnostni organi poostreno nadzorovali mejne prehode in cestne ter železniške povezave v notranjosti. Poleg tega so imeli italijanski vohuni težave tudi zaradi pogostih premeščanj avstro-ogrskih vojaških enot med različnimi frontami in italijansko državno mejo. Po drugi strani pa je bil italijanski generalštab dobro obveščen o stanju na evropskih bojiščih ter tudi o novih operativnih in taktičnih postopkih, ki so prihajali do izraza na bojiščih. Kar je še pomembneje, italijanski generalštab se je zavedal in imel na strateški ravni podatke o dejanskem stanju avstro-ogrške vojske, ki je bila intenzivno vpeta v boje na vzhodni in srbski fronti, ter o katastrofalnem stanju avstro-ogrške vojske na ruski fronti. Vendar maja 1915 so bili ti podatki za Cadorno dejansko neuporabni in mu pri odločanju niso pomagali niti razčiščevali sliko bojišča ob Soči in izza nje.

Na podlagi ohranjenih obveščevalnih poročil je mogoče sklepati, da je italijanska obveščevalna služba avstro-ogrške obrambne zmožnosti in raven utrjenosti na sami meji zelo precenjevala. To je ned-

General Cadorna s člani svojega štaba
(vir: www.europeana1914-1918.eu)

vomno imelo neposredne posledice tudi na začetno Cadornovo odločanje in dojemanje strateške situacije. Zagotovo je to bil tudi eden od tehničnih razlogov, da je proti »močnemu« nasprotniku in »dobro« organizirani obrambi želel nastopati z vso svojo silo in ne samo z nepopolnjenimi enotami, kakršne so bile v maju 1915.

Koordinacija vojaških aktivnosti z zavezniki in dejansko stanje na evropskih bojiščih

Na evropskih bojiščih se je stanje v drugi polovici leta 1914 in v prvi polovici leta 1915 zelo spreminjalo, zato je general Cadorna moral dvakrat dopolnjevati tudi vojni načrt iz septembra 1914. V obdobju september 1914 - maj 1915 je te spremembe pogojevalo več dejavnikov. Nedvomno je velik vpliv imel sam mednarodni strateški položaj, saj so bile v letu 1914 centralne sile na vseh frontah bolj ali manj neuspešne, strateška slika pa se je spremenila v prvi polovici leta 1915, ko so centralne sile dosegle kar nekaj operativnih uspehov. Glavna zamisel ofenzive proti Avstro-Ogrski, ki je bila oblikovana ob začetku vojne, je ostala aktualna tudi pozneje, a so spomladanski uspehi centralnih sil pogojevali tudi nastanek nekaterih defenzivnih zamisli. Vendar je v svojem izhodišču vojni načrt iz septembra 1914 ostal isti, temeljil je na skupni rusko-italijansko-srbski

ofenzivi, usmerjeni proti skupnemu cilju nekje na madžarskih ravninah. V tem smislu je za našo temo pomembno vojaško usklajevanje aktivnosti v Parizu in Petrogradu med prihodnjimi vojaškimi zavezniki, do katerega je prišlo po podpisu Londonskega sporazuma. V Parizu sta se francoski general Joseph Jacques Joffre in britanski general John French obvezala, da bosta ob vstopu Italije v vojno sprožila ofenzivo, vendar nista želela določiti datuma te ofenzive, kar pomeni, da ni bilo dano nobeno jamstvo, da bo ofenziva sploh sprožena. Podobno je ruska stran v Petrogradu sprejela obvezo, da bo proti avstro-ogrski vojski zbrala v Karpatih svoje glavne sile in začela z ofenzivo, katere cilj bi bil prebiti fronto in se združiti z italijanskimi in srbskimi silami. Dogovor z rusko stranjo je bil dosežen šele nekaj dni pred vstopom Italije v vojno. Že zaradi časovnih določb, po katerih bi morala Italija v vojno vstopiti do 26. 5. 1915, je jasno, da so bili rusko-italijanski dogovori operativno neizvedljivi. V tako kratkem času istočasnega sobojevanja na strateški ravni in na več bojiščih ni bilo mogoče doseči niti uskladiti. Cadorna se je kot izkušen vojak zagotovo tega zavedal in zato računal predvsem na svoje sile. Po drugi strani se je prav maja 1915 strateški položaj na bojiščih drastično spremenil v korist centralnih sil. Na začetku maja so centralne sile začele z ofenzivo Gorlice–Tarnow, v kateri so popolnoma porazile ruske sile, ki so se morale umakniti iz poljskega dela

Galicije. Dogovor v Petrogradu je s tega stališča postal mrtva črka na papirju, sobojevanje ruske in italijanske vojske dejansko v tem trenutku ni bilo več možno. Na zahodni fronti so 9. 5. 1915 antantne sile sprožile ofenzivo pri Artoisu, ki je bila na začetku uspešna, potem pa je izgubila polet in se zaustavila. Srbska vojska pa je bila sama po sebi prešibka za ofenzivne aktivnosti, kar je dokazal njen poskus ofenzive v vzhodno Bosno in Hercegovino leta 1914, dodatno pa jo je zdesetkala še epidemija pegastega tifusa.

Cadorna je zagotovo imel dobre podatke o obsežnosti ruskega poraza in tudi ta poraz kot tudi zaustavitev antantne ofenzive na zahodu pred dejanskim vstopom Italije v vojno je zagotovo vplival na njegove odločitve za počasno in postopno bojno delovanje italijanske vojske. Zavedal se je, da mu zavezniške sile navkljub predhodnim dogovorom ne bodo mogle pomagati niti razbremeniti njegov vstop v vojno. To je lepo razvidno tudi iz spominov takratnega načelnika nemškega generalštaba, generala Ericha Von Falkenhayna, ki omenja, da je italijanska vojna napoved prišla v času, ko je »zaradi srečnega izida bojov v Galiciji in poteka odločilnih bitk na zahodni fronti« bila v Nemčiji in Avstro-Ogrski morala zelo visoka. Poleg tega je bilo realno pričakovati, da bo Avstro-Ogrska zaradi bolj razvite železniške mreže hitro izvedla premik določenih, na vzhodni fronti razbremenjenih enot in še bolj okrepila obrambo na Soči.

Omeniti moramo še eno pomembno prvino, ki je zagotovo vplivala na Cadornovo odločitev za postopno nastopanje do Soče. Podpis Londonskega sporazuma naj bi bil tajna zadeva, vendar je v maju 1915 v Italiji prišlo do umetno izzvine vladne krize, zaradi katere so se francoski politiki zbal, da bo Italija odstopila od dogovorjenega. Posledično je Francija javno objavila del Londonskega sporazuma, in sicer določbo, s katero se je Italija obvezala vstopiti v vojno do 26. 5. 1915. Na tak način sta bila Italija, še bolj pa Cadorna, postavljena pred izvršeno dejstvo.

Nepripravljenost italijanske vojske za vojne operacije

Eden od pomembnih dejavnikov, ki je vplival na obravnavano odločitev, je bila tudi nepripravljenost italijanske vojske za vstop v vojno. Ta dejavnik je v večini analiz mnogokrat v celoti prezrt. Zagotovo se ob prevzemu dolžnosti načelnika generalštaba kopenske vojske tega dejstva ni zavedal niti sam Cadorna. V eni od svojih poveljnih študij je priznal, da je bila italijanska vojska v trenutku, ko je postal prvi vojak Italije, v slabšem stanju, kot je to sam pred tem predvideval.

To v svojih spominih omenja tudi predsednik italijanske vlade Salandra, saj naj bi Cadorna takoj ob prevzemu nove funkcije zahteval proglasitev splošne mobilizacije in konec septembra 1914 mu je Cadorna sam priznal, da je vojska nepripravljena. Po drugi strani pa nekateri vojaški analitiki in sodobniki Cadorne najbrž dokaj realno trdijo, da so leta 1914 mnogi v teh slabih ocenah pretiravali, po vojni pa s tem dejavnikom opravičevali svoje napake. Obe strani imata zagotovo prav, nedvomno pa se je Cadorna zavedal realnega stanja, ki je bilo zelo slabo. Posebno poročilo o slabem stanju italijanske vojske je marca 1914 pripravil že general Pollio in iz tega poročila je v svojih ocenah izhajal tudi Cadorna.

Ob slabem stanju italijanske vojske je najprej treba omeniti mobilizacijska skladišča, ki so bila leta 1911 izpraznjena za potrebe vojne v Libiji in nato niso bila več ustrezno popolnjena. Zato je bilo mobilizacijo skoraj nemogoče izvesti v celoti, ampak samo po delih oziroma postopoma. Vojska ni bila ustrezno opremljena z materialnimi sredstvi, primanjkovalo je oblačil in orožja, predvsem v topništvu. Še slabše je bilo s strelivom. 3. armada, ki je z 2. armado nastopala proti Soči, je imela le 500 granat za vse topništvo srednjega kalibra. S tako minimalno količino streliva se ofenziva ni mogla izvajati, kajti italijanski generali so zagotovo poznali vlogo topništva na vzhodni in zahodni fronti. Podobno je bilo s pehotnim strelivom, saj je na vsako puško prišlo le 900 nabojev, čeprav jih je Cadorna že leto prej zahteval vsaj 2000. S tako pičlo zalogo streliva in slabo oborožitvijo si leta 1914 in 1915 nihče od generalov ne bi upal v tak izziv, v napadalno vojno, v katero je bil nato potisnjen Cadorna. Po vojaških ocenah naj bi leta 1914 v primeru mobilizacije manjkalo tudi okoli 13.500 aktivnih in rezervnih častnikov, to je taktičnih poveljnikov, ki bi na fronti vojaške enote vodili v boje. Primanjkovalo je tudi podčastnikov.

Cadorna se je nedvomno zavedal vseh slabosti in popolne nepripravljenosti italijanske vojske za vojno in zagotovo je tudi to bil vzrok, da je želel svojo vojsko stabilizirati na Soči in nato organizirano preiti v odločno ofenzivo. Ta odločitev je bila nedvomno skladna tudi s taktiko, po kateri je poveljstvo ofenzivo počasi in natančno pripravljalo, kopičilo sile in topništvo, potem pa metodično izvedlo ofenzivo. Cadorna, ki mu je po mnenju nekaterih avtorjev bila defenziva bližja kot ofenziva, v tem ni bil drugačen in ni bil sposoben drugačnih, bolj inovativnih taktičnih prijemov. Moramo pa poudariti, da so tudi centralne sile italijansko vojaško vrednost podcenjevale, kar je razvidno iz predvojnih razprav enega od »jastrebov vojne«, nemškega generala Friedricha von Bernhardija. Nemška

*Italijanska vojska koraka proti Kobaridu.
(iz zbirke Mitje Jurna)*

stran je italijansko vojsko sicer ocenjevala kot veliko, številčno silo, njeno bojno vrednost pa je opredelila kot slabo. Predvsem je dvomila o taktični izurjenosti italijanskih polkov z juga.

Način izvajanja mobilizacije in koncentracije italijanske vojske

Sistem italijanske mobilizacije je bil drugačen od sistemov drugih vojsk, saj je predvideval izvajanje mobilizacije istočasno s koncentracijo enot, kar pa je maja 1915 povzročilo organizacijski kaos predvsem pri transportih, popolnjevanju z ljudmi in materialom. Nepopolne operativne enote so se z mirnodobnih lokacij premikale proti zbirnim mestom in nato takoj naprej proti Soči in se istočasno dopolnjevale z mobiliziranci in vpoklicanimi materialnimi sredstvi.

Večina drugih vojsk je imela mobilizacijo ločeno od koncentracije enot in procesa sta si sledila eden drugemu, saj se je mobilizacija izvajala na mirnodobnih lokacijah in so se šele nato mobilizirane in popolnjene enote premaknile na svoja zbirna mesta. V italijanskem primeru sta torej oba procesa potekala istočasno. Tovrstni sistem mobilizacije in koncentracije enot je treba povezovati z italijanskimi vojnimi načrti proti Avstro-Ogrski, ki so bili vse do leta 1914 defenzivni.

Pri izvajanju defenzive je bila ta italijanska posebnost nedvomno prednost, saj so enote izvajale koncentracijo enot na stalnih obrambnih položajih ter znanih lokacijah in je bilo torej vmesno kadrovske in materialno popolnjevanje enostavno. V primeru ofenzive

pa so se nepopolnjene enote premikale proti zbirnim mestom ali celo že prehajale v ofenzivo. Takšen je bil primer italijanske 2. in 3. armade, pri katerem je vmesno popolnjevanje z moštvom in sredstvi samo dodatno upočasnilo operativne enote in povzročalo kaos. Poleg tega vrhovno poveljstvo in operativne enote niso mogli računati na strateške rezerve, s katerimi bi okrepili točko preboja, ker teh rezerv preprosto ni bilo ali pa so bile tako šibke, da je bila njihova uporaba nesmiselna. To značilnost italijanske mobilizacije kot veliko pomanjkljivost v svojih spominih navaja tudi Cadorna. Po drugi strani pa je prav Cadorna zunanemu ministru Sonninu zagotovil, da bodo mejni armadni korpusi v Benečiji mobilizirani in pripravljeni za premik že 12. 5. 1915, vendar je v tem primeru zelo verjetno šlo zgolj za mejne enote.

15. 5. 1915 je bila sprejeta odločitev o izvedbi splošne mobilizacije, ki pa je bila uradno proglašena šele čez 7 dni, kar je bilo z operativnega vojaškega stališča precej pozno, čeprav jo je Cadorna zahteval že kmalu po svoji zasedbi mesta načelnika generalštaba. Z vidika operativne uporabe enote je bila ta odločitev zelo sporna, saj so se nato enote mobilizirale med pohodom proti meji. Splošni mobilizaciji je nasprotoval predvsem predsednik vlade pa tudi vojni minister, saj sta ocenjevala, da bo njena izvedba izsilila vojaško posredovanje centralnih sil, kar je bilo celo verjetno. Zato je Cadorna še pred proglasitvijo splošne mobilizacije izvajal določene druge ukrepe, s katerimi je kadrovsko popolnjeval italijansko vojsko in ki so znani pod nazivom »rdeča mobilizacija«. Cadorna je v okviru te mobilizacije spremenil celo sistem njenega izvajanja in je določene enote mobiliziral na mirnodobnih lokacijah ter jih nato premeščal na zbirna mesta. Vse to je ob proglasitvi splošne mobilizacije še povečalo kaos in slabšalo operativno sposobnost bojnih enot. V okviru »rdeče« mobilizacije so na matične lokacije pod krinko usposabljanja vpoklicali vojaške obveznike letnikov 1894 in 1895, kar pa je bila le kaplje v morje velikih potreb. Vojni načrti so predvideli, da bo za izvedbo mobilizacije vse italijanske vojske potrebno 23 dni, kar pomeni, da bi morala biti oklicana takoj po podpisu Londonskega sporazuma, če bi jo želeli zaključiti do vstopa v vojno. Z današnjega zornega kota bi to zagotovo bila pravilna odločitev, saj bi ob začetku vojne italijanska vojska proti Avstro-Ogrski nastopala kot trdna sila in bi s svojo velikostjo in strateškimi rezervami z lahkoto prešla preko slabo branjene obrambne črte na Soči in bi izsilila odločilno bitko nekje v notranjosti slovenskega prostora.

Dejansko pa so se maja 1915 proti Soči pomikale vojaške enote,

ki niso bile popolnjene niti z moštvom niti z materialnimi sredstvi in so se morale med bojnim pohodom ukvarjati še z vojaško administracijo in logistiko, da kaosa na železnicah in cestah, kjer so se operativne enote mešale z mobiliziranci, ki so iskali svoje enote ipd, sploh ne omenjamo. Ohranjena alarmantna poročila podrejenih enot kažejo, da je Cadorna ta problem poznal in zagotovo je močno vplival na njegovo odločitev, da na Soči vojsko stabilizira, ker je to v tistem trenutku dejansko bila nujna operativna potreba.

Viri in literatura:

- Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Roma, fonda F 1 in E2.
- Archivio Centrale dello Stato, fond Ufficio del primo aiutante di campo 1865–1946, Roma.
- Roberto Bencivenga, *Il periodo della neutralità. Dall'agosto 1914 alle prime operazioni del 1915*, Gaspari editore, Udine, 2014.
- Roberto Bencivenga, *La campagna del 1915*, Gaspari editore, Udine, 2015.
- Friedrich Bernhardt, *Germany and the next war*, Longmans, Green and Co., New York, 1914.
- Luigi Cadorna, *La guerra alla fronte italiana (volume primo)*, Fratelli Treves, Milano, 1921.
- Luigi Cadorna, *Altre pagine sulla Grande Guerra*, A. Mondadori, Milano, 1925.
- P. Ferrari, A. Massignani, *Conoscere il nemico. Apparat di intelligence e modelli culturali nella storia contemporanea*, Franco Angeli, Milano, 2010.
- Emilio De Bono, *Nell'esercito nostro prima della guerra*, A. Mondadori, Milano, 1931.
- Emilio Faldella, *La Grande Guerra. Le battaglie dell'Isonzo 1915–17*, vol. I., Longanesi, Milano, 1978.
- Ministero della Guerra, *L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918)*, volume II-bis., *Le operazioni del 1915 (documenti)*, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1929.
- Maurizio Ruffo, *L'Italia nella Triplice Alleanza. I piani operativi dello SM verso l'Austria-Ungheria dal 1885 al 1915*, Stato Maggiore Esercito Ufficio Storico, Roma, 1998.
- Antonio Salandra, *La neutralità italiana (1914), ricordi e pensieri*, A. Mondadori, Milano, 1928.
- Antonio Salandra, *l'intervento (1915), ricordi e pensieri*, A. Mondadori, Milano, 1930.
- Filippo Stefani, *La storia della dottrina e degli ordinamenti dell'Esercito italiano, volume I., Dall'Esercito Piemontese all'Esercito di Vittorio Veneto*, Stato Maggiore dell'Esercito/Ufficio storico, Roma, 1984.
- Ettore Viganò, *La nostra guerra: come fu preparata e come è stata condotta sino al novembre 1917*, Felice Le Monnier, Firenze, 1920.
- John Whittam, *The Politics of the Italian Army 1861–1918*, Croom Helm Ltd., London, 1977.

RAJE POKOJ KOT IZPOLNJEVANJE NESPREJEMLJIVIH UKAZOV

Dušan Nečak

*General Svetozar Boroević pl. Bojna, zatopljen v svoje taktične zamisli
(fototeka Goriškega muzeja)*

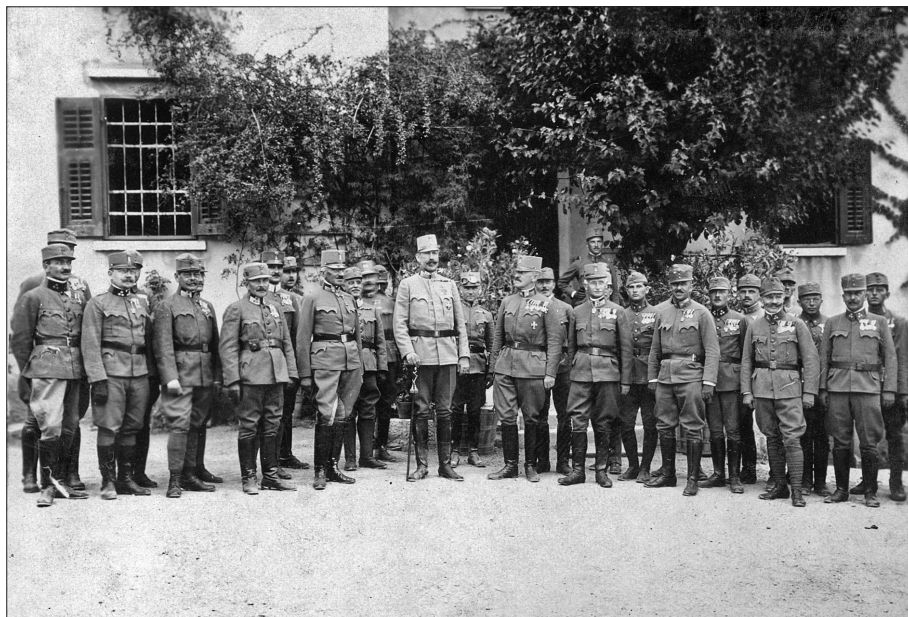
Svetozarja Boroevića de Bojna, po mnenju mnogih zgodovinarjev in vojaških strokovnjakov najbolj sposobnega avstro-ogrskega generala, je usoda za vrtoglavih vrhov uspeha in slave potisnila na skrajni rob preživetja in s tem tako rekoč na smetišče zgodovine. Gre za človeka trdne volje, trmastega značaja in velikih sposobnosti, ki je dosegel zastavljene cilje, a so ga za hrptom nekateri kritizirali med drugim tudi zaradi ne ravno najbolj vzornega zakonskega življenja. Hkrati pa gre za človeka, ki se je v uresničevanju svojih vojaških načrtov drznil biti tudi neposlušen do nadrejenih in jim groziti z odhodom v pokoj, kadar ni bilo tako, kot si je zamislil.¹ Nekateri v avstro-ogrski armadi so ga zaradi njegovih kritičnih pogledov na stanje v vojski imeli celo za »sumljivega Boroevića, veleizdajalca«.² Že kmalu po prvih uspešnih obrambah na soški fronti je 29. avgusta 1915 svojo grožnjo tudi uresničil in poslal na poveljstvo jugozahodne fronte v Mariboru zahtevo za upokojitev. Njegovo odločitev je pospešilo spletkarjenje nadrejenih in zato je moral, kot je dne 20. avgusta 1915 zapisal v pismu dolgoletnemu prijatelju in državnemu

sekretarju na madžarskem obrambnem ministrstvu, Franzu von Volgarju, najprej razčistiti nastale razmere na frontnih položajih. Generalpolkovnik, nadvojvoda Evgen, poveljnik avstro-ogrške jugozahodne fronte, je namreč na soško fronto poslal nekaj mladih častnikov, da bi vohunili za Boroevićem in njegovimi generali. Zaupal jim je tudi kodno šifro za sporočila, ki naj bi mu jih pošiljali. Toda kot je menil Boroević, je bila šifra zelo slabo pripravljena in jo je bilo lahko razvozlati. V pismu Volgarju je zapisal, da nadvojvoda Evgen očitno nima pojma o šifriranju. Zato so mogli Boroevićevi ljudje enega od telegramov dešifrirati. V njem je bilo govora o možnostih, kako bi se neposlušnega generala znebili. Kot eno od možnosti so navajali, da bi ga enostavno upokojili. Zato se je Boroević odločil, da nadrejenega prehititi. Ob koncu citiranega pisma je zapisal: ... *Nadvojvoda ... bo začuden nad mojo prošnjo. Toda jaz moram tako ukrepati, ker bi sicer v očeh svojih generalov in lastnega štaba postal nemogoč. Sicer pa, če boš v časopisih bral, da sem si dal delati civilne obleke, boš vedel, kako je do tega prišlo ...*³

¹ Že avgusta 1915 je Svetozar Boroević odpovedal poslušnost in poveljniku jugozahodne fronte na Soči, generalpolkovniku, nadvojvodi Evgenu, grozil z odhodom v pokoj. Glej: Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv, Nachlass Boroević, B/4:3a (dalje: ÖStaA/KA, Nachlass Borević), Švajncer, General št. 8, str. 30–41 in Fontes: izvori za hrvatsku povijest, Vol. 21, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2015, str. 443–449.

² Neue Freie Presse, Wien (dalje: NFP ...), 27. 1. 1929, str. 4.

³ Ibid.

*Nadvojvoda Evgen, poveljnik jugozahodne fronte, sredi častnikov 28. pehotne divizije 2. oktobra 1917
(iz zbirke Mitje Močnika)*

O tej tematiki, v okviru članka, posvečenega nadvojvodi Evgenu, se je razpisal tudi mladi kolega Gregor Antoličič, ki ga zaradi povednosti navajam v nekoliko obširnejšem citatu:⁴ ... V času prve nastanitve poveljstva jugozahodne fronte v Mariboru od maja 1915 do marca 1916 je na bojišču ob Soči potekalo prvih pet soških bitk. Nadvojvoda Evgen se je dobro zavedal težkega položaja vojakov na jugozahodnem bojišču. Tako se je zaradi visokega krvnega davka, ki ga je terjala druga soška bitka, 29. julija 1915 odpravil sam v Ljubljano na pogovore z Borojevičem. Od Borojeviča je zahteval gradnjo globljih jarkov, ki bi vojakom v primerjavi s kamnitimi nasipi omogočili boljšo zaščito pred italijansko artilerijo. Toda Borojevič je zagovarjal mnenje, da drugačne zaščite, kot je bila obstoječa, zaradi kamnite podlage kraških tal ni bilo mogoče izvesti. Načelnik štaba poveljstva jugozahodne fronte, feldmaršal Alfred Kraus,⁵ ki je na sestanku spremljal nadvojvodo Evgena, je kljub temu zahteval izgradnjo obrambnih jarkov s pomočjo miniranja.⁶ Sredi trajanja

tretje soške bitke (18. oktober do 4. november 1915) se je nadvojvoda Evgen 22. in 23. oktobra odpravil na obisk fronte, da bi se lahko sam prepričal, kakšno je stanje na fronti. Ob tem obisku je Evgen izrazil prepričanje, da bo kljub močnemu italijanskemu napadu frontna črta zdržala nasprotnikov pritisk.⁷

Kljub temu da je Borojeviču z ukazi na soški fronti in nadvojvodi Evgenu s poveljevanjem celotnemu jugozahodnemu bojišču uspelo v prvem letu po vstopu Kraljevine Italije v vojno doseči pomemben cilj in v veliki meri preprečiti vdor Italijanov na ozemlje monarhije, med obema poveljnikoma ni vladalo prijateljsko vzdušje. Borojevič je tako že po drugi soški bitki pri cesarju in AOK⁸ vložil prošnjo za upokojitev. V njej je zapisal, da se nikakor ne more strinjati z ukazi, ki jih je prejemal s strani poveljstva jugozahodne fronte. Hkrati je poudarjal, da monarhija stoji na dveh stebrih, in sicer na dinastiji in vojski, zaradi česar je bil mnenja, da je izrednega pomena, da

⁴ Gregor Antoličič, *Nadvojvoda Evgen 1863–1954*, Prispevki za novejšo zgodovino št. 2, str. 199–213, Ljubljana, 2015.

⁵ Največkrat zapisano kot Krauss, a v nekaterih objavljenih dokumentih se pojavlja v obliki Kraus, npr. Fontes, Vol. 21, str. 460. Alfred Krauss ni bil nikoli feldmaršal (maršal). V podmaršala (nem. *Feldmarschalleutnant*) je napredoval 1. 11. 1913, v generala pehote (nem. *General der Infanterie*) pa 1. 8. 1917.

⁶ Johannes Held, *Erzherzog von Österreich. Soldat-Ordensritter-Mäzen* (doktorska disertacija, Universität Wien, 2010, str. 126.

⁷ Zoë von Schildenfeld, *Erzherzog Eugen 1863–1963*, Innsbruck 1963, str. 64.

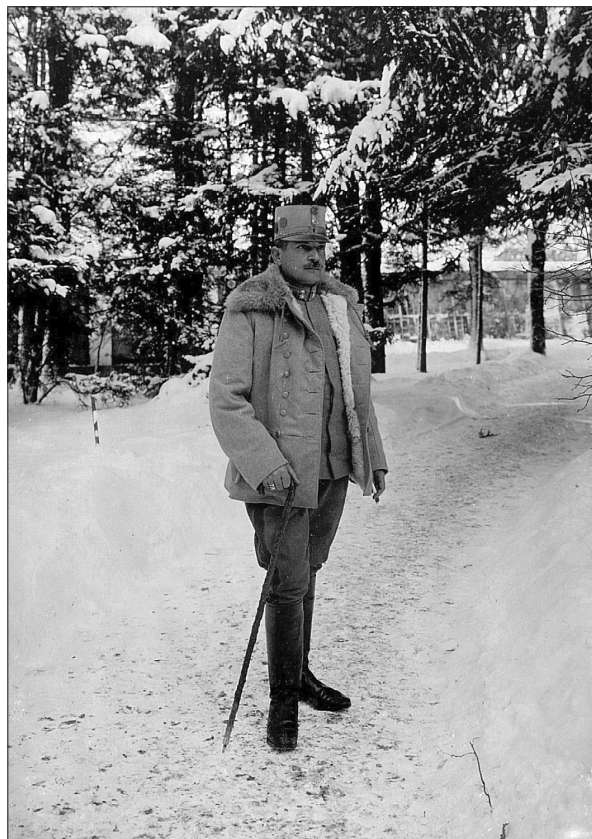
⁸ Vrhovno poveljstvo avstro-ogrske vojske (nem. *Armeeoberkommando*) s sedežem v Tešinu, Češka.

se ugled dinastije in vojske ohrani tudi v času vojskovanja. Toda po mnenju Borojevića nadvojvoda Evgen ni sledil takšnim ciljem, kar pa je pri Borojeviću vzbudilo željo po upokojitvi. Slednjo je najprej vložil pri poveljstvu jugozahodne fronte, ker pa so mu jo tam zavrnilili, se je obrnil naravnost na cesarja. Ob lepih besedah iz uradne prošnje za upokojitev naj bi Borojević razlogi za takšno odločitev bili drugje ...⁹

... V časniku Jutro so nadalje tudi poročali, da ni bila izključena možnost, da so v delovanju proti Borojeviću nadvojvodi Evgenu pomagali tudi mariborski »nemškutarji«, s katerimi naj bi imel Evgen tesne stike. Po mnenju slednjih Borojeviću ni bilo zaupati, ker je bil Srb ...

Toda kljub ukazu AOK poveljstvu jugozahodne fronte (da naj se ne vmešava v Borojevićeve zadeve, o. p.) naj bi se delovanje proti Borojeviću nadaljevalo oz. celo stopnjevalo. Borojević je zaradi tega celo razmišljal, da bi javno povedal, kakšno je stanje znotraj poveljstva. V pismu, datiranim 25. oktobra 1915, je tako zapisal: »Zares vedno bolj se približujem trenutku, ko bom primoran zateči se v javnost, da pomendram določene spletke. Znaki kažejo na to, da v Tešinu verujejo, da sem v zvezi z dunajsko vojaško pisarno, ki me baje protežira. Niti besedice na tem ni res. Tako neumen nisem, da bi hodil v takšno past. Značilna pa je stvar za harmonijo o najvišjih sferah in za položaj, ki sem si ga ustvaril po 45 letih.«¹⁰ Iz citiranega pisma lahko razberemo, da je Borojević očitno izgubil tudi zaupanje do AOK ...¹¹

Omenjena zahteva za upokojitev, naslovljena na poveljstvo jugozahodne fronte v Maribor, je bila napisana in oddana v Ljubljani točno mesec dni po obisku nadvojvode Evgena pri Borojeviću v Ljubljani, torej 29. avgusta 1915. V nedavno objavljeni izdaji virov hrvaškega državnega arhiva je mogoče najti tako prepis originalne zahteve za upokojitev kot tudi spremljevalne/pojasnevalne dokumente – ukazno korespondenco¹². Ta na eni strani kaže na že opisane osebnostne poteze takratnega generala pehote, Svetozarja Borojevića, na drugi strani pa bistri sliko njegovih odnosov z nadrejenimi poveljniki. Ne samo s

Generalmajor Aurel Le Beau, načelnik generalštaba 5. armade
(vir: www.europeana1914-1918.eu)

poveljnikom jugozahodne fronte, nadvojvodo Evgenom, morda na neki način celo še bolj z načelnikom generalštaba jugozahodne fronte, podmaršalom Alfredom Kraussom, in drugimi častniki tega štaba.

Borojević je svojo zahtevo za upokojitev začel s privzdignjenimi besedami in poudarkom, da njegova prošnja za upokojitev ni bila posledica prehitre odločitve, temveč je do nje prišlo po dolgem tehtanju. O tej odločitvi je zapisal: ... V moji starosti, v mojem položaju in v sedanjem položaju monarhije je mogoče glede na mojo preteklost predpostavljati, da je moja nenavadno odločitev porodil samo

⁹ Glej opombo 4.

¹⁰ »Maršal Borojević v svojih pismih«, Jutro 1. 2. 1929.

¹¹ Antoličić. (op. c.)

¹² Fontes: izvori za hrvatsku povijest, Vol. 21, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2015, str. 443–479. Poleg besedila zahteve za upokojitev vsebuje objavljeni fond še 20 prilog, depeš–ukazov in odgovorov nanje, s katerimi je Borojević utemeljeval svoj prav in zavračal očitke nadrejenega poveljstva.

*najvišji občutek dolžnosti. Ta občutek mi daje pravico sporočiti, da sem po tednih bojev s samim seboj prišel do nepreklicnega spoznanja, da pri nadaljevanju dosedanje metode dela pomožnih organov (Hilfsorganen) poveljstva jugozahodne fronte ne morem izpolniti pričakovani, ki se jih od mene pričakuje. Torej škodujem veliki stvari, ki bi ji moral koristiti ...*¹³

Te besede in pa besede, zapisane v nadaljevanju, dajejo slutiti, da ost njegove kritike in odločitve ni bila naperjena zgolj proti poveljniku jugozahodne fronte, generalpolkovniku, nadvojvodi Evgenu Avstrijskemu. Bilo bi tudi »samomorilsko« neposredno in takoj na začetku napasti člana dinastije, nečaka cesarja Franca Jožefa. Zato mu je v nadaljevanju zahteve za upokojitev najprej zapel slavo. Poudaril je, da je že od začetka vojaškega šolanja visoko spoštoval nadvojvodo kot tankočutnega in pravičnega princa cesarske hiše, ki se je ob vsakem srečanju »milostno« obnašal do njega. Prepričan je bil, da je tak njun odnos ostal tudi nespremenjen.¹⁴

Visokoleteče besede pohvale pa so se kmalu spremenile v sicer zelo vpljudno kritiko. Najprej se je dotaknil prvega sprejema pri nadvojvodi 13. junija 1915. Zatrjeval je, da sta bila z nadvojvodo povsem enakega mnenja v pogledih na vodenje bojev in da je nadvojvoda izrecno pohvalil njegovo poročilo Op. Nr. 254, ki je govorilo o vprašanih, povezanih s premiki težkega topništva 5. armade, in o kritiki poveljstva jugozahodne fronte zaradi samoiniciative tako Borojevića kot njegovih podrejenih častnikov.¹⁵ Toda vmešavanje in omejevanje

se je nadaljevalo. Borojević je namreč v zahtevi za upokojitev nadaljeval z dokazovanjem te dejavnosti. Nadvojvodo Evgena je spomnil, da mu je ta sam zatrdil, da je bilo povelje Op. Nr. 2102 izdano brez njegovega vedenja in da ni poznal vsebine. Zatrjeval mu je, da je bil presenečen, da je njegova c. k. visokost o tej podrobnosti sploh nekaj vedela.¹⁶ Uporaba besede »podrobnost« je pomenljiva, saj je Borojević očitno želel tudi na ta način opozoriti, da so o takih malenkostih obveščali poveljnika jugozahodne fronte, ne pa tudi operativnega poveljnika 5. armade, na katero se je ukaz nanašal. *Ta in vrsta drugih, ponavljajočih se zaznav mi je postala sumljiva, saj morem iz njih zaključiti, da pomožni organi, ki stojijo ob strani njegovi c. k. visokosti, niso posebej posrečeni in bi nadaljevanje njihovih delovnih metod lahko kompromitiralo stvar in mene. Kot dokaz navajam Op. Nr. 1615, iz katerega izhaja popolnoma napačna ocena takratnega stvarnega položaja, pa tudi popolnoma neutemeljen in hud napad na moje področje delovanja.*¹⁷

Podobno je Borojević ocenjeval tudi depeše iz poveljstva jugozahodne fronte in z njimi dokazoval svoj prav: Op. Nr. 4654 z dne 25. junija, Op. Nr. 5870 z dne 2. julija in Op. Nr. 6104. Vse tri depeše so bile popolnoma vojaško-operativnega značaja, pomenile pa so tako rekoč tudi neposredno kritiko vodstva 5. armade, t. j. generala pehote Svetozarja Borojevića de Bojne.¹⁸ Tak način poveljevanja po Borojevićem prepričanju ni bil skladen s težnjami poveljnika jugozahodne fronte, nadvojvode Evgena, ni pa bil tudi v interesu stvari. Borojević je zagotavljal, da vodi v neizogibna trenja med poveljniki. Zato se je 7. julija 1915

¹³ Ibid. str. 443.

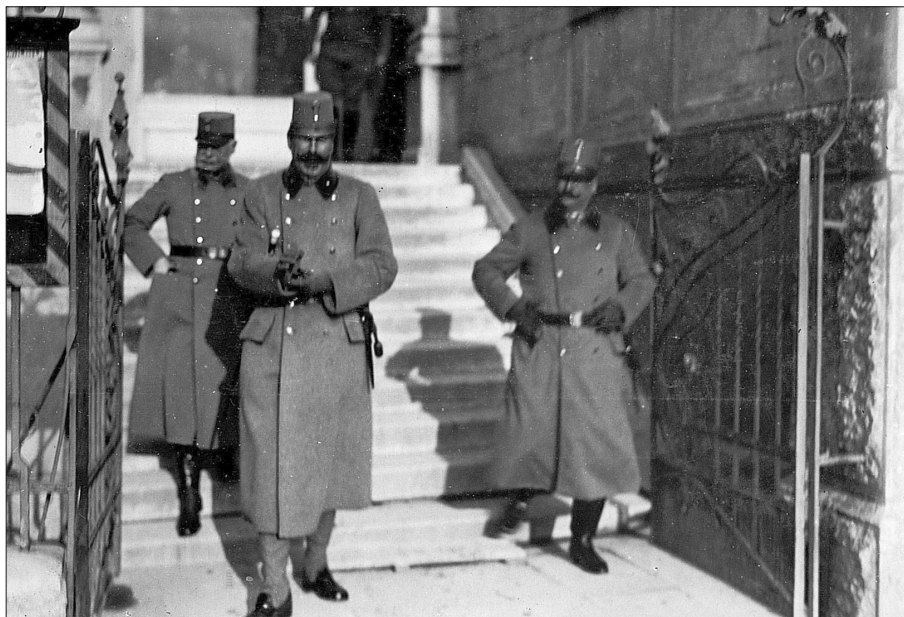
¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid. in str. 450. Dokument Op. Nr. 254 je datiran z 10. junijem 1915 in v njem Borojević pojasnjuje/zavrača očitke, češ da je poveljstvo 5. armade ravnalo svojevoljno pri uporabi topništva. Zatrjeval je, da ni bila storjena nobena napaka. Po njegovem mnenju bi bilo treba pred očitkom to dogajanje najprej temeljito raziskati, ugotoviti, ali je bila napaka res storjena, dokazati morebitno krivdo in njen obseg ter šele potem ukrepati zoper storilca. *To pa je v danih okoliščinah komaj mogoče*, je bil prepričan Borojević. V nadaljevanju je pojasnjeval, kako težko mu je bilo pripeljati težko topništvo na bojno črto, in zapisal, da je bil vesel, da je tako dosegel bojne uspehe. S tem je branil svojega neimenovanega podrejenega častnika, za katerega je prevzel vso odgovornost. Zavzel se je torej za pravico do svoje iniciativnosti in iniciativnosti svojih častnikov. V odnosu do poveljstva jugozahodne fronte in do nadvojvode Evgena pa je bil najbolj sporen njegov zapis: *... V interesu stvari je, da je vsak pripadnik 5. armade prepričan, da nesebično prevzemam odgovornost za njegovo ravnanje. Samo na ta način lahko ostaja živ duh, ki ga armada potrebuje za izpolnitev svoje naloge.* Prosil je vrhovno poveljstvo za dokaz zaupanja in da njegova iniciativnost ne bi bila preveč omejevana.

¹⁶ Ibid. in str. 460. Povelje Op. Nr. 2102 je datirano z 11. junijem 1915 in govori o tem, da bo možnar 30,5 cm št. 19 naložen na vagon na Dunaju, da naj se mesto razložitve določi v soglasju s podpolkovnikom topništva Richardom Körnerjem in da naj se to sporoči poveljstvu jugozahodne fronte. Borojević je bil očitno prizadet, ker je šla dodelitev naloge mimo njega.

¹⁷ Ibid. in str. 461. Depeša Op. Nr. 1615 je bila kratka in deloma šifrirana. Poveljstvo jugozahodne fronte je v njej ugotavljalo (lahko interpretiramo tudi kot »kritiziralo Borojevića«), da so vrhovi južno od Tolmina, zahodno od Soče, le šibko branjeni s tremi bataljoni. *Proti tem vrhovom na območju XV. korpusa bo zagotovo usmerjen glavni napad. Skrbite, da jih bomo brezpogojno obdržali*, je zapisano v depeši.

¹⁸ Ibid. in str. 461–462. Prva depeša pomeni kritiko poveljstva 5. armade zaradi (nepotrebnih) izgub, ki jih je utrpela pehota pri Podgori in Tržiču (Monfalcone), in jo je Borojević označil kot nesprejemljivo, saj je bila naslovljena neposredno na 57. pehotno divizijo. V drugi je poveljstvo jugozahodne fronte določilo naloge majorju Hlavaczkemu, zlasti pri utrjevanju 1. in 2. frontne črte, in ga v 3. frontni črti pooblastilo za njihovo izvedbo mimo Borojevića in drugih »vmesnih« poveljnikov.

Nadvojvoda Evgen na Vršiču, poveljnik jugozahodne fronte, v spremstvu podmaršala Alfreda Kraussa (na levi strani)
(vir: www.europeana1914-1918.eu)

odpravil na ustno poročanje nadvojvodi Evgenu na sedež poveljstva jugozahodne fronte v Mariboru. S seboj je vzel načelnika generalštaba 5. armade, generalmajorja Aurela von le Beauja, da bi se ta srečal z načelnikom generalštaba jugozahodne fronte in mu predstavil Borojevičeve poglede na zadevno dogajanje ter utrl pot dogovoru.¹⁹

V zahtevi za upokožitev je o tem srečanju zapisal: ... *Njegova c. k. visokost me je blagovolila milostno poslušati. Ko me je njegova c. k. visokost milostno odpustila, sem dobil občutek, da se moji pogledi na poveljevanje in upoštevanje področja delovanja armadnega poveljstva popolnoma skladajo s pogledi njegove c. k. visokosti* ...²⁰ Borojevičev opis sestanka obeh načelnikov generalštabov pa dokazuje prej zapisano podmeno, da je vsaj toliko kot za spor med Borojevičem in nadvojvodo Evgenom šlo tudi za spor med Borojevičem in načelnikom generalštaba jugozahodne fronte, podmaršalom Alfredom Kraussom.²¹ Ta pogovor je namesto soglasja med

poveljstvom prinesel predvsem hude Kraussove očitke na račun Borojeviča. Borojevič je nadvojvodi Evgenu sporočil o tem sestanku naslednje: ... *Ko sem se odpeljal in načelnika svojega armadnega generalštaba povprašal o izidu njegovega pogovora, sem izvedel, da mu je podmaršal Krauss na zelo oster način očital, da nima nikakršnega vpliva name. Nadalje, da ne znam ubogati, tako kot ni znal ubogati general pehote von Sarkotić. Podmaršal Krauss je dejal, da si je zapisal že deset točk, ki se nanašajo na vodenje 5. armade. Končno je še dejal, da nimam nobene pravice govoriti s c. k. visokostjo v odsotnosti podmaršala Kraussa, češ da njegovo c. k. visokost napačno informiram.*

*Teh čudnih pripomb nisem vzel takoj resno, saj sem jih takrat imel zgolj za spodrsrljaj. Toliko bolj, ker sem s podmaršalom Kraussom, kolikor vem, le enkrat v življenju govoril in takrat z njim zelo tovariško ravnal ...*²²

¹⁹ Ibid. str. 444.

²⁰ Ibid.

²¹ General pehote je v avstro-ogrski kopenski vojski višji čin kot podmaršal. Glej: Pavel Novak, *Nemščina brez učitelja I. del: nemška slovnica za samouke, tretja, predelana izdaja*, Katoliška bukvarna, Ljubljana, 1915, str. 94. Slovensko poimenovanje čina *Feldmarschall* (nem.) z maršalom in *Feldmarschalleutnant* (nem.) s podmaršalom je že v 19. stoletju uporabljal tudi Andrej Komel pl. Sočebčan.

²² Ibid, str. 444–445.

*Nadvojvoda Evgen na Vršiču
(vir: www.europeana1914-1918.eu)*

Spor med obema poveljstvoma se je konec julija še poglobil. Lahko rečemo, da ga je poglobila depeša—povelje Op. Nr. 10939 z dne 28. julija 1915, v kateri je poveljstvo jugozahodne fronte zahtevalo od poveljstva 5. armade takojšnje pojasnilo, kaj pomeni oblikovanje »pohodnih polkov«²³ št. 58 in 18, ki da jih ni najti v nobenem seznamu polkov. Kritika je letela predvsem na dejstvo, da sta bili obe enoti oblikovani kljub večkratnim ukazom, da se take enote, t. j. »pohodne enote«,²⁴ ne smejo oblikovati.²⁵ Poveljstvo 5. armade je na to depešo odgovorilo še istega dne in izčrpno pojasnilo, da je oblikovanje obeh enot nujno narekoval položaj na goriškem bojišču, po končanih bojih pa sta bili obe enoti spet umaknjeni z bojišča. Poimenovanje — oštevilčenje obeh enot s št. 58 in 18 je poveljstvo 5. armade pojasnjevalo s tem, da je tako poimenovanje izbral XVI. korpus, ker sta bili obe vojaški enoti sestavni del njegove 58. in 18. divizije.²⁶

Toda pojasnila poveljstva 5. armade očitno niso bila dovolj. Že 29. julija je namreč na obisk k poveljstvu 5. armade v Ljubljano prišel sam nadvojvoda Evgen. Želel je natančnejša pojasnila v zvezi z uporabo »pohodnih enot« na bojišču. Borojevič v zahtevi za upokojitev piše, da sta na ukaz nadvojvode Evgena pri pogovorih sodelovala še podmaršal Krauss in generalmajor von Le Beau. Krauss je s seboj prinesel obsežno gradivo in vprašalnike. Najprej so se pogovarjali o »pohodnih enotah«. Uporabo teh enot XVI. korpusa na Doberdobski planoti je Borojevič utemeljeval z nujnostjo, ki jo je narekovala stiska na bojišču. Dodal je še, da je šlo za enote, ki so odločile prvo soško bitko. Krauss je bil ob teh navedbah Borojeviča drugačnega mnenja. Prepričan je bil, da bi bilo bolje, če bi Borojevič v boj poslal 48. pehotno divizijo. Borojevič ga nikakor ni mogel prepričati o pravilnosti svoje odločitve in je zatrjeval, da tega ni mogel storiti, ker ga je skrbelo za Gorico. Skratka odločno je zagovarjal svoje taktične poteze po uporabi »pohodnih enot«, podmaršal Krauss pa jih je na

²³ Nem. *Marschregiment*.

²⁴ Nem. *Marschformation*.

²⁵ *Ibid.* str. 464.

²⁶ *Ibid.* str. 465.

*Maršal Conrad von Hötzendorf, načelnik generalštaba avstro-ogrske vojske, odhaja s poveljstva 3. pehotne divizije na položaje.
(vir: www.europeana1914-1918.eu)*

vse načine zavračal. V zahtevi za upokojitev je Borojevič o tem očitalo in očitno tudi v dokaz, da mu poveljstvo jugozahodne fronte ne zaupa, zapisal: ... *Nekoliko kasneje se je poveljstvo jugozahodne fronte s takim modusom vendarle strinjalo ...*²⁷

V nadaljevanju so se na sestanku v Ljubljani pogovarjali o tem, da poročila Borojevičevega armadnega poveljstva niso dovolj izčrpna. Spet je po besedah poveljnika 5. armade prevzel glavno besedo načelnik generalštaba jugozahodne fronte, podmaršal Krauss. Iz že prej pripravljenih zabeležek je prebiral očitke za očitkom. Tako mu je med drugim očitil, da je bilo v nekem poročilu navedeno, da je neka kota v avstrijskih rokah, naslednjega dne pa, da ni. Borojevič je očitke zavračal z utemeljitvijo, da pač na večer bitke ni mogoče navajati vseh podrobnosti s fronte, ki je v primeru soške fronte dolga čez 100 kilometrov. Šele drugi dan lahko poveljstvo pride do podrobnejših podatkov, isti dan pa je to pogosto nemogoče, je pojasnjeval Borojevič: ... *Dodal sem, da tudi v desetih mesecih bojevanja na*

*severu*²⁸ *nisem drugače poročal.* »Drži!« je odgovoril podmaršal Krauss z značilnim nasmeškom ...²⁹

Šele kot tretja tema pogovora, tako vsaj piše Borojevič, so prišla na vrsto vprašanja, povezana z utrjevanjem frontnih položajev. Borojevič je takoj na začetku opozoril na težave, ki jih povzročajo kamnita tla na Doberdobski planoti za poglobljanje kritij. Zatrjeval je, da je v zvezi s tem bilo in bo storjeno vse, kar je v človeški moči. Domneva, da ni bila izpolnjena zahteva, da bi od začetka uporabili več strojev za lomljenje kamna, je zmotna, je pojasnjeval Borojevič. Kot nekakšno opravičilo in kritika obenem pa so zveneče besede, ki jih je zapisal Borojevič v zahtevi za upokojitev: ... *Za utrdbe, ki smo jih na severu napravili na mehkih tleh, smo potrebovali eno noč, na kamnitih tleh pa bi zanje potrebovali več tednov vrtanja z električnimi svedri, ki pa smo jih za utrjevanje tudi uporabili. Ni primanjkovalo delovnih moči, pa tudi ne dobre volje in znanja, toda kamnita tla in sovražni ogenj so zavlekli izvedbo poglobljenih kritij. Radikalno*

²⁷ Ibid. str. 445.

²⁸ Na bojišču Galicije.

²⁹ Ibid. str. 445 – 446.

*bi bilo mogoče armadni frontni črti pomagati le, če bi bili kamniti odseki fronte utrjeni že v mirnem času. Temu pa ni bilo tako ...*³⁰

Borojevič v zahtevi trdi, da podmaršala Kraussa njegove utemeljitve niso prepričale. Zato si je od nadvojvode Evgena »izprosil milost«, da zasliši generalnega inženirskega inšpektorja, ki je po njegovem mnenju imel največje izkušnje na tem področju. Nadvojvoda Evgen je na to pristal in generalni inženirski inšpektor je v celoti potrdil Borojevičeve navedbe. Navajal je celo, da je gradnja t. i. »intervalnih utrd« na področju Trebinja in Bileka, ki se ni izvajala pod sovražnim ognjem, trajala več mesecev, čeprav je bilo tam kamen lažje obdelovati kot na Doberdobski planoti. Napake torej po njegovem mnenju ni bilo. Sam Borojevič pa je k temu dodal, da je pri Komnu noč in dan delalo približno 10.000 delavcev in da njegove navedbe potrjujejo poročila VII. korpusa.³¹

Moje predpostavke, da je poleti 1915 šlo bolj za »prestižni spopad« med Kraussom in Borojevičem kot pa za spopad med nadvojvodo Evgenom in Borojevičem, potrjujejo tudi Borojevičeve besede, zapisane v zahtevi za upokojitev. Borojevič jih je skrbno pretehtal in zavrnil očitke podmaršala Kraussa, že orisane v zgornjih odstavkih: ... *Najpomembnejše v vsej razpravi sem obširneje navajal zato, da bi poudaril obliko in način poseganja podmaršala Kraussa v ta vprašanja. To njegovo poseganje se me je še posebej boleče dotaknilo, ko je tako nastopil tudi v prisotnosti vaše c. k. visokosti. Tudi to pot nisem iz nenavadnega nastopa podmaršala potegnili nobenih konsekvenc, da ne bi vaši c. k. visokosti povzročil neprijetnih trenutkov ...*³²

Borojevič je nadaljeval s kritiko podmaršala Kraussa v nekakšnem užaljenem tonu, a vendarle ni opustil upanja, da se bo na koncu vse vendarle uredilo. ... *Še vedno tiči v meni bodica nepoklicanega – a nepoklicani je vsak po činu nižji častnik – ki je pred častnikom*

*višjega in nižjega čina kritiziral moje ukrepe operativne narave, češ da sem za odločilne boje na Doberdobski planoti vključil pohodne enote XVI. korpusa, a pri Gorici držal dele 48. pehotne divizije v pripravljenosti za boj zahodno od tega mesta ...*³³

Toda njegova upanja so bila zaman in poveljstvo jugozahodne fronte je vztrajalo pri poglobljanju strelskih jarkov 5. armade in pri tem delovalo mimo armadnega poveljnika. Že 30. julija 1915 je namreč poklicalo v Maribor podpolkovnika Huga Krausa, člana štaba inženircev, ki je vodil utrdbeno dela na odseku fronte, ki jo je branil XV. korpus. 2. avgusta se je častnik vrnil z ukazom Op. Nr. 11,893, ki ga je podpisal sam nadvojvoda. Omenjenega častnika je imenoval za poveljnika inženircev VII. korpusa.³⁴ To imenovanje in njegova formulacija, da bo ta častnik *s svojo energijo in velikim znanjem tisto, kar se zdi nemogoče, napravil mogoče*, so Borojevič, generalni inženirski inšpektor in poveljnik VII. korpusa,³⁵ sprejeli kot žalitev. Ukaz so si namreč razlagali tako, kot da je nadvojvoda menil, da sta energija in znanje podpolkovnika Krausa večja od energije in znanja omenjene trojice. Toda, tako Borojevič, ukaz so molče sprejeli. Privoščljivo pa je zatem nadvojvodi oponesel: ... *Pri napredovanju del na Doberdobski planoti pa ni spremenil nič, saj tudi ničesar spremeniti ni mogel ...*³⁶

Naštevanje za Borojeviča nesprejemljivih ukazov in depeš, s katerimi naj bi se po njegovem mnenju vpletali v njegove pristojnosti in pristojnosti njegovih generalov, so se nadaljevale. Kot enega takih je označil ukaz Op. Nr. 14,027 z dne 12. avgusta 1915,³⁷ nanj pa je odgovoril z depešo Op. Nr. 952 z dne 14. avgusta 1915.³⁸ S prvo depešo, ki jo je podpisal sam generalpolkovnik nadvojvoda Evgen, poveljstvo jugozahodne fronte ukazuje do »pohodne čete« natančno prerazporeditev, bojno vključitev nekaterih pehotnih divizij in predstavitev celotnega III. korpusa iz 7. armade k 5. armadi. Obenem je

³⁰ Ibid. str. 446.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid. str. 446. Nadvojvoda je v ukazu še zapisal: ... *Verjamem, da bo ta odlični tehnični častnik s svojo energijo in velikim znanjem tisto, kar se zdi nemogoče, napravil mogoče in da bo na prvi bojni črti na Doberdobskem robu uspel poglobiti kritje kljub težkim kamnitim tlom in hrumečim bojem. Predpostavljam, da bodo vsi odgovorni izpolnitev tega mojega namena učinkovito podpirali ...* Ibid. str. 465–466.

³⁵ Nadvojvoda Jožef Avgust Avstrijski, general konjenice.

³⁶ Ibid. str. 447.

³⁷ Ibid. str. 466.

³⁸ Ibid. str. 468.

nadvojvoda Evgen zahteval od Borojevića tudi natančnejše obveščanje, če bi prišlo do bistvenih sprememb v moči in bojni vrednosti enot na bojišču in še posebej enot v rezervi.³⁹ To naj bi bilo potrebno zato, da bi lahko armadnemu poveljstvu predpostavljena poveljstva dobila trdno osnovo za svoje odločitve in ukrepe. Armadno poveljstvo naj računa s tem, da v bodoče v poročilih stanja temeljiteje poroča o teh okoliščinah.⁴⁰

General pehote Svetozar Borojević je v depeši Op. Nr. 952 po točkah komentiral oz. argumentirano zavračal orisane zahteve poveljstva jugozahodne fronte. V točki 4 pa se je še posebej odločno zoperstavil zahtevi po temeljitejšem in tekočem poročanju, torej očitku, ki ga je jemal kot neposredno kritiko svojega dela ali celo kot izraz dvoma v njegovo poveljniško sposobnost. Zapisal je: ... 4.) Približno točne podatke o moči, stanju in bojni vrednosti posameznih sestavnih delov armade in enot je mogoče ... glede na naravo teh bojev pridobiti šele po nekaj dneh. In tudi tedaj niso več točni. Ker je to zelo prisotno v vseh armadah – tako je bilo tudi v kraljevem pruskem beskidskem korpusu,⁴¹ ki se je mesece uveljavljal pod mojim poveljstvom – se zdi, da je neizogibno. Poveljstvo armade je zato kljub vsem poročilom odvisno le od ocen, za katere pa seveda ni nujno, da so točne. Temeljitejše poročanje o stanju, ki ste ga ukazali, bomo izpolnjevali, vendar ga je treba sprejemati z omenjenimi pridržki ...⁴²

V nadaljevanju utemeljevanja svoje zahteve po upokojitvi se je Borojević dotaknil teme »nadzorovanja« komunikacij med poveljstvom njegove armade in poveljstvom jugozahodne fronte. V ukazu OP. Nr. 13.658 z dne 13. avgusta 1915 je namreč poveljstvo jugozahodne

fronte, tako si je vsaj ukaz razlagal Borojević, očitalo poveljstvu 5. armade, da je ukazalo »nadzorovati« komunikacijo med organi armadnega poveljstva s poveljstvom jugozahodne fronte. Neki generalštabni častnik naj bi sporočil v štab jugozahodne fronte, da je poveljstvo 5. armade izdalo povelje, po katerem naj bi bil telefonski pogovor s poveljstvom jugozahodne fronte mogoč le ob prisotnosti generalštabnega častnika 5. armade. Nadvojvoda Evgen je v ukazu ostro kritiziral poveljstvo 5. armade, Svetozarja Borojevića: ... Poveljstvo 5. armade nima nobene pravice nadzorovati telefonske pogovore s predpostavljenim poveljstvom in njegovimi organi ...⁴³ Borojević je te očitke še isti dan odločno zavrnil v depeši Op. Nr. 1485, v kateri je zagotavljal, da nadziranje telefonskih pogovorov ni bilo nikoli načrtovano in to tudi ni moglo biti, češ da gre za popolnoma absurdno domnevo. Dodal je še, da v Ljubljani niso nikoli prisluškovali telefonskim pogovorom s poveljstvom jugozahodne fronte, saj to tehnično ni bilo mogoče.⁴⁴ Da pa očitek poveljstva jugozahodne fronte ni bil čisto iz trte izviti, kaže operativni ukaz Borojevića z dne 7. avgusta 1915, v katerem je v zadnjem stavku najti formulacijo, da mora biti pri vsakem telefonskem pogovoru z Mariborom, Dunajem ali Tešinom prisoten generalštabni častnik, ki je dolžan vsebino pogovora takoj sporočiti poveljstvu armade.⁴⁵ Vzrok za tak ukaz je Borojević pojasnil v depeši št. 1485, v kateri je zapisal, da je podpolkovnik Wachtal z dovoljenjem načelnika generalštaba VII. korpusa kljub strogi prepovedi poveljstva 5. armade kar telefonsko poročal o stanju utrd na Sv. Mihaelu. Ne glede na to, da je bilo njegovo poročilo neuporabno, saj je temeljilo na nočnih opazovanjih utrd, je poročal Borojević, je podpolkovnika poklical na odgovornost.⁴⁶

Sicer pa je v zahtevi za upokojitev zatrjeval, da mu je samo misel na nadziranje telefonskih pogovorov z višjim poveljstvom nezaslišana. ... Neupravičena trditev, da »nadzorujem« komunikacije z organi poveljstva jugozahodne fronte, me je globoko prizadela. »Nadzor« bi imel smisel le takrat, če bi hotel izvedeti, ali in katera poročila dobivajo ti organi in bi jih bil jaz zamolčal, je Borojević užaljeno oponesel poveljniku jugozahodne fronte, nadvojvodi Evgenu.⁴⁷

Borojevićevo ogorčenje se je bližalo vrhuncu. Dne 16. avgusta 1915 mu je prišel v roke prepis kratke šifrirane depeše – poročila, t. j. poročilo stotnika Lukanca o bojih na nekem odseku fronte. Poslal ga je brez vednosti Borojevića in to je bil zadnji impulz za odločitev, da je treba nastali položaj razjasniti tako, da zaprosi za upokojitev. Prepričan je bil namreč, da poveljstvu jugozahodne fronte niso bila

³⁹ Ibid. str. 467.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Kraljevi ogrski VI. korpus s sedežem v Košicah (Kaschau) na Slovaškem je Borojević kot podmaršal in general pehote vodil od aprila 1912 do septembra 1914, ko je v Galiciji prevzel poveljstvo 3. armade. S tem korpusom se je v sestavi 4. armade pod poveljstvom generala Auffenberga udeležil tudi zmagovite bitke pri Komarowu. Borojević imenuje korpus »pruski« verjetno zaradi tega, ker se je eden od njegovih pehotnih polkov (34. pehotni polk iz Košic) imenoval po nemškem cesarju in pruskem kralju Wilhelmu I.

⁴² Ibid. str. 469.

⁴³ Ibid. str. 471.

⁴⁴ Ibid. str. 472.

⁴⁵ Ibid. str. 473.

⁴⁶ Ibid. str. 472.

⁴⁷ Ibid. str. 447.

dovolj pojasnila, ki jih je dal v poročilu Op. Nr. 937 z dne 7. avgusta 1915, kar si je razlagal, kot da mu poveljstvo ne zaupa več.⁴⁸

S tem se je dotaknil najbolj boleče točke v svojem odnosu do poveljstva jugozahodne fronte, vohunjenja njega osebno in njegovih generalov. Ugotovil je, da očitno že dalj časa obstaja šifrirni ključ, s katerim so nekateri njegovi sodelavci mimo njega pošiljali šifrirana poročila o njegovem delu na poveljstvo jugozahodne fronte v Maribor. Zapisal je tudi, da o ključu ne bi nič vedel, če ne bi dobil v roke depеше stotnika Lukanca.⁴⁹ Iz zgoraj citiranega pisma prijatelju Franzu von Volgarju pa je tudi razbrati, da je imel šifrirni ključ za diletantski. Pripravljen naj bi bil namreč tako zelo slabo, da ga je bilo lahko razvozlati, je menil Borojević. V pismu Volgarju je celo zapisal, da nadvojvoda Evgen očitno nima pojma o šifriranju.⁵⁰

Oponesel je poveljstvu jugozahodne fronte, da zadevni vojaški predpisi poznajo samo eno vrsto poročanja oz. poročevalcev. Po teh predpisih morajo poročevalci svoja poročila predložiti poveljniku ali načelniku generalštaba, da jih potrdi. Spraševal se je in izrazil, da ne ve, kakšni razlogi so vodili poveljstvo jugozahodne fronte, da je oblikovalo nova pravila za določitev poročevalcev oz. načina poročanja. Novo obliko določanja poročevalcev je komentiral, češ da razume korespondenco med poveljstvom tako, kot da so lahko poročevalci tudi častniki nižjega ranga, toda morajo biti »pravi«. Da bi obrusil ostrino svojega nasprotovanja takemu načinu dela, je sicer v zahtevi po upokojitvi zapisal, da on sam, za razliko od drugih poveljnikov njegove armade, nima nič proti novemu načinu poročanja, toda opozarja, da bi bilo nevarno, če bi bila taka poročila, ki jih nista potrdila poveljnik ali načelnik generalštaba, osnova za kakršne koli ukaze, ocene položaja itd. V tej zvezi je navedel, da je n. pr. z ukazom Op. Nr. 13,992 z dne 14. avgusta 1915 prišlo do velikega nezadovoljstva, saj je to povelje temeljilo na povsem napačnih predpostavkah.⁵¹ Za primer, kam lahko tak način komuniciranja vodi ter poleg tega povzroči še razdor med poveljniki in nezadovoljstvo moštva zaradi nepravilnih ocen njihovega bojevanja, je v obrambo svojih vojakov navedel sledeče: *... Kako previden je treba biti pri izbiri poročevalcev, nas uči primer podpolkovnika Wachtala. Ta častnik je poročal o utrdbah na gori Sv. Mihaela, ki jih je videl le v temi. Pred mnogimi častniki štaba XVI. korpusa mi je o neki domobranski enoti 5. armade pripovedoval tako, da jo je sramotil. Menim, da škoda, ki jo je s tem storil tej pogumni enoti, ni v nikakršnem odnosu s koristjo, ki naj bi jo prineslo to poročilo. Vsak častnik, ki je bil velikokrat v bojnem ognju, ve, da ima lahko tudi najboljša enota nesrečen dan. To je treba upoštevati in časti neke enote ne smemo*

*lahkomiselno zapravljati ... Sodna preiskava primera, o katerem je poročal on (podpolkovnik Wachtal, op. p.) in pri tem zajetje številnih Italijanov, je že doslej pokazala, kako vprašljivi so lahko podatki takih poročevalcev. Ob tem mi je poveljnik VII. korpusa naravnost povedal, da bo storil korake k rehabilitaciji oklevetane enote ...*⁵²

Na zaključku svoje zahteve za upokojitev, ki je obsegala 6 tipkanih strani, pa je Borojević zilil na papir svojo dušo in bolečino ter pravzaprav najjasneje povedal, zakaj se je za tak korak odločil. Naj zaključek obširneje navedem:

... V dobri veri, da sem 43 let z vso močjo želel najboljše najvišjemu poslanstvu in v dveh vojnah nikoli odpovedal, za nobeno ceno nočem zaključiti svoje vojaške kariere tako, da bi molčal, ko mi moj občutek časti in moja brezpogojna pripadnost najvišjim vojskovodjem pravita, da moram govoriti.

21 let sem bil v generalštabu in pri tem prehodil vse stopnje od brigadnega generalštabnega častnika do načelnika generalštaba armade, potem ko je v vojni odstopil prejšnji. Tako najpodrobneje poznam delovanje štaba visokega poveljnika. Vem, da je poveljniku, na katerega ramenih sloni skrb za fronto, ki se razteza od Stifserjocha do Dalmacije, nemogoče izpolniti vsa navodila in ukaze. V mnogih stvareh se mora zanesti na načelnika svojega generalštaba, če želi ohraniti pregled nad vsem. Ta mora biti vezni člen med poveljnikom in podrejenimi poveljniki in ne sme nikoli postati klin med njimi. Kot poveljnik 3. armade sem

⁴⁸ Ibid. in Ibid. 472–473 in str.473–474.

⁴⁹ Šifrirni ključ je priložil zahtevi za upokojitev pod oznako Op. Nr. 15,642. Ibid. str.475–476.

⁵⁰ Glej opombo 2.

⁵¹ Integralno povelje je najti Ibid. str. 476–479 in nosi pomenljiv naslov »Navodilo za obnašanje višjih poveljnikov 5. armade«, popisal pa ga je nadvojvoda Evgen. Ukaz je dolg in oster. Očitki, ki jih vsebuje, so pravzaprav že znani. Osnova zanje so velike izgube v času 2. soške bitke predvsem na Doberdobski planoti. Nadvojvoda je spet zahteval, da okrepijo in poglobijo frontne črte, in ostro kritiziral vodenje nekaterih bojnih skupin. Poveljstvu 5. armade, t. j. Borojeviću, je očital pomanjkljivo poročanje o bojih in izgubah ter trdil, da je podrobnosti moralo poveljstvo jugozahodne fronte pridobiti iz sodnih aktov. Vtaknil se je celo v način bojnega poveljevanja in tako n. pr. zahteval, da morajo biti povelja za napad izrečena na mestu samem, ne pa telefonsko iz zaledja fronte. Od poveljstva 5. armade je tudi zahteval, da mora poskrbeti za hitro in temeljito izboljšanje položaja. Na koncu je ob visokoletečih besedah o ciljih bojevanja še pribil: »Pričakujem, da bo poveljstvo armade moja povelja sprejelo in jih uresničilo.«

⁵² Ibid. str. 448.

lahko svojo dolžnost v najtežjih razmerah opravil z navdušenjem, zato ker sem imel neskončno velikodušno, odlično in za pomoč pripravljeno podporo vseh pomožnih organov armadnega vrhovnega poveljstva. To mi je omogočilo, da sem z veseljem prevzel tudi najtežje odgovornosti. Uspehe sem vedno pripisal svojim enotam . . .

Nadaljevanje dosedanjih delovnih metod pomožnih organov poveljstva jugozahodne fronte, ki po mojem globokem prepričanju ne odgovarjajo namenom njegove c. k. visokosti in ne koristijo stvari, ne more ostati skrito mojemu štabu in podrejenim poveljnikom ter mora omajati zaupanje v mene. Ne morem ravnati drugače, kot da prosim, da me izločite, saj se zdi, da sem, ne da bi to hotel, kamen spotike prav jaz. Na ta način bi obvaroval njegovo c. k. visokost in armado pred katastrofo. Če bi se našla neka druga rešitev tega vprašanja, ki ne sme ostati nerešeno, ne bi bil nihče srečnejši od mene . . .⁵³

Prav na koncu zahteve pa je naslovniku še sporočil, da je kopijo celotne korespondence poslal tudi načelniku generalštaba c. k. vojske, maršalu Conradu von Hötzendorfu. Navedel je, da ga je tudi z zasebnim telegramom obvestil o odstopu, saj se mu je zdelo važno, da je o vsem tem dogajanju obveščen tudi ta visoki vojaški poveljnik. Istočasno je sporočil, da je načelniku generalštaba avstro-ogrske vojske poslal tudi ukaz nadvojvode Evgena Op. Nr.16,138⁵⁴ z dne 22. avgusta 1915, to pa zato, ker po kazensko-procesnem pravilniku naj ne bi imel pravice prositi za sodno preiskavo proti sebi. S tako preiskavo, je zapisal Borojevič, bi se namreč ugotovilo, ali in koliko ga obremenjujejo pripisani mu hudi prestopki.⁵⁵

9. septembra 1915 se je Borojevič spet oglašil prej omenjenemu prijatelju Volgarju s pismom, iz katerega veje tako njegovo zmagoslavje kot razočaranje, kaže globino spletk v poveljstvu jugozahodne fronte, končuje pa se z ostrim Borojevičevim napadom na vodstvo vojske. Od vrhovnega poveljstva iz Tešina je namreč prejel odgovor na zahtevo za upokojitev. Njegova vloga je bila zavrnjena. Borojevič je o tem zapisal: . . . Očitali so mi, da sem prehitro ukrepal. Več ne potrebujem. Prepričljivo sem dokazal, da pri meni niso naleteli na pravega. Prepis celotne korespondence sem poslal Conradu (von Hötzendorfu, op. p.) v Tešin, da bi preprečil enostransko obveščeno. Conrad mi je odgovoril, da je moral on še več požreti . . . Poudaril je, da uživam najvišje zaupanje vrhovnega poveljstva armade in da moram ostati. V Maribor je bil poslan ukaz, da se ne smejo vmešavati v moje zadeve. Toda ukaz je odpihnil veter, saj je vse ostalo pri starem. Dnevno ugotavljam, da nam ni pomoči. Obstaja le eno sredstvo, ki lahko pomaga, in to je, da je treba od vodenja vojne odstraniti vse, ki o tem nič ne vedo.⁵⁶

Čeprav se je »boj« s poveljstvom jugozahodne fronte, nadvojvodo Evgenom in podmaršalom Alferdom Kraussom, kot smo videli zgoraj, izšel v njegovo korist, pa se Borojevičeve težave s tem seveda niso končale. Z njimi se je pravzaprav, tudi zaradi svojih osebnostnih potez, boril vse do smrti.

⁵³ Ibid, str. 448–449.

⁵⁴ Ibid, str. 454–456. Ta ukaz je sestavljen iz treh dokumentov. Neobičajno za dopisovanje v vojnem času na fronti pa je bilo naslavljanje prejemnika, Borojeviča, s čimer je želel poveljnik jugozahodne fronte očitno še povečati pritisk nanj. Nadvojvoda Evgen ga je namreč naslovil kar z naslednjimi nazivi: »Njegova ekselencija, gospod pravi tajni svetnik, general pehote, Svetozar Borojevič von Bojna, imetnik pehotnega polka št. 51, velikega križa Leopoldovega reda z vojnim okrasjem etc., poveljnik 5. c. k. armade, Ljubljana«. Ukaz je bil datiran z 22. avgustom 1915 v Mariboru. V prvem delu ukaza nadvojvoda ugotavlja, da so se v zadnjem času pokazala trenja med poveljstvom jugozahodne fronte in poveljstvom 5. armade, zato ker ukazi, ki sem jih že dolgo tega izdal in jih moral celo ponoviti . . . niso bili izpolnjeni. Priznal je sicer, da zelo nerad izdaja ukaze, ki pravzaprav sodijo v delokrog podrejenih poveljnikov, toda obenem je jasno zapisal, da je treba njegova povelja brezpogojno izpolnjevati. Zahteval je, da poveljstvo armade vse ukaze, ki jih ni izpolnilo ali jih je izpolnilo nepopolno, takoj v celoti izpolni. Zagotavljal je Borojeviču, da ga želi ohraniti kot poveljnika 5. armade in izkoristiti njegove vojaške sposobnosti tudi v bodoče, v dobro stvari. In dodal: *Najboljša moč pa je uporabna le tedaj, če se prilagodi celoti. Zato Vašo ekselencijo pozivam, da v bodoče zatre povsem nedopustno in za veliko stvar, ki ji mi vsi hočemo prispevati vse svoje najboljše, škodljivo občutljivost in iz te izhajajočo razdražljivost, ter da z vsemi svojimi močmi izpolni moje načrte in tako upošteva brezpogojno potrebno razmerje podrejenosti. Stalno si bom prizadeval, da bo Vaša ekselencija to razmerje kar najmanj občutila.* Kot primer neizpolnjevanja ukazov mu je v prvi prilogi (drugem delu) ukaza navedel primere ukazov iz štirih tematskih sklopov. Prvi se je nanašal na ukaze, ki so zadevali problematiko utrjevanja delov frontne črte in njegovega izvajanja. Drugi se je nanašal na problematiko letalskega izvidništva, tretji na uporabo težkega topništva, četrti pa na poročanje – pojasnjevanje hudih izgub. Tretji dokument so pojasnila k ukazom – očitkom iz drugega dokumenta. Vsi trije dokumenti naj bi dokazovali Borojevičovo neposlušnost in neizpolnjevanje ukazov nadrejenega poveljstva, kar pa je Borojevič, kot smo videli iz analize njegove zahteve za upokojitev, v celoti zavračal.

⁵⁵ Ibid, str. 449.

⁵⁶ Neue Freie Presse, Wien, 27.1.1929, str. 4.

VOJNE DELIJO, GLASBA ZDRUŽUJE

Franc Križnar

Uvod

Prva svetovna vojna (1914–1918), znana tudi kot velika vojna, je bila globalna. Začela se je 28. julija 1914 in je trajala do 11. novembra 1918. Vanjo so bili vpleteni vsi večji imperiji tistega časa in njihovi zavezniki. Majhen evropski konflikt na Balkanu je prerasel v vojno svetovnih razsežnosti. Že leta pred vojno sta se v Evropi oblikovali dve nasprotni strani, antanta in centralne sile, ki sta tekmovali za gospodarsko, politično, vojaško in kolonialno prevlado v Evropi in po svetu. Antanta je bila vojaška zveza Francije, Rusije, Velike Britanije in kasneje (1915) še Italije. To »srčno zvezo«¹ sta leta 1904 sklenili Francija in Velika Britanija, a leta 1907 je k njej pristopila še Rusija. Nemčija in Avstro-Ogrska sta se leta 1879 povezali v obrambno vojaško zvezo, ki se ji je leta 1882 pridružila še Italija, nastala je torej trozveza centralnih sil. Neposredni povod za začetek prve svetovne vojne je bil atentat na avstro-ogrškega prestolonaslednika, nadvojvodo Franca Ferdinanda, 28. junija 1914 (Vidov dan) v Sarajevu. Z avstro-ogrsko vojno napovedjo Srbiji (1914) sta se Nemčija in Avstro-Ogrska zapletli v spopad z antantnimi državami. Kasneje sta se jima pridružila še Osmansko cesarstvo (Turčija) in Bolgarija,² a tema so na obeh straneh sledile še druge države v Evropi in po svetu. Tako sta se antanti pridružili še Japonska in ZDA.

Kako misliti glasbo v času prve svetovne vojne v svetu in na Slovenskem?

Med prvo svetovno vojno so na področju umetne, klasične in resne glasbe ustvarjali in delovali glasbeniki in skladatelji iz obeh vojskojočih se taborov:

Avstro-Ogrska:

- Avstrijci (nemški materni jezik): Arnold Schönberg (1874–1951), Anton von Webern (1883–1945), Alban Berg (1885–1935) idr;
- Madžari: Franz Lehár (1870–1948), Ernő von Dohnányi (1877–1960), Bela Bartók (1881–1945), Imre Kalman (1882–1953), Zoltan Kodály (1882–1967) idr;
- Čehi: Leoš Janáček (1854–1928), Vitezslav Novak (1870–1949), Josef Suk (1874–1922), Bohuslav Martinů (1890–1959), Alois Haba (1893–1973) idr;
- Slovenci: Davorin Jenko (1835–1914), Risto Savin, alias Friderik Širca (1859–1948), Gojmir Krek (1875–1942), Emil Adamič (1877–1936), Anton Lajovic (1878–1960) idr;
- Hrvati: Ivan Zajc (1832–1914), Blagoje Bersa (1873–1934), Antun Dobronić (1878–1955), Josip Hatze (1879–1959), Ivan Matertić Ronjgov (1880–1960);

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo fotografije

¹ Antanta (fr. *entente cordiale* – srčna zveza). Prim. <http://chronozzom.com/zgodovina/Zgodovina/446a219f-8021-419c-b135-6dac72ae59c0#/t5d8a882f-04b8-4a7e-8bd5-5932c50bc904/t41877fb0-2acc-43...> Dostop: 23. 5. 2016.

² Prva svetovna vojna. Dostopno na https://sl.wikipedia.org/wiki/prva_svetovna_vojna. Dostop: 6. 5. 2016, http://si.wikipedia.org/wiki/Centralne_sile. Dostop: 23. 5. 2016.

Nemčija: Richard Strauss (1864–1949), Max Reger (1873–1916), Carl Orff (1895–1982), Paul Hindemith (1895–1963);

Velika Britanija: Edward Elgar (1857–1934), Frederick Delius (1862–1934), Ralph Vaughan Williams (1872–1958), Gustav Holst (1874–1934), Frank Bridge (1879–1941), Arthur Bliss (1891–1975) idr;

Francija: Camille Saint Saëns (1835–1921), Gabriel Faure (1845–1924), Vincent d'Indy (1851–1931), Claude Debussy (1862–1918), Paul Dukas (1865–1935), Albert Roussel (1869–1937), Maurice Ravel (1875–1937), Darius Milhaud (1892–1974);

Rusija: Aleksander Glazunov (1865–1936), Aleksander Skrjabin (1872–1915), Sergej Rahmaninov (1873–1943), Igor Stravinski (1882–1971), Sergej Prokofjev (1891–1953);

Poljska: Karol Szymanowski (1882–1937);

Srbija: Josif Marinković (1851–1931), Stevan Stojanović Mokranjac (1856–1914), Stanislav Binički (1872–1942), Petar Stojanović (1877–1957), Isidor Bajić (1878–1915), Petar Konjović (1883–1970), Miloje Milojević (1884–1946), Stevan Hristić (1885–1958);

Italija: Ruggiero Leoncavallo (1857–1919), Giacomo Puccini (1858–1924), Pietro Mascagni (1863–1945), Ferruccio Busoni (1866–1924), Umberto Giordano (1867–1948), Ottorino Respighi (1879–1936), Ildebrando Piazetti (1880–1968), Gian Francesco Malipiero (1882–1973), Alfredo Casella (1883–1947), Giorgio Federico Ghedini (1892–1965) idr;

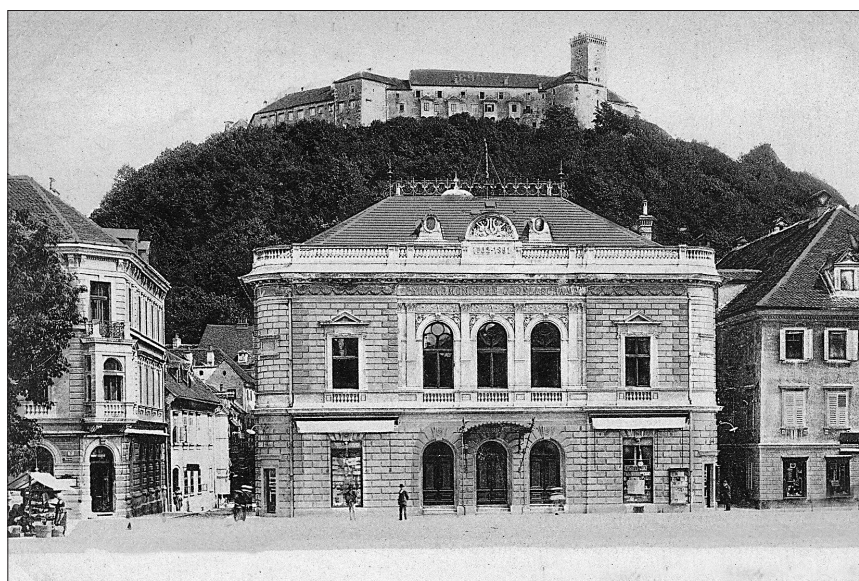
Združene države Amerike: Charles Ives (1874–1954), Duke Ellington (1899–1974), Walter Piston (1894–1976), Georg Gershwin (1898–1937), Ernest Bloch (švicarskega rodu, 1880–1959), Irving Berlin (ruskega rodu, 1888–1981).

Izven obeh vojskujočih se strani, ideoloških in političnih nasprotij sta ustvarjala še **Finec** Jean Sibelius (1865–1957) in »nevtralna« **Švicarja** Frank Martin (1890–1974) in Arthur Honegger (francosko-švicarskega rodu, 1892–1955).

Lahko ugotavljamo, da večina navedenih tvori pravi cvetober umetniške glasbe in da gre za skladatelje oz. avtorje različnih generacij, narodov, (skladateljskih) šol in slogovnih usmeritev med dvema ustvarjalnima stoletjema (19. in 20.). Ustvarjali in ustvarili so sijajen in pomemben glasbeni opus, ki ne pripada samo Evropi, temveč zaradi svoje internacionalnosti celemu svetu.

In medias res: glasba ...

Poleg književne in likovne umetnosti se je med prvo svetovno vojno razvijala tudi glasba. Vojna sama je sicer pustila neizbrisen pečat na številnih delih klasičnih skladateljev ali avtorjev umetne oziroma umetniške glasbe, glasbeno udejstvovanje pa je bilo, sicer v manjši meri, opazno tudi na fronti.

Novo poslopje Filharmonične družbe (1891), današnje stavbe Slovenske filharmonije na ljubljanskem Kongresnem trgu

Idrijska godba na pihala, 1903

Splošna mobilizacija je posegla v vse sloje družbe, toda večina uglednih glasbenikov, ki jih najdemo na obeh vojskujočih se straneh, ji je uspela ubežati in se zavarovati v okviru svojega umetniškega delovanja. Se je pa takratna glasba še bolj razdelila na ljudsko in t. i. klasično oziroma resno (umetno, umetniško) glasbo. Kljub temu bi lahko ugotovili, da je vojna zajela in prizadela vse, zlasti še potem, ko je prišlo do pozicijske vojne v neskončnih strelskih jarkih med Atlantikom in Vogezi, Baltikom in Črnim morjem, Alpami in Jadranom ter na vrhovih in v globelih Balkana. Toda bojišča niso bila samo fronte, temveč tudi koncertne dvorane.³ Nevtralne države so bile preplavljene z umetniškimi deli. Nemčija je pošiljala po svetu svoje orkestre, Avstro-Ogrska svoje filharmonike, obe pod vodstvom svetovno znanih dirigentov. Vse to samo zato, da bi ob bojnem besu po vsem kontinentu dokazali, da nista barbarski in da ne proizvajata samo topov in strupenih bojnih plinov, marveč tudi absolutne, za vso Evropo pomembne vrednote.⁴ Vojna vihra pa je vendarle zajela svet klasične glasbe in drugih klasičnih umetniških ustvarjalnih umetniških zvrsti. Vsi narodi so v tistem času (1914–18) dajali močan pomen kulturi in kljub vojni skrbno pazili na svoje kulturne ustvarjalce. Razmah domoljubja je povečal zanimanje tudi za klasično glasbo in ljudsko motiviko. Tako se je na Otoku začel čutiti močan pomen E.

Elgarja. Italijani so poveljevali operne ustvarjalce, zlasti G. Verdija, katerega opus je bil močno povezan z gibanjem za združevanje Italije pod vodstvom Viktorja Emanuela, kralja Italije. Klic *Evviva Verdi!* je bil obenem tudi bojni klic, saj so bile črke skladateljevega priimka hkrati tudi začetnice kraljevega imena in naslova (Vittorio Emanuele Re d'Italia). Nemci so se ponašali z Richardom Wagnerjem, ki ga je kasneje zaradi več kot očitnih antisemitskih nagnjenj za svojega vzel tudi Adolf Hitler (pred in med drugo svetovno vojno), Arnolda Schönberga za njegovo alternativo. Španci so imeli za glasbeno trofejo Manuela de Falla in Enriqueja Granadosa, ZDA pa so svojo naprednost hotele prikazati z vedno aktualnim in živim jazzom, katerega nekakšen idejni oče je bil George Gershwin.

Glasbo pa najdemo tudi neposredno na fronti, največkrat v obliki maršev oziroma koračnic. Te in druge tovrstne oblike in vsebine so izvajale godbe na pihala oziroma pihalni orkesteri, tudi v obliki pesmi. Nekaterre popularne melodije so tako šle tudi na fronto z vojaki, ki so morali

³ Grdina, *Muze in pepel*, str. 8.

⁴ Zweig, *Včerajšnji svet*, str. 230.

velik del časa presedeti v jarkih in čakati, ob tem pa biti nenehno v nevarnosti. Ta čas so si skušali popestriti s petjem popularnih ljudskih pesmi, ki so jih prinesli iz svojih krajev. Popevke so bile še posebej priljubljene med ameriškimi vojaki in so še danes znane delu ameriških kulturnih krogov. Nekatere so bile potem v drugi svetovni vojni deležne še adaptacij, harmonizacij, priredb in kontrafaktur.⁵ Potem so tukaj še umetno napisane domoljubne pesmi, ki jih je vojska stalno naročala pri ustvarjalcih, ki so se vsaj malo spoznali na glasbo in literaturo. Te pesmi so bile namenjene spodbujanju vojakov in so o vojni govorile zelo vzneseno, skoraj idealistično. Vsebovale so razno tematiko, kot je ločitev od ljubljene, vojna kot pustolovščina, duhovitosti v življenju vojakov ...⁶ Američani za razliko od Evropejcev med svojimi pesmimi niso imeli samo domoljubnih, ampak tudi romantične, z idealističnimi podobami vojaškega življenja. Te pesmi so prikazovale vojake kot močne, iznajdljive in plemenite, ženske pa kot občutljive, a vendar trdne in zveste, čakajoče na svoje drage fante in može, da se vrnejo iz boja.⁷ Nekatere pesmi izza prve svetovne vojne pa so morale imeti tudi pomembno ritmično noto, saj so jih vojaki peli, ko so korakali ob ofenzivah. Vojska je med drugim rekrutirala tudi močne in glasne pevce, da so peli in s petjem vojaškemu zboru narekovali ritem, ko je prišlo do ofenziv.⁸ Zelo priljubljen spremljevalen inštrument je bil klavir, saj kitara v tistem času še ni bila ne razvita ne popularna. Če je človek znal dobro peti in obenem igrati klavir, je bil v družbi zelo zaželen, tudi v vojski. V tem primeru je dobival veliko vabil v klube, na zabave, zmenke in ostale družabne dogodke, na katerih je bila glasba važen faktor. Kasneje so začele prevladovati tudi pesmi, ki so bile pesimistične, včasih sarkastične do vojne in so proti njenemu koncu že pozivale k miru ter jo kritizirale. Ob razvoju teh pesmi se je prva svetovna vojna tudi zares končevala (1918).⁹ Ko pa se je že dodobra razplamtela, ji je bilo težko ubežati. Tudi mnogi umetniki so preminili ali pa so bili dalj časa zaprti ob slabih življenjskih pogojih. Med vojno so se tudi poslovlili mnogi pomembni skladatelji, kot na primer španski skladatelj in pianist Enrique Granados (1867–1916).

⁵ Zamenjava starega besedila z novim na eno in isto melodijo, napev.

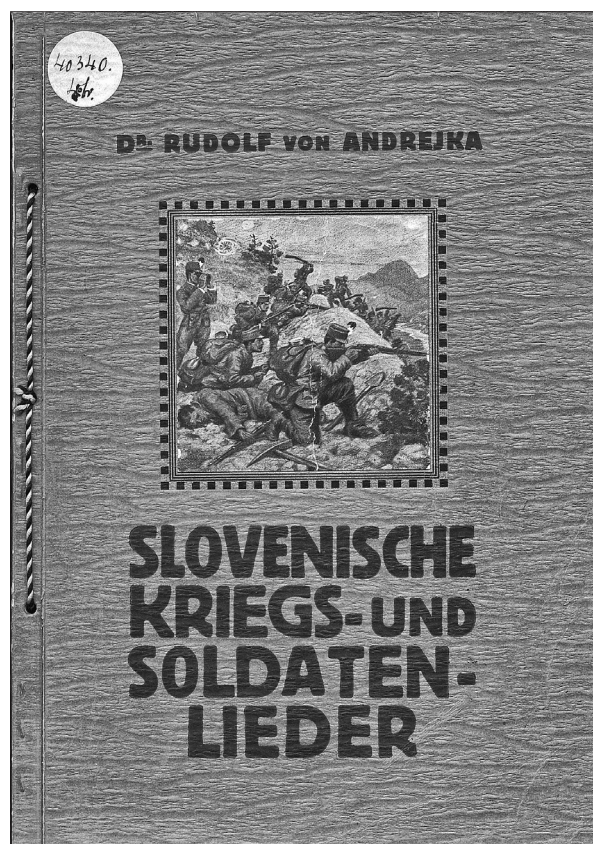
⁶ Parker, *World War War I* ..., str. 8.

⁷ Smith, *God Bless America*, str. 72.

⁸ *Soldiers' Songs* – Michael McCann: Study Guide. Prim. <http://soldiers-songs.com/studyguide.html>. Dostop: 23. 5. 2016.

⁹ *Songs of the First World War* – Wikipedia, the free encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Songs_of_the_First_World_War. Dostop: 23. 5. 2016.

¹⁰ Enrique Granados. V https://sl.wikipedia.org/wiki/Enrique_Granados. Dostop: 23. 5. 2016. Dostop: 23. 5. 2016.

Dr. Rudolf Andrejka (1880–1948), *Kunst u. Volksdichtung ins deutsche Übertragen – Slovenske vojne in vojaške pesmi* (Laibach/Ljubljana 1916)

Premiera njegove opere *Goyescas* (1915) je bila 28. januarja 1916 v New Yorku, toda evropske žal ni doživel. Kmalu zatem je bil namreč povabljen na solistični klavirski recital, na katerem naj bi igral tedanjemu ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu. Žal je povabilo prejel prepozno in zamudil ladjo do nevtralne Španije. Namesto tega je odplul v Anglijo, kjer se je vkrcal na francoski trajekt in se namenil v Dieppe, v Francijo. Toda med plovo čez Rokavski preliv je trajekt torpedirala nemška podmornica. Granados je skušal rešiti soprogo, ki jo je videl v vodi, skočil z rešilnega čolna in se utopil. Ironično, vse življenje se je bal vode in ni znal plavati, njegovo prvo oceansko potovanje pa se je končalo tragično.¹⁰ »Oče« atonalnosti, Dunajčan Arnold Schönberg (1874–1951) je v trenutku norosti rekel, da vidi analogijo med nemškim napadom na Francijo v prvi svetovni vojni in napadom njegove glasbe na buržoazne vrednote. Pacifističnemu gibanju, ki je bilo med umetniki zelo živo, se je priključil še avstro-ogrski skladatelj, Dunajčan Alban Berg (1885–1935). Podobe obupa, travm, smrti, poškodb, povezanih z vojno, so se morda najbolj očitno izrazile v ume-

tniškem ekspresionizmu. Tudi Nemeč Rudi Stephan (1887–1915), ki je padel na fronti blizu Ternopila (Tarnopol) v Ukrajini in je veljal za enega večjih skladateljskih upov svoje generacije,¹¹ je bil žrtev te vojne. Avstro-ogrski Šlezijec Viktor Ullman (1898–1944) je imel tovrstne izkušnje kar iz dveh zaporednih vojnih morij, prve in druge svetovne vojne. Iz njih je črpal vsebino za opero *Atlantski cesar* in melodramo *Vedenje ljubezni in smrti* (1942). Zlasti še za prvo si je nabral nemalo osebnih vojaških izkušenj v bateriji havbic, v kateri je kot opazovalec služil od septembra 1917. Ta baterija je nazadnje postala celo elitna enota avstro-ogrške vojske, saj so jo premestili na soško fronto med prve enote pehotnega generala in vojnega zgodovinarja Alfreda Kraussa (Zadar, 1862 – Bad Goisem, 1938). Vključena je bila v priprave na 12. soško bitko in je na poti iz Madžarske prek Pragerskega, Celovca in Beljaka prespala na naših tleh, v Podkloštru (22.–23. 9. 1917). V sestavi te baterije je bilo najnovejše topniško orožje, havbice kalibra 38 mm. V enem od svojih pisem Anny Wottitz, svojemu dekletu na Dunaju, je Ullmann opisal vse grozote vojne: »[...] S položaja opazovalca smo v noči na 24. oktober [1917] ... videli začetek velikega napada s plinom. Ta napad je bil samo uvod v našo akcijo. Opazovali smo streljanje svoje baterije. Na tretji dan je bila frontna linija daleč proč od naših položajev. Mislim, da je ta premik bojišča velik korak k miru. Umikamo se s svojih opazovalnih položajev. Vse se je zdelo kot znak olajšanja, pokrajina je bila osvobojena groze, ki so jo trosile granate [...].«¹² To pismo je torej Ullmann 9. novembra 1917 poslal dekletu na Dunaj. Z besedami navadnega vojaka je opisal vso grozo vojne in željo po miru. Zadnja soška bitka je bila imenovana »Čudež pri Kobaridu«, a ni bilo nobenega čudeža. Začela se je z velikanskim plinskim napadom. Plinske granate z oznako »plavega križa« (*Blaukreuz*) so proizvedla ista podjetja, ki so kasneje s plinom za množično ubijanje zalagala koncentracijska taborišča. Ullmann je tako postal priča apokalipse, a je bil leta kasneje (18. oktobra 1944) sam žrtev koncentracijskega taborišča Auschwitz-Birkenau (Poljska).¹³ Tako je po prvi svetovni vojni (1918) tudi v kulturi zazevala praznina, ki pa je porodila ponoven zagon idej in misli. Vendar začetni optimizem, revolucionarni odpor do vojne in starega sistema je kmalu zasenčila finančno-gospodarska kriza in posledično z njo še druga svetovna vojna.

V Sloveniji, na Slovenskem

Slovensko glasbo ali glasbo na Slovenskem, ki jo želimo predstaviti, bomo torej iskali in našli v okviru avstro-ogrške monarhije, v katero je v tistem času spadala naša dežela.¹⁴ V blatnih jarkih smrti in trpljenja so generacije vojakov, ki so preživele, ostrile svoj pogled in

sluh na življenje. V množici vojakov, ki so morali zapustiti domove in s polki oditi na bojišča, je bilo tudi mnogo umetnikov, glasbenikov.

Nekateri slovenski glasbeniki so prav med prvo svetovno vojno doživeli pravi razcvet, npr. muzikolog, skladatelj in dirigent dr. Josip Čerin (1867–1951). Že pred vojno (1905) je na Dunaju postal kapelnik vojaške godbe 6. pehotnega polka in se z njo preselil v Budimpešto, v letih 1908–1916 pa je bil vojaški kapelnik v Pragi. Zlasti v Pragi je njegova godba slovela kot ena najboljših in je z njo koncertiral po raznih večjih mestih z največjim uspehom, po vojni (1919) pa se je vrnil v Ljubljano in bil eno leto kapelnik *Opere*. Potem je po naročilu Krsta Smiljanića (1869–1944), generala vojske Kraljevine Jugoslavije in poveljnika Dravske divizijske oblasti, ustanovil v Ljubljani vojaško glasbo in jo v kratkem času dvignil na raven simfoničnega orkestra. Nekateri drugi so precej časa prebili v ujetništvu, kjer pa so ustvarjali kljub slabim življenjskim pogojem. Plodove skladateljev, ki so morali živeti v takih pogojih, poznamo tudi med Slovenci. Omembe vredna je *Tatarska suita* za veliki orkester (1918) skladatelja Emila Adamića (1877–1936), ki jo je napisal v težkih razmerah, v ruskem ujetništvu. Spomladi 1915 so ga po padcu trdnjave Przemysl zajeli Rusi in ga poslali v ujetniško taborišče blizu Taškenta.¹⁵ Zanimivo in paradoksalno je, da je delo pri takrat že slovitem skladatelju naročil prosvetni komisar sovjetske državne uprave.

Nasploh so imeli prav vojaški orkestri v vseh vojskah sveta vedno pomembno mesto. Tudi v Ljubljani je bila že vse od leta 1770 stalna vojaška godba na pihala. Eden prvih najbolj zaslužnih za tovrstni novodobni razvoj je bil že omenjeni Josip Čerin. Vse od leta 1822 so v Ljubljani vojaško godbo intenzivno uporabljali tudi v kulturne namene, saj filharmoniki (*Philharmonische Gesellschaft – Filharmonična družba*) brez večjega števila vojaških glasbenikov v svojih vrstah niso mogli izvesti nobene slovesne maše, opere ali katerega koli drugega večjega simfoničnega in vokalno instrumentalnega glasbenega dela. Simfonične koncerte je bilo mogoče pripraviti in izvesti

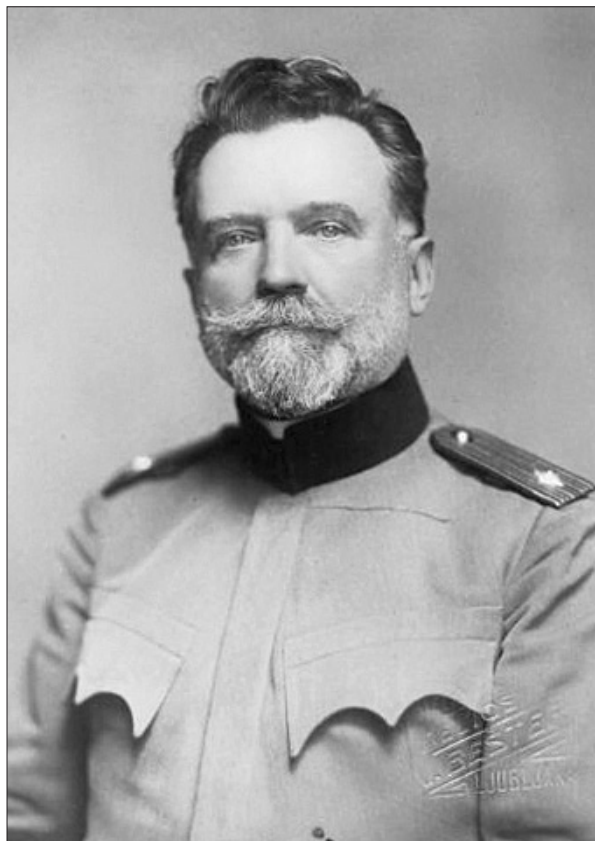
¹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Rudi_Stephan. Dostop: 23. 5. 2016.

¹² http://dada.arbos.at/index.php?article_id=3&clang=0&clang=3. Dostop: 23. 5. 2016.

¹³ https://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_Ullmann. Dostop: 23. 5. 2016.

¹⁴ Prav do konca prve svetovne vojne, to je do konca l. 1918, ko je Avstro-Ogrska razpadla in smo se Slovenci s Hrvati in Srbi združili v novo državo SHS.

¹⁵ Grdina, prav tam, str. 21–22.

Dr. Josip Čerin (1867–1952) kot vojak neposredno po prvi svetovni vojni

predvsem po zaslugi vojaškega orkestra 27. pehotnega polka, ki je bil nameščen v Ljubljani. Ustanovitev godbe in njen razvoj sta zabeležena že po marčni revoluciji 1848, ko so bile najprej v Ljubljani, nato pa še v drugih mestih ustanovljene narodne straže. Te so po vzoru vojaških godb organizirale tudi svoje godbe, sestavljene iz pihal, trobil in tolkal. Glasbeniki so bili po narodni pripadnosti Nemci, Čehi in Slovenci. Godbe na pihala so se usmerile predvsem v javno nastopanje,

igrale pa so različne uverture, arije, koračnice, polke in druge skladbe znanih in manj znanih skladateljev tedanjega časa, kakršni so bili Vincenzo Bellini, Giuseppe Verdi, Gaetano Donizetti, Johann Strauss idr. Poleg tega so igrali tudi polke, obarvane s slovenskimi ljudskimi motivi, koračnice in potpurije¹⁶ godbinega glasbenega direktorja, kapelnika ali članov godbe na pihala, celo skladbe Miroslava Vilharja (1818–1871).¹⁷ Bilo je povsem običajno, da so bili člani dejavni tudi kot skladatelji in aranžerji. Tu mislimo predvsem na kapelnike oziroma dirigente vojaških godb. Nekaj najstarejših godb na pihala na Slovenskem med prvo svetovno vojno sploh ni delovalo. To velja za več kot 350 let delujočo rudarsko godbo v Idriji,¹⁸ ustanovljeno okrog leta 1665, za Frajhajmsko godbo, ustanovljeno okrog leta 1827¹⁹ in za Godbo na pihala v Škofji Loki (1876).²⁰

Posebno poglavje predstavlja v omenjenem času in prostoru zagotovito repertoar slovenskih ljudskih in ponarodelih pesmi, povezanih z vojno ali ne. Za njihov nastanek in uporabnost tudi v času prve svetovne vojne so morale biti borbene vsebine in ustrezne glasbene oblike. Borbeni vsebini so bile tu pa tam dodane še kontrafakture, nastale v letih 1914–1918, pri tem pa sta bila besedilo in melodija ves čas enako pomembna. Vsekakor so bile to jedrnate in kratke pesmi, v kratkih melodičnih napevih in majhnega tonskega ambitusa (obsega). Možno je bilo še dodatno in tipično improvizirano večglasje na podlagi danega enoglasnega napeva.

Še večjo posebnost repertoarja slovenske glasbe v času prve svetovne vojne pa pomeni slovenska cerkvena pesem. Zaradi že omenjenega razvitega ljudskega petja se je to nehote vključilo tudi v cerkveno bogoslužje. Večina tega repertoarja izhaja iz znamenite Štrekličeve zbirke *Slovenske narodne pesmi*, na katere so marsikdaj podložena nova besedila v latinskem in nemškem jeziku.²¹

¹⁶ Potpuri (fr. potpourri), glasbeno delo, sestavljeno iz odlomkov skladb enega ali več skladateljev.

¹⁷ Cvetko, *Zgodovina*, str. 26–30.

¹⁸ »Ker so bili številni godbeniki poklicani k vojakom in na fronto, o delovanju godbenega društva v vojnih letih /1914–18/ nimamo nikakršnih poročil.« (v: splet http://www.godbno-drustvo-rudarjev-idrija.si/index_files/zgodovina/zgodovina_do%201.%20svet.v.html. Dostop: 23. 5. 2016 in *350 let Godbene-ga društva rudarjev Idrija*. Idrija: Godbeno društvo rudarjev Idrija, 2015).

¹⁹ »Cela štiri leta je v času prve svetovne vojne /Jožef Jurič, eden od vodij, ki je igral kar nekaj inštrumentov v Frajhajmski godbi/ igral v vojaškem orkestru, ki je najprej v daljni Galiciji in pozneje na soški fronti hrabil avstro-ogrske vojake /.../.« (v *Frajhajmska godba-naših 170 let*, CD, Frajhajm/Šmartno na Pohorju-Maribor: poleti 1997).

²⁰ Prim. zgoščenko »Loka jo pih« *že 140 let (1876–2016)*, Škofja Loka: mestni pihalni orkester, 28. 5. 2016.

²¹ Mantuani, *Zgodovinski razvoj ...*, str. 22.

Namesto zaključka

Tik pred začetkom prve svetovne vojne razmere na Slovenskem sicer niso bile ugodne in obetavne. *Slovenska filharmonija* se je razšla, pred njo pa je *Filharmonični družbi* uspelo sestaviti celo pevski zbor,²² slovenska *Opera* je razpadla, *Novi akordi* so utihnili, mesto je izgubilo orkester, na katerem je slonel velik del poustvarjalnosti. Kljub temu je prav *Filharmonični družbi* uspelo prvič izvesti Mahlerjevo *Četrto simfonijo*, Slovenci pa so se ji postavili ob bok z izvedbo Sattnerjeve kantate *Oljki* na besedilo Simona Gregorčiča. *Glasbena matica* se je repertoarno naslanjala na domače soliste ter na slovenske skladatelje in priredbe ljudskih pesmi, kajti za gostovanja priznanih glasbenih osebnosti ni bilo nikakršnih možnosti. Slovenska glasba je v marsičem izgubila dragocene spodbude, ne pa vseh. Njeno delo je vojna še nadalje ožila. Ustvarjanje je bilo minimalno, reprodukcija se je omejila na zborovsko, komorno in solistično-vokalno in inštrumentalno izvajanje, kritiška in teoretska prizadevanja so bila neznatna.²³ Leta prve svetovne vojne so torej glasbeno življenje na Slovenskem okrnila do skrajnih možnosti, vendar koncertno življenje vsaj v Ljubljani ni popolnoma umolknilo. V teh vojnih časih so kot »ptiči feniksi« začeli svojo kariero in se povzpeli nekateri ugledni slovenski poustvarjalci, ki so vse to nadaljevali še po vojni: pianista Janko Ravnik in Dana Kobler, pevci Pavla Lovše, Josip Rijavec, Josip Križaj in Julij Betetto. V koncertni sezoni 1915–1916 so se razmere v Ljubljani zaradi vojne še poslabšale. Velika dvorana *Filharmonične družbe* (*Tonhalle*) in njeni drugi društveni prostori so postali vojaški, šolska dejavnost je pešala, koncerte pa so preselili v dvorano Kazine. V mesto je prihajalo vse več beguncev z Goriške in Primorske. Leto 1916 je bilo zaznamovano s smrtjo cesarja Franca Jožefa I., poslovil pa se je tudi dolgoletni ravnatelj *Filharmonične družbe*, Josef Zöhrer. V zgodovino slovenske glasbe se je zapisal kot uspešen umetniški in pedagoški vodja ter vsestransko spoštovana osebnost, četudi na povsem nemški strani. Tudi naslednje leto (1917) so bili koncerti v Ljubljani še vedno dobro obiskani tako na strani *Filharmonične družbe* kot *Glasbene matice*. Leto 1918 pa je prineslo številne spremembe, povezane z neuspehi na bojnem polju, ki so netili odpor do vojne ter vplivali na politično življenje in narodnostna vprašanja. Slovenci so se ponovno oprijeli strankarstva in se vse bolj nagibali k jugoslovanstvu. Ob prvem večjem politično-narodnostnem shodu spomladi leta 1918 je *Glasbena matica* v dvorani hotela Union pripravila odmeven koncert z narodno obarvanim sporedom, ki v vseh vojnih letih niti ni bil tako značilen kot prej. Obnova političnega delovanja je koncertno življenje stopnjevala, tako v okviru *Matice* kot *Filharmonične družbe*. Obe ustanovi sta si

prizadevali podpirati »svojo« stran in sta pričakovali ugoden razplet.²⁴ Vznesenost Slovencev, ki so od nove države veliko pričakovali, je z združitvijo s Kraljevino Srbijo oziroma ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev s sedežem v Beogradu kmalu splahnela. Za Slovence se je spet začel kulturni boj, tokrat s slovanskimi brati, tudi na glasbenem področju.

Vse to pa je bilo samo začasno. Nobena ovira ni mogla zaustaviti razvojnega toka in spremeniti dejstva, da se je ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja slovenska glasba znova vrnila v dogajanja evropske glasbene umetnosti, ki ji je slovenski ustvarjalec že stoletja konstruktivno prispeval.²⁵ Po prvi svetovni vojni je bila sicer *Filharmonična družba* razpuščena, zaradi česar je bila Ljubljana dolgo brez rednih simfoničnih koncertov. Glasbeno življenje se je zato strnilo okrog *Glasbene matice* (ustanovljene leta 1872), pri kateri so septembra 1919 ustanovili *Oreksstralno društvo*, ljubiteljski godalni orkester, ki je nastopal samostojno ali skupaj s člani opernega in vojaškega orkestra, pozneje tudi radijskega orkestra ter s študenti v simfonični zasedbi. Na začetku dvajsetih let je v Ljubljani poleg drugih vojaških godb na pihala redno nastopala *Godba Dravske divizije* pod vodstvom dr. Josipa Čerina, ki je v štirih sezonah pripravil simfonične koncerte z zanimivim in kakovostnim repertoarjem. To je bil samo eden od načinov popestritev sicer zelo osiromašenega mestnega glasbenega življenja.²⁶

Slovenska glasba 20. stoletja je začrtana z omembo glavnih pojavov institucionalne, idejne, ustvarjalne, poustvarjalne in nekaj recepcijske, to je prevzete oziroma sprejete preteklosti. Konec prve svetovne vojne je v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev namreč prinesel temeljite spremembe na političnem in kulturnem področju, tudi na glasbenem. Čitalniška mentaliteta nacionalizma, ki je v glasbenem življenju le počasi izgubljala zagon od začetka stoletja, je dobila močno preobliko v idejah nacionalnega domoljubja in modernizacije. Celotno obdobje po letu 1918 je prežeto z obema konceptoma. Modernizacija, tudi če še tako različno razumljena, in nacionalna identiteta kot pomemben

²² Koter, str. 336.

²³ Cvetko, *Stoletja* ..., str. 263.

²⁴ Koter, str. 338–39.

²⁵ Cvetko, *Stoletja* ..., str. 263.

²⁶ Šalomon, Orkester Slovenske vojske (v splet www.zdris.si/upload/opis%20orkestra%20slovenske%20vojske.doc). Dostop: 7. 5. 2016).

pokazatelj prepoznavnosti in umetniške vrednosti v dobrem ali slabem sta prežemali celotno glasbeno sceno po prvi vojni. Že proti koncu vojne sta se kazala kot pomembna terminološka razločka med slovensko glasbo in glasbo na Slovenskem. Privednik slovenski je domnevno izgubljal samoumevnost v primerjavi z uporabo v drugi polovici 19. stoletja; dobival je dvojni pomen, saj je bil po eni strani vezan na določen kulturni okvir, po drugi pa na glasbeni slog. Zlasti kasneje je bil vezan tudi na glasbene poetike, povezane z ljudskim izročilom. Modernizacija nacionalne glasbene prakse, ki je sledila, je zadevala tako estetske kot v prvi vrsti institucionalne spremembe, ki so se množile šele od sredine dvajsetih let 20. stoletja s profesionalizacijo na ustvarjalnem in poustvarjalnem področju. Znamenja profesionalizacije niso nova, saj so se pojavljala že vsaj pol stoletja pred prvo svetovno vojno. Okoli preloma stoletja pa jih upravičuje z naraščajočo tekmovalnostjo med slovensko institucionalno podhranjeno (»primitivno«) in bogatejšo, poklicno organizirano (»moderno«) nemško glasbeno prakso. Napekost pa je kot domala vsi dogodki v glasbi 20. stoletja s precejšnje zakasnelostjo dosegla svoj vrhunec kot ideološki višek glasbenega nacionalizma.

Pa vendarle je naš, slovenski spomin na ljudsko pesem, tudi na vojaško ljudsko pesem ali pesem o vojskah in vojskovanju, relativno bogat. Že vse od znamenite Štrekljeve zbirke *Slovenske narodne pesmi I–IV*,²⁷ kjer so omenjene pesmi kot še dodatni rezultat prignale človeške eksistence na rob. Tedaj so se poleg otožnih tonov slišali tudi hrabrilni, pesem je bila torej tudi v funkciji tolažnice in vez z domačim krajem, domovino in tistimi, ki jih je vojak hote ali nehote moral zapustiti. Ljudska pesem, vojaška, ljubezenska, fantovska, pripovedna, verska ali katera koli druga, je bila integralni del življenja posameznika ali kolektiva v vojni in je del kulturnega kolektivnega spomina slovenskega naroda. Je del individualnega avditivnega, to je slušnega spomina udeleženca vojne in tistega, ki ni bil akter vojne, hkrati in dodatno pa je še izvrsten historični vir, saj iz vsebin pesmi odsevajo celo zgodovinski dogodki. Med njimi najbolj pogosto najdemo naslednje vsebinske sklope: pesmi o naje-manju in rekrutiranju, vojašem roku in vojaški službi, slovesu, naboru, življenju v vojašnici, odhodu v boj in vrnitvi, posledicah boja, vojnah in vojaki v sodobnosti.²⁸ Med slednjimi so najbolj pogoste in

tudi tiste, ki so časovno zdržale vojni čas (1914–1918), se ohranile in celo preoblikovale z novimi dogajanjem v takratnem in kasnejšem času vse do danes: *Tam na takljanski gori – Tam na karpatski gori (Prošnja umirajočega junaka, Bolni junak, Tam na laški fronti)*, *Pesem slovenskih junakov, Fantje marširajo, Regiment po cesti gre* ... Pedigré njih in drugih pa je zagotovo v pesmih *S Francozom se je vojska začela in Je bla v Bosni vojska* (1878).²⁹

Viri in literatura:

- Zgoščenska »Loka jo piha« že 140 let (1876–2016), Škofja Loka: mestni pihalni orkester, 28. 5. 2016.
- Cvetko Dragotin, *Stoletja slovenske glasbe*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1964.
- Cvetko Dragotin, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem*, tretja knjiga, DZS, Ljubljana, 1960.
- Frajhajmska godba – naših 170 let, CD, Frajhajm na Pohorju–Maribor, poleti 1997.
- Frajhajmska godba na pihala, 1827–2007, 180 let (ur. Kristina Pregl in Branko Lunežnik), Šmartno na Pohorju: KUD Šmartno na Pohorju in Frajhajmska godba na pihala, 2007.
- Igor Grdina, *Muze in pepel. Tri študije o vojnem ustvarjanju*, Institut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana, 2014.
- Marjetka Golež Kaučič, »Fantje se zbirajo ...«. *Vojna in vojaki v slovenski ljudski pesmi*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana, 2013.
- Darja Koter, *Slovenska glasba 1848–1918*, Študentska založba, Ljubljana, 2012.
- Franc Križnar, *Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju*, Filozofska fakulteta UL–Znanstveni inštitut, Ljubljana, 1992.
- Franc Križnar, *The Development of Slovenian Wind Music from the Past to the Present* (v: Schramm, Michael (ur.). *Militärmusik zwischen Nutzen und Missbrauch: Dokumentation zum Symposium* (Militärmusik im Diskurs, Bd. 6). Bonn: Militärmusikdienst der Bundeswehr, 2011).
- Mantuani, Josip. *Zgodovinski razvoj slovenske cerkvene pesmi*. Ljubljana: Cecilijino društvo, 1913.
- Bernard S. Parker, *World War I Sheet Music*, Vol. I. Jefferson. North Carolina: McFarland & Company, Inc., 2007.
- Andrej Rijavec, *Slovenska glasbena dela*, Ljubljana, DZS, 1979.
- Kathleen E. R. Smith, *God Bless America: Tin Pan Alley Goes to War*, University Press of Kentucky, Lexington, KY, 2003.
- Henrik Smrekar, *Črnovojak*, Krainer, Ljubljana, 1993.
- Petra Svolišak, *Prva svetovna vojna in Slovenci*, V *Zgodovinski časopis*, 47, št. 2: 263–287 in (nadaljevanje in konec) prav tam, št. 4: 547–562, 1993.
- Petra Svolišak, *Velika vojna in Slovenci*, *Studia Historica Slovenica*, 9, št. 2–3, 2009, 297–316.
- *350 let Godbenega društva rudarjev Idrija* (ur. Tina Benčina), Godbeno društvo rudarjev Idrija, Idrija, 2015).
- Stefan Zweig, *Včerajšnji svet*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1958.
- Spletne strani, navedene v opombah.

²⁷ (Uredil) Karel Štrekelj, 1895–1923.

²⁸ Golež Kaučič, »Fantje ...«, str. 7.

²⁹ Prav tam, str. 30.

PRVI PLINSKI NAPAD NA ITALIJANSKEM BOJIŠČU – DEBELA GRIŽA 29. JUNIJ 1916

Mitja Juren

Naj sveta Peter in Pavel odpustita ljudem dan 19. junija 1916! Imel sem mašo v cerkvi sv. Janeza v Volčjem Gradu, bral sem ravno evangelij, ko je v cerkev pritekla pretresena ženska, zavpila "Gospod kaplan!" in se od onemoglosti zgrudila pred oltarjem. Ko je prišla do sape, mi je v krčevitem joku povedala, da na Svetem Mihaelu¹ od zore umirajo vojaki, ne da bi drug na drugega streljali: vdihujejo strupen veter in padajo mrtvi. Pokleknil sem v najkrajši molitvi svojega življenja: "Gospod Bog, pošlji nam vesoljni potop." Potem sem na hitro blagoslovil vernike, presunjene od novice. Koliko fantov iz naših dežel je bilo na Svetem Mihaelu! Strupeni plini! Spustili so jih proti nasprotniku, nato pa se je veter obrnil in jih odpihnil nazaj k njim: dvajsettisoč mrtvih v nekaj urah, samo nekaj kilometrov od tu. Strupen veter je potem odneslo nekam drugam.²

Tako je kaplan Franc Pahor, ki je takrat služboval v Volčjem Gradu, zapisal v svoj dnevnik o enem izmed najstrašnejših vojnih dogodkov na vsej soški fronti in morda celo tudi na celotnem, 650 km dolgem bojišču med Italijo in Avstro-Ogrsko. Dogodek, ki je kaplana Pahorja globoko presunil, priča o tragični prelomnici na kraškem bojnem polju pred natanko 100 leti. Glavni povod za prvi plinski napad je bila imenovana minska vojna. Vojaki so kopali podzemne rove do nasprotnikovih jarkov, da bi mu tam nastavili mine. To so izvajali predvsem italijanski vojaki, ko so ugotovili, da ne morejo do živega dobro utrjenim avstro-ogrskim položajem na pobočjih Debele Griže. Po mesecih "konvencionalnega" obleganja, ki ni prineslo nobenega pomembnejšega

Italijanski topničar s protiplinsko zaščito "Ciamician-Pesci" (iz zbirke Mitje Jurna)

uspeha, so prešli na nov način bojevanja, na minsko vojno, s katero naj bi strli nasprotnikovo obrambo. Šlo je za boj na robu živčnega zloma. Vojaki v strelskih jarkih so namreč slišali in čutili, da se pod njihovimi nogami nekaj premika. Zavedali so se, kaj se dogaja, in zato so začeli tudi oni graditi protiminske rove. Ob tem jim je bilo jasno, da dokler slišijo podzemne dejavnosti nasprotnih vojakov, napada oziroma eksplozij min še ni pričakovati. Čakanje je postalo mučno, ko se je vse umirilo in je zavladala smrtna tišina. Podobne večje minske napade so kasneje obe vojskujoci sili izvajali še na Batognici, Mrzlemu vrhu in Kalu.

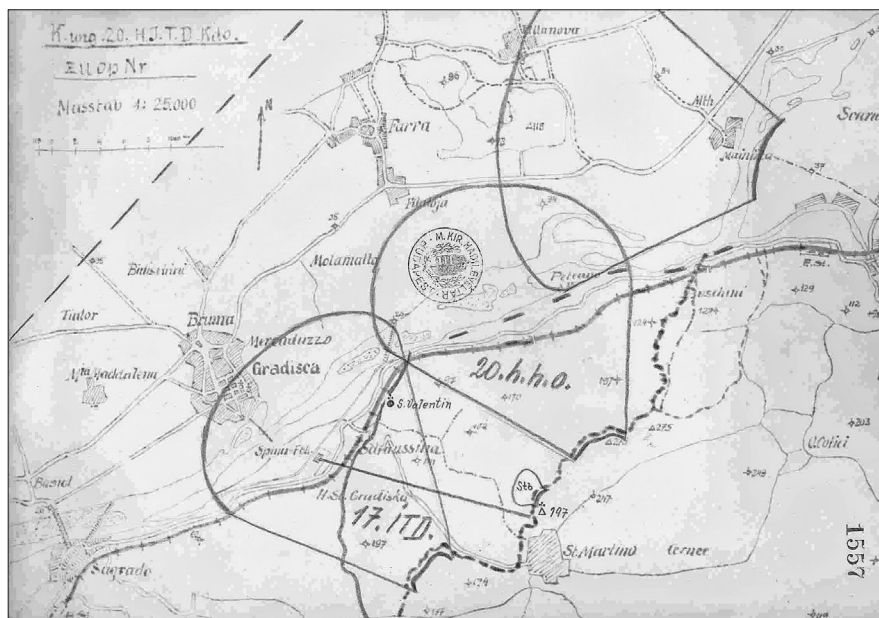
Druga pomembna novost tistega časa so bile plinske maske. Avstro-ogrski vojaki so bili za takratne razmere dobro opremljeni, italijanski pa so kot po navadi vstopili v bitko z vse prej kot učinkovitimi pripomočki za napad in obrambo. Namesto plinske maske so uporabljali le nekakšne povoje, sestavljene iz gaze, in boljša očala. Ta podatek je bil avstro-ogrskim vojaškim oblastem dobro znan in na njegovi podlagi so izbirale tudi ustrezen plin. Italijanski pešaki so

Urjenje avstro-ogrskih vojakov z novimi plinskimi maskami (iz zbirke Mitje Jurna)

¹ Hrib južno od Gorice, tudi Šmihel, danes Debela Griža.

² Eugenio Stolfi, *Karst! (gli Astolfus)*, Edizioni Mediterranee, Roma, 1973, str. 27.

Avstro-ogrski zemljevid z vrisanimi smermi plinskega napada
(vir: Nagy Håborù Kutatàsàért Kozhasznù Alapítvány Gyujteményébol, Budimpešta)

se tega zavedali in eden od najbolj dragocenih bojnih plenov je bila prav nasprotnikova plinska maska, tako imenovana *Gummimask*. Dobro so vedeli, da jih bo ta obvarovala pred avstro-ogrskimi plini. Istočasno so se na bojišču vse bolj uporabljali buzdovani, s katerimi naj bi napadalci zadali smrtni udarec že zastrupljenim sovražnikovim vojakom. Še je mogoče najti fotografije z avstro-ogrskimi vojaki, ki vihtijo razne kije, okovane z žebli. Take fotografije je po napadu dobro izkoristila italijanska propaganda, da je vsemu svetu in širši italijanski javnosti prikazovala, kako barbarsko nečloveški je avstro-ogrski vojak, in obenem italijanske vojake vzpodbujala k maščevanju. Maščevanje je nekaj dni kasneje prišlo do izraza med šesto soško bitko (od 4. do 16. avgusta 1916) s padcem Gorice in celotnega obrambnega sistema Doberdobske planote. Obstajajo pa tudi fotografije, sicer manj znane, ki prikazujejo avstro-ogrške vojake, ki dušečim se Italijanom nudijo kisik.

Za plinski napad so namestili okoli šest tisoč jeklenk med Debelo Grižo in Martinščino ter ob sotočju Vipave in Soče pri Rubijah, proti vasi

Sovodnje. Odločitev uporabe plina ni bila lahka in gotovo so imeli pri tej odločitvi glavno vlogo Nemci. Poročnik Grohmann je bil prvi, ki je poveljniku VII. korpusa, generalu nadvojvodi Jožefu, omenil možnost te vrste napada. Toda uporaba plina v bojne namene ni prepričala nadvojvodo. Menil je, da je tak način vojskovanja nečloveški. Vendar ko so mu konec maja leta 1916, poročali, da je en sam mesec bojov na področju kraškega bojišča, na katerem je poveljeval on, terjal 10.585 izgub, se je prepričal v koristnost uporabe strupenih plinov.

4. junija 1916 je iz Kremsa na Donavi prispela na Martinščino posebna enota, saperski bataljon št. 62 (*k. u. k. Sappeurbataillon Nr. 62*), ki se je v preteklosti imenoval saperski specialni bataljon (*S. S. B. – Sappeur-Spezial-Bataillon*). Ustanovljen je bil februarja 1916 in se je pod vodstvom nemških kadrov izuril za uporabo bojnega plina, kloro-fosgena. Naloga za izvedbo plinskega napada je bila zaupana podmaršalu Gelbu, poveljniku 17. pehotne divizije.³ Povelje VII. korpusa je bilo jasno: *Namen napada je potisniti Italijane pred Debelo Grižo do sotočja Vipave in Soče in jih na vsej črti pregnati preko Soče, tako da*

³ Podmaršal Karl Peter Gelb von Siegesstern, poveljnik 17. pehotne divizije v VII. armadnem korpusu generala nadvojvode Jožefa.

Prenos in nameščanje plinskih jeklenk (iz zbirke Jánosa Gulyása)

bo pred našimi položaji tekla reka in tako onemogočala nasprotniku hiter napad na kraško planoto pred Debelo Grižo.

Toda v učinkovitost plinskega napada niso bili vsi prepričani. Polkovnika Sarkanya,⁴ poveljnika 81. ogrske honvedske brigade, so odstavili, ker nikakor ni odobral takega nepoštenega bojevanja. Raje je bil razrešen vseh dolžnosti, kot da bi bil soodgovoren za to nečloveško početje. Priprave so trajale dalj časa. Smer vetra so preverjali tudi s spuščanjem balončkov v zrak. Z namenom, da bi bolje proučevali smer vetra, so namestili meteorološke postaje vse od Trstelja do prve bojne črte. Toda veter na zemlji ne prizna gospodarja, a še manj vojaških ukazov. Poleg tega se je večina avstro-ogrskih vojakov tega plina prav tako bala kot Italijani. Niso si namreč mogli predstavljati posledic.

29. junija 1916 je podmaršal Gelb točno ob 5. uri ukazal vojakom, da odprejo varovalke jeklenk. Ukaza niso takoj izvršili, ker jim veter še ni bil naklonjen. Počakali so še 15 minut, nato pa Gelbov ukaz izpolnili. Ker pa je veter na pobočju proti Rubijam in Sovodnjam pihal v napačno smer, dobre polovice jeklenk tam sploh niso uporabili. Spustili so le plin, ki je bil nameščen na pobočjih proti Zagraju. Rumenkasta zmes se je kot jesenska megla valila po jarkih, kotlinah, zakloniščih in kavernah. V hipu je umrlo 2900 italijanskih vojakov. Toda še ni bilo konca. Med plinskim napadom je veter zamenjal

smer, oblak klor-fosgena se je nenadoma obrnil proti napadalcu ter tako povzročil opustošenje in smrt tudi med avstro-ogrskimi pešaki.

Napada se je udeležil tudi nadporočnik Fritz Weber, ki je ta dogodek opisal takole: *Italijani so se takrat lotili napada, ki je za nas pomenil polom. Oddelek arditov⁵ je uspel vdreti v naše strelske järke na Svetem Mihaelu. S protinapadom smo jih sicer odbili, toda ena od meteoroloških postaj je padla v sovražnikove roke in svinčene cevi niso bile več skrivnost. Sovražnik je vedel vse. Toda tega ni prikril, marveč je nasprotno celo opozoril na nevarnost, s tem da je zunaj zaklonišč razobesil table, na katere je napisal besedo, poznano vsem civiliziranim ljudstvom: plin.*

Vsako naše nadaljnje odlašanje bi torej lahko bilo usodno. Veter, slab severovzhodnik, je bil dokaj ugoden, oddelek okrepljene 20. pehotne divizije pa je bil pripravljen. 29. junija so v prvih jutranjih urah izdali ukaz za odprtje plinskih jeklenk. Plin se je v ogromnih valovih rumenih hlapov zavalil proti sovražnikovim položajem. Takrat je prenehal tudi ogenj. Italijanski stražarji so ob pogledu na bližajoči se rumeni oblak komaj še zmogli zagnati preplah, preden jih je plin vrgel na tla. Saperji, zadolženi za jeklenke, so se oddahnili. Rumeni hlapi so legli na italijanske strelske järke, zajeli doline in lijake, izkopane od granat, ter se počasi spuščali po pobočju proti ravnini. Redka trava in listje na grmovju sta v trenutku ovenela, kot da bi ju zmečkala roka velikana.

⁴ Polkovnik Eugen Sarkany von Ilenczfalva, poveljnik ogrske 81. honvedske brigade iz Budimpešte, ki je spadala v 20. honvedsko pehotno divizijo pod poveljstvom barona generalmajorja Geze Lukachicha von Somorja.

⁵ Pripadniki posebej izurjenih italijanskih jurišnih enot.

Spominska razglednica: oblak plina smrtno objema italijanske pešake (iz zbirke Mitje Jurna).

Naši možje, ki so hoteli s to novo grozoto končati pekel Doberdoba, so se dvignili iz zaklonov in planili naprej. Toda plin ni dosegel italijanskih baterij na Monte Fortinu, pri Trebižanu in Bidiškihih. Ko so napadalce opozorili na ogenj s treh strani, so se ti naglo umaknili. Plinske maske, katerih niso bili vajeni, neznosna vročina, ki je puhtela od apnenčastih kraških tal, in nepričakovan, odločen italijanski protinapad so ta umik spremenili v težek poraz. 44 naših mož je umrlo zaradi plina, 212 se jih je težko zastrupilo s klorom. Ta poskus prodora nas je stal 3300 mrtvih in ranjenih ter nam je prinesel le brezmejno razočaranje. Napad s plinom je spodletel, vse dolgo, trudapolno delo je bilo zaman. Videti je bilo, da je sovražnik neznatno občutil naš udarec, kajti še bolj kot prej je nadaljeval s svojimi dejavnostmi. Toda nekaj dni kasneje so se začeli širiti čudni glasovi. Italijanski ujetniki so pripovedovali o strašnih izgubah, ki naj bi jih 3. armada v tem plinskem napadu utrpela. Nihče ni zaupal njihovim besedam. V strelskih jarkih pri Martinščini so našli le nekaj mrtvih, zato so ocenjevali te vesti za zelo pretirane. Šele po 12. soški bitki, v kateri so bili Italijani potisnjeni daleč proti zahodu in so kraji, ki so doživeli grozote enajstih ofenziv, padli v naše roke, je prišla na dan resnica o plinskem napadu na Doberdobski planoti. Smrtonosni hlapi klora niso v nekaj minutah pomorili samo italijanskih enot v srednji bojni črti, marveč so prodrli do reke Soče in udušili vse sledove življenja v globini treh kilometrov. Napad je

uničil dve brigadi. Edino pokopališče v Zdravščini je sprejelo več kot 5000 trupel, vse žrtve plina. In nihče ni izvedel, koliko jih je umrlo v zalednih bolnišnicah. Dvanajst bataljonov je neslišno izginilo. Soška fronta se je "obogatila" z novo grozoto, ki je ostala redka med strahotami prve svetovne vojne. Posledice tega napada so še dolgo odmevale. Povelja in pozivi italijanskih poveljstev so zahtevali maščevanje za plinski napad na Svetem Mihaelu. Da so Italijani uspeli tako mojstrsko prikriti položaj neposredno po plinskem napadu, je bilo hvalevredno, tako za poveljstva kot tudi za udeležene enote.⁶

Prizori, na katere so naleteli reševalci in sanitetno osebje po napadu, so bili grozljivi; žrtvam je kri zalila pljuča, plin jim je posušil grlo in bolečine ob dušenju so bile tako neznosne, da so si nekateri skušali ustvariti odprtine v grlu za lažji dotok zraka. Desetnik Valentino Righetti iz 19. pehotnega polka brigade Brescia je bil poslan na kraj napada na večer 29. junija: *Prišel sem v strelski jarek, tema je bila, nihče ni govoril. Našel sem si neko vdolbino v zemlji, se zavil v klobčič in potem zaspal. Ko sem se ob prvih sončih žarkih, 30. junija, prebudil, sem opazil nekaj čudnega, vsi so namreč še spali. Vsaj tako se mi je dozdevalo. Poskusil sem predramiti svojega soseda, a je bil mrtev. Vsi so bili mrtvi. Imeli so izbuljene oči in sluzasta pena jim je uhajala iz ust, zvezdice na ovratnikih in železni deli pušk so bili zeleni.⁷*

Vsekakor prvi napad s plini ni prinesel nobene ozemeljske pridobitve, marveč le nadaljnje žrtve. Italijani so takoj, ko se je plin razredčil, prešli v protinapad in spet zavzeli izgubljene strelske jarkove. Dober mesec kasneje pa so z močno ofenzivo pomaknili bojno črto na obronke Komenskega Krasa. Obstreljevanje in boji na nož na Debeli Griži so prenehali, ostali so le še številni grobovi obeh vojskujočih se vojsk, na katerih je bil vse prevečkrat kot dan smrti zapisan: 29. 6. 1916.

Viri in literatura:

- Eugenio Stolfi, *Karst! (gli Astolfus)*, Edizioni Mediterranee, Roma, 1973, str. 27.
- Fritz Weber, *Dal Monte Nero a Caporetto, Le dodici battaglie dell'Isonzo 1915–1917*, Mursia, 1994, str. 199–201.
- Mitja Juren in Nicola Persegati, *Il Quarto Cavaliere, l'apocalisse dell'attacco dei gas sul San Michele il 29 giugno 1916*, Gaspari editore, Udine, 2016, str. 60.

⁶ Fritz Weber, *Dal Monte Nero a Caporetto, Le dodici battaglie dell'Isonzo 1915–1917*, Mursia, 1994, str. 199–201.

⁷ Mitja Juren in Nicola Persegati, *Il Quarto Cavaliere, l'apocalisse dell'attacco dei gas sul San Michele il 29 giugno 1916*, Gaspari editore, Udine, 2016, str. 60.

BARON GAUTSCH – TITANIK JADRANSKEGA MORJA

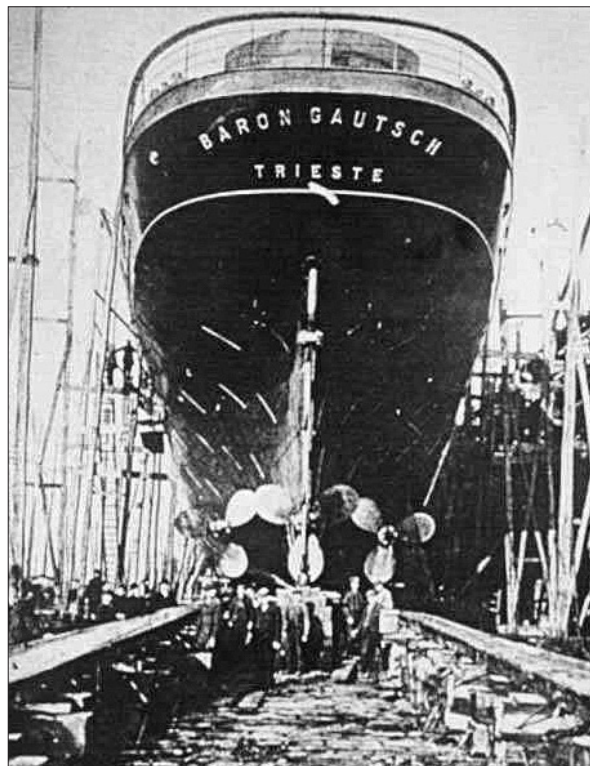
Petra Falabella

Bil je 1. avgust 2015. To ni bil moj prvi potop do ostankov potniške ladje *Baron Gautsch*, potopljene pred 101 letom. Čudovito ohranjeno pričevanje o krutosti vojne, ki ne prizanaša civilistom, sem obiskala dvakrat. S skokom v vodo se začenja potop, ki vedno znova pušča posebne vtise. Ob spuščanju po vrvi se v globini počasi izrisuje obličje parnika in v misli se mi prikraje njegova tragična zgodba ...

Na začetku 20. stoletja, a tudi že prej, je bil Trst, poleg Pulja in Boke Kotorske, eno najpomembnejših avstro-ogrskih pristanišč na Jadranu. Avstrijski Lloyd je bila največja ladijska potniška družba monarhije. Njeno ladjevje, ki je povezovalo pomembna pristanišča v Jadranskem morju in tudi potniška in tovarna pristanišča v severnem Sredozemlju, je stalno raslo. Družbo je takrat vodil dr. Julius Derschatta, ki je bil tudi minister za železnice. V času njegovega predsedovanja je Avstrijski Lloyd v Združenem kraljestvu poleg drugih ladij naročil tri nove moderne parnike za hitro jadransko plovbo, ki bi povezovali pomembna obalna mesta in otoke Dalmacije in Istre. Njihovo gradnjo so zaupali škotski ladjedelnici Gourlay Brothers & Company iz Dundeeja. *Baron Gautsch* je bil izdelan prvi. Sledila sta *Prinz Hohenlohe* in nato *Baron Bruck*. Prva dva sta bila dokončana leta 1908, tretji pa leta 1913 v tržaški ladjedelnici. *Baron Gautsch* in *Prinz Hohenlohe* sta imela namreč prešibke motorje in ju je bilo treba ustrezno predelati. Stroški predelave pa so šli na račun ladjedelnice in zaradi previsokih stroškov je škotska ladjedelnica leta 1910 razglasila stečaj. Tretja naročena ladja je bila zato zgrajena v Trstu.

Barona Gautsha so splavili 3. maja 1908, a krstna vožnja je bila 16. junija istega leta. Parnik se je lahko pohvalil z 2069 bruto registrskimi tonami in s kar tremi motorji, ki so poganjali tri ladijske vijake ter omogočali potovalno hitrost 17 vozlov. V dolžino je meril celih 84 m, v širino 11 m, ugrez pa je znašal 7 m. Bil je razkošno opremljen, z modernim in dragim pohištvom ter udobnimi saloni in kajutami. Skupaj z drugima parnikoma je veljal za ponos Avstrijskega Lloydja.

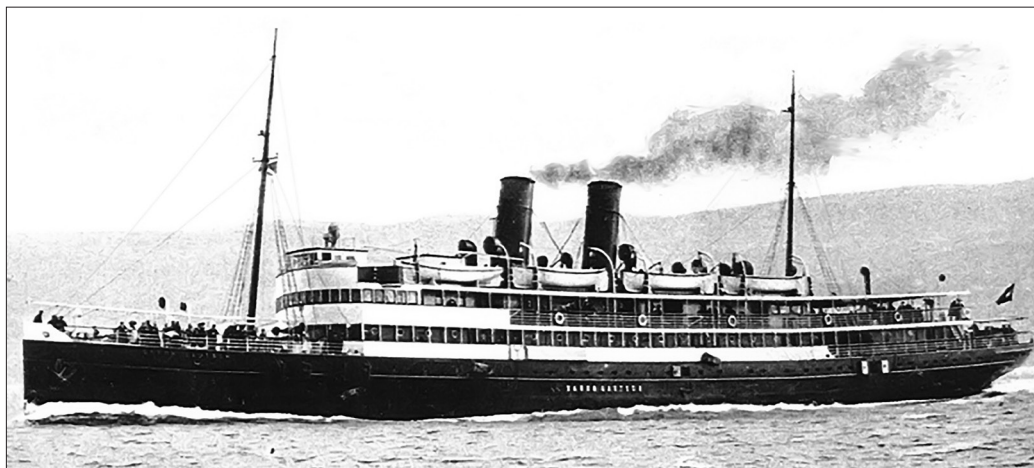
Ob pripravah na začetek prve svetovne vojne si je *Barona Gautscha* izposodila avstro-ogrška vojska, ki pa ga je 11. avgusta 1914 vrnila v potniški promet. V času vojne so podvodna minska polja v bližini pomembnih strateških mest rasla kot gobe po dežju. Sprotno obveščanje kapitanov je bilo nujno, a iz varnostnih razlogov se podatki niso zapisovali. Kapitan Paul Winter je na sestanek o minskih poljih poslal svojega drugega častnika, Tenzeja, nesrečno pot, po kateri je zaplul parnik, pa je zarisal prvi častnik, Josef Luppis.

Baron Gautsch v doku v ladjedelnici Gourlay Brothers & Company v Dundeeju na Škotskem leta 1908

13. avgusta 1914 je *Baron Gautsch* služil na običajni potniški progi za Trst. 1. avgusta je izplul iz pristanišča Kotor in je imel na svoji zadnji poti na krovu poleg običajnih potnikov še vojaško osebje in njihove družine, pa tudi počitnikarje iz spodnje Dalmacije. Zadnja postaja je bila na Velem Lošinju, nato pa je ladja odplula proti končnemu cilju. Ko bi le častnik poslušal vojaška navodila o plovbi mimo minskih polj, bi se šušljajoče govorice potnikov o nevarnosti nikoli ne uresničile. Ker številka 13 ne prinaša ravno sreče, jih je poleg previdnosti tudi ta zapustila.

Ladja je s polno paro hitela mimo Brionov, kjer je bilo le nekaj minut poprej postavljeno usodno minsko polje. Razpoloženje na ladji je bilo dobro. Potniki so se brezskrbno sprehajali po palubi, na poveljniškem mostu so se pozdravili s sestrsko ladjo *Prinz Hohenlohe*, ki je hitela v nasprotni smeri, vendar je plula bolj na odprtem morju. Njenemu kapitanu se je zdelo čudno, zakaj *Baron Gautsch* pluje tako blizu obale. Nedaleč stran je namreč minopolagalec *Basilisk* v enakomernih presledkih spuščal v morje velike sidrne mine. Njegova posadka je videla, kako ladja drvi naravnost v minsko polje,

Baron Gautsch med plovbo po Jadranu

a ničesar ni bilo moč ukreniti. Tišino je pretrgal pisk iz Basiliskove parne piščalke, izobesili so tudi signalne zastave, vendar odgovora z *Barona Gautscha* ni bilo. Verjetno jih na potniškem parniku niso opazili. Na Basilisku so čakali, sekunde so se vlekale kakor ure, mogoče pa bo *Baronu Gautschu* le uspelo, še malo ... Nenadoma je ob njegovem boku bruhnil v zrak visok steber vode. Ladja je začela vidno izgubljati hitrost in se nagibati, iz dimnikov se je kadil gost črn dim. Eksploziji, ki je predramila potnike in posadko, je sledil silovit vdor vode v podpalubje. Kmalu po eksploziji mine je sledila še ena, ko je razneslo enega od treh parnih kotlov.

Med mirnim plavanjem po hodnikih ladje sem lahko čutila preplah, ki je zavladal, jok otrok in obup mater ter žena, ki so na ladji

Rekonstruirana fotografija Barona Gautscha, ki počiva na morskem dnu, prekrit z muljem, morskimi rastlinami in ribiškimi mrežami.

predstavljali večino potnikov. Morje je ladjo posrkalo brez milosti v borih šestih minutah, tako hitro, da posadki še rešilnih čolnov ni uspelo pripraviti. Svoje življenje je v globinah Jadranskega morja in v gorečem mazutu, izteklem iz ladje, izgubilo vsaj 147 ljudi, 159 ljudi pa so rešile tri ladje, ki so prihitele iz Pulja na pomoč. To so bili rušilci *Triglav, Csepel in Balaton*.

Zob časa ladji ni prizanesel. V več kot sto letih je na njenih ostankih in ob njej svoje zatočišče našlo morsko življenje. Morsko rastlinje se je priraslo na njene pode in ogrodja, v njenem zavetju mirno plavajo jate rib. Razbitino še posebej v toplejših mesecih obišče tudi veliko potapljačev, zato je potrebno malce sreče, da jo lahko občuduješ, ko v tišini pripoveduje o nemirnem času. Po pripovedovanju nekaterih potapljačev miru še ni našla vsaka duša, ki je doživela tragični konec. Melodija izpod tipk klavirja na parniku naj bi še danes včasih zazvenela v opomin na nesmiselno izgubo življenj. Miru mojega potopa otožna melodija ni zmotila. Mogoče pa jo bom slišala naslednjič, ko se bom spet spustila na obisk k tej tragični razbitini.

Viri:

- M. Lamut, *Parniki Jadrana na razglednicah*, Zagreb, 2012.
- G. Radivojević, *Največje skrivnosti na morskem dnu*, Ljubljana, 1988.
- D. Frka, J. Mesić, *Skrivnosti Jadrana – potapljaški vodnik po razbitinah v hrvaškem morju*.

Slike članka dostopne na: <http://www.vizalattifotozas.hu/wp-content/uploads/2012/06/Baron-Gautsch-12.jpg>

<http://www.harald-geiger.de/tauchen/wrackbarongautsch.htm>

(uporabljeno 16. 1. 2016)

U118 IN JUTRANJE PRESENEČENJE V HASTINGSU

Tomaž Velnar

Za prebivalce Hastingsa na južni obali Anglije se je aprilsko jutro leta 1919 začelo zelo nenavadno. Nemalo so bili presenečeni, ko so na obali pred mestom zagledali naplavljeno podmornico. To je bila nemška podmornica iz prve svetovne vojne z oznako *U118*. Množice ljudi so se začele zbirati na obali in občudovale naplavljeno pošast. Nikomur ni bilo jasno, od kod bi se lahko vzela tako velika sovražna ladja še eno leto po koncu vojne. Ljudje so jo začudeno ogledovali in najbolj pogumni so splezali tudi na krov. Tako veliko zanimanje je trajalo približno dva tedna. Mestne oblasti so celo začele zaračunavati vstopnino radovednežem, ki so se želeli vzpeti na podmornico. Britanska admiraliteta je mestnim uradnikom pobiranje vstopnine tudi uradno dovolila. S tem so zbrali veliko denarja, ki so ga kasneje porabili za sprejem čet iz Hastingsa, ko so se te leta 1919 vrnile z bojišča domov.

Dva člana obalne straže sta bila zadolžena za spremljanje obiskovalcev po podmornici, nekatere pomembne goste pa sta pospremila tudi v notranjost in jim jo razkazala. Sodelovala sta pri več ogledih podmornice, vendar so te čez nekaj dni prekinili, saj sta oba tako hudo zbolela, da sta čez nekaj časa umrla. Ni natančno znano, kaj bi lahko povzročilo njuno bolezen, in med meščani Hastingsa se je nekaj časa govorilo, da je to prekletstvo podmornice, ki je zadelo njihovo mesto in tiste, ki so si nepoklicano upali pod krov. Uradna razlaga je to pripisovala zastrupitvi s klorom v podmorniških prostorih, ki naj bi poleg zastrupitve povzročil tudi pljučne in možganske

ognojke. Klor naj bi uhajal iz pokvarjenih akumulatorjev, te pa so podmornice potrebovale za podvodno plovbo.

Medicinsko ni jasno, kaj bi lahko bil vzrok zastrupitve. Takratni časopisi so omenjali poleg klora še plesni in škodljive pline, ki so nastajali ob gnitju zaloga hrane v podmornici. Takrat se namreč sproščajo metan, ogljikov dioksid in različne neprijetne arome, ki pa navadno niso prisotne v prostoru v tako veliki koncentraciji, da bi povzročile zastrupitve. Vprašljivo je tudi, zakaj bi obiskovalci sploh želeli v podmornico, če bi se po prostorih širile neprijetne vonjave. Klor je strupen plin in zastrupitev lahko povzroči simptome s prizadetostjo različnih organov, najbolj pljuč. Dihalne težave se kažejo kot težko dihanje in nabiranje tekočine v pljučih. Zastrupitev lahko povzroči tudi otekanje žrela in grla, slabost in bruhanje, pekoč občutek v očeh, slepoto in draženje kože. Takšni znaki grede težko v kontekst možganskih in pljučnih ognojkov, ki so bili uradno opisani kot vzrok smrti. Poleg tega sta oba stražarja zbolela in umrla šele čez več mesecev, kar pa ne kaže na zastrupitve, ki navadno potekajo hitro, če so hude. Možen vzrok bi lahko bila tudi tuberkuloza ali okužba z virusom španske gripe, ki je razsajala v povojnem času. Virusna okužba oslabi imunski sistem in zato je dovzetnost za pljučnico večja, kar bi lahko razložilo nastanek pljučnih ognojkov.

Nemška mornarica je bila znana po podvodnem bojevanju in svojih podmornicah, ki so bile ene najboljših na svetu. Zaveznikom so

Množica radovednežev se na peščeni obali zbira ob veliki podmornici.

povzročale veliko skrbi, zato so uvedli številne bolj ali manj uspešne protiukrepe, da bi se jim zoperstavili. Nemčija je neomejeno podmorniško vojno začela že leta 1915, izjemno pa jo je povečala čez dve leti. Že na začetku leta 1915 je morsko območje okrog britanskega otočja razglasila za vojno področje, kjer so lahko ladje nemške vojne mornarice brez omejitev napadale vsako ladjo, tudi tiste, ki so pripadale nevtralnim državam. Sledili so napadi na vse ladje, ki so plule v teh vodah, in maja istega leta je nemška podmornica *U20* potopila potniško ladjo *Lusitania* britanske družbe Cunard. Ker je na ladji potovalo tudi veliko Američanov, je to kasneje botrovalo, da so Združene države leta 1917 Nemčiji napovedale vojno.

Podmornico *U118* je nemška vojna mornarica naročila maja 1916 v ladjedelnici Vulcan v Stettinu blizu Hamburga, ustanovljeni leta 1851, ki je imela pomembno vlogo pri oboroževanju nemške mornarice v obeh svetovnih vojnah. V njej je bilo zgrajenih tudi veliko potniških in trgovskih ladij za nemško trgovsko mornarico in ostale države po svetu, med drugim tudi za avstro-ogrski Lloyd. *U118* je bila minopolagalska podmornica razreda UE II. Te velike podmornice so začeli graditi leta 1917, do konca vojne pa so jih izdelali devet. Bila je ena izmed 329 podmornic, ki so jih za nemško mornarico izdelali med prvo svetovno vojno. Poganjala sta jih dva dizelska motorja s 1600 konjskimi močmi in dva električna motorja s 600 konjskimi močmi. Pod vodo je lahko dosegla hitrost 7 vozlov, na površini pa 11 do 14 vozlov. Akcijski radij je znašal 4900 morskih milj. Dolžina podmornice

je bila 81,5 m, širina pa 7,42 m. Potopila se je lahko do globine 75 m. Posadka je štela od 36 do 40 mož. Vključevala je mornarje in mornarje specialiste, med katere so sodili strojniki, radiooperaterji in orožarji. Ti so tudi skrbeli za specialne sisteme, medtem ko je bila ostala posadka zadolžena za splošna dela v podmornici. Podmornice razreda UE II so imele šest torpednih cevi, štiri na premcu in dve na krmi. Oborožene so bile z enim ali dvema topovoma na palubi. Poleg 14 torpedov so nosile tudi do 42 morskih min. *U118* so splavili februarja 1918, službo pa je nastopila nekaj mesecev pred koncem vojne, 8. maja 1918. Dodelili so jo 1. podmorniški eskadri, operativni v vzhodnem Atlantiku, ki ji je poveljeval kapitan Herbert Stohwasser. V času delovanja je potopila dve ladji s skupno nosilnostjo 10.439 ton. To sta bila parnika *Wellington* in *Arca*. Podmornica je bila na lovu sprva neuspešna, po štirih mesecih, 16. septembra 1918, pa so 175 morskih milj severozahodno od rta Villano v Španiji naleteli na prvo ladjo, tovorni parnik *Wellington*. Ta je bil zgrajen leta 1905 v ladjedelnici William Doxford & Sons v Sunderlandu v Veliki Britaniji in je štel 5600 bruto registrskih ton. Z njim je upravljala trgovska družba Atlantic Shipping & Trading Corporation iz Cardiffa. Drugo ladjo, tanker *Arca*, so potopili naslednji mesec, 2. oktobra 1918. *Arca* je iz ameriške Filadelfije v Portishead v jugozahodni Angliji tovorila bencin. Potopila se je 40 milj severozahodno od otoka Tory. Imela je 4839 bruto registrskih ton, izdelana je bila leta 1912 v ladjedelnici Palmers' SB & Iron Corporation v Newcastleu. Lastnik je bila družba Anglo-Saxon Petroleum iz Londona.

Na sliki so lepo vidne vojne oznake U118 na poveljniškem stolpu, pred njim sprednji top, odprtine na trupu za vodni balast in sprednja globinska krmila na premcu.

Ko so se sovražnosti 11. novembra 1918 končale, se je kraljeva nemška vojna mornarica predala silam antante. O tem so obvestili posadko *U118*, ki je bila takrat na preži sredi oceana, in po nekaj mesecih, 23. februarja 1919, točno po letu dni službovanja, se je predala. Zanimivo je, da je domov priplula šele čez nekaj mesecev, vzrok za to pa ni poznan. Lahko zato, ker kar nekaj podmornic sporočil ni prejelo pravočasno in so se še skrivale ali pa so počakale v nevtralnih pristaniščih. Tako je bila to srečna podmornica, ki se je po koncu vojne vrnila domov in tudi posadka je vojno preživela.

U118 so nato v Franciji namenili razrezu za staro železo. Toda med vleko po Rokavskem prelivu se je v nevihti v jutranjih urah 15. aprila 1919 vlečna vrv pretrgala in podmornico je odneslo po svoje. Vlečnim ladjam je ni uspelo ujeti in podmornico je naplavilo na peščeno obalo južne Anglije ob 12. uri in 45 minut, kakor so dokumentirali, natanko pred mestni hotel. Obalna straža jo je poskusila premakniti najprej s tremi vlačilci, vendar brez uspeha. Aktivirali so celo francoski rušilec, ki je poslal nekaj streliv na podmornico, da bi z granatami razbil njen trup, vendar uspeha ni bilo. Takšnim nadaljnjim akcijam so se nato odpovedali zaradi bližine mesta in nevarnosti za civilno prebivalstvo. Med oktobrom in decembrom 1919 so podmornico

postopoma razstavili, k čemur naj bi po poročilih pripomogli tudi otroci, ki so vanjo čez dan metali kamenje in delali hrup, ponoči pa se vzpenjali na krov in motili nočni mir. Dele *U118* so prodali in pretopili v staro železo. Ohranil se je le top na krmi, ki je ostal na obali in sta ga počasi zasula pesek in prod. Leta 1921 so ga izkopali, vendar se kljub pozivom, da ga v spomin na ta dogodek postavijo na spomenik, ni ohranil. Od podmornice je ostala le kobilica in tudi to je počasi zasulo. Še danes naj bi bila skrita globoko pod peskom in prodom nekje na obali pred mestom, kamor jo je morje naplavilo pred skoraj sto leti.

Viri:

- R. Humphreys, *The Dover patrol*, Sutton, 1998.
- A. Corkill, *Hostile sea*, Korkill, 2013.
- E. Gröner, *Die Deutschen Kriegsschiffe 1815–1945*, Bernard&Graefe, 1982.
- G. Pawlik, L. Baumgartner, S. M. *Unterseeboote*, H Weishaupt Verlag, 1986.
- *German U-Boat washed up on its way to France*. Dostopno na: <http://www2.hastingstoday.co.uk/bygones/pages/06-30/uboot.htm> (uporabljeno 10. 12. 2014).
- *Grande guerre. Avril 1919*. Dostopno na: <http://grande.guerre.pagesperso-orange.fr/avril1919.html> (uporabljeno 10. 12. 2014).

Skupno vsoto od nabrane vstopnine za ogled podmornice, komaj 300 funtov, je mesto porabilo za dobrodošlico četam, ki so se vrnile iz vojne. (vse slike iz interneta)

OBNOVA SPOMENIKA 91. PEHOTNEGA POLKA NA MRZLEM VRHU, STEBRU AVSTRO-OGRSKE OBRAMBE

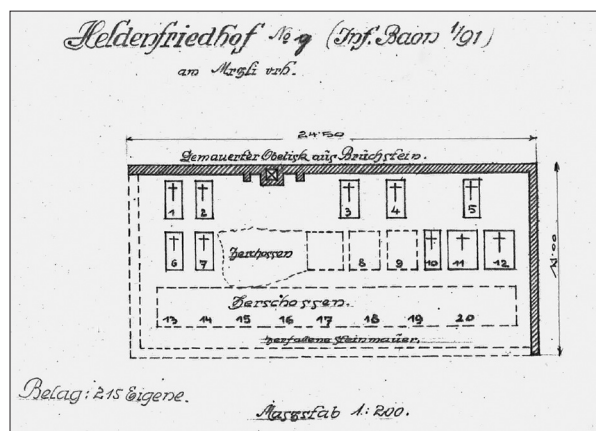
Mojca Rutar

Mrzli vrh je v času prve svetovne vojne predstavljal steber avstro-ogrske obrambe na tolimskem mostišču in celotnem severnem odseku soške fronte. Srditi spopadi na tej »gori krvi in vzdihljajev«¹ so terjali izjemno visok krvni davek, zato Mrzli vrh velja za najbolj krvavo bojišče Zgornjega Posočja.

Zaradi številnih žrtev je na Mrzlem vrhu nastalo preko 15 manjših bataljonskih pokopališč. Osnovna površina pokopaliških prostorov je običajno obsegala 300–400 kvadratnih metrov.² Ker večjih vodoravnih površin ni bilo, so na pobočjih najprej izoblikovali terase, na njih pa v vrstah izkopali grobove. Pokopališke prostore so vsaj delno obdali z nizkim kamnitim zidom, terase utrdili s podpornimi zidovi in uredili vhod. Padlim tovarišem so postavili tudi osrednje obeležje s spominsko ploščo. Nekatera pokopališča najdemo vrisana na karti obrambnega sistema Mrzlega vrha iz aprila leta 1917.³ Med drugimi je bilo tu tudi pokopališče pripadnikov I. bataljona 91. pehotnega polka avstro-ogrske vojske, ki so padli med boji na tem goratem območju v obdobju 1915–1916. Urejeno je bilo na pobočju ob oskrbovalni poti

Stöger-Steiner in je, kot je razvidno iz arhivske skice iz avgusta 1918, sprva nosilo oznako N^o g.⁴

Po vojni so posmrtno ostanke padlih vojakov različnih narodnosti avstro-ogrske vojske prenesli v dolino. Z gorskih pokopališč, tudi z Mrzlega vrha, so jih prekopali na vojaško pokopališče Loče pri Tolminu.⁵ Bivši pokopališki prostori v gorah so se sčasoma zasuli in zabrisali, prerasl jih je grmovje in trava. Območje je korenito spremenilo svojo podobo in večina pokopališč je povsem izginila. Ponekod so se ohranili, predvsem zaradi vremenskih vplivov surovega gorskega okolja in tudi človekovih posegov, poškodovani spomeniki oziroma njihovi skromni ostanki. Na severni strani Mrzlega vrha, kjer je dokumentiranih šest vojaških pokopališč, so člani Društva generala Borojeviča iz Tolmina⁶ ob nekdanji poti Stöger-Steiner pred nekaj leti prepoznali ostaline zasutega spomenika, ki je po pripovedovanju domačinov tam stal še pred nekaj desetletji. Po pridobitvi originalne fotografije so začeli zasutje odkopavati in izkazalo se je, da gre za nekdanji spomenik padlim vojakom I. bataljona 91. pehotnega polka.

Skica pokopališča N^o g Mrzli vrh, avgust 1918
(vir: Kobariški muzej)

Ostaline spomenika 91. pehotnega polka na Mrzlem vrhu
pred začetkom obnove (vir: arhiv Društva generala Borojeviča, Tolmin)

¹ Pavlič, 1924, str. 137.

² Négyesi, 2015, str. 98.

³ Karto najdemo v obliki skice kot priložo v knjigi: Lajos Négyesi, *Gora krvi in vzdihljajev: Vojaki 46. pehotnega polka iz Szegeda na Mrzlem vrhu*. Skica je narejena na podlagi originalne arhivske karte iz aprila leta 1917. Vir: Vojni muzej Dunaj (Kriegsarchiv Wien).

⁴ Pozneje oštevilčeno s št. 8 in nato označeno kot 6Bg Mrzli vrh.

⁵ Fortunat Černilogar v: Svovjšak (et al.), 2005, str. 85.

⁶ Polni naziv društva je Mednarodno, kulturno, zgodovinsko društvo generala Borojeviča Tolmin, ustanovljeno februarja 2014. Poleg slovenskih članov je vanj vključenih tudi več čeških in italijanskih.

*Urejanje pokopališča IR 91 na Mrzlem vrhu
(vir: Vojni arhiv Dunaj - Kriegsarchiv Wien)*

C. in kr. 91. pehotni polk

Cesarski in kraljevi pehotni polk št. 91 je bil eden izmed 102 pehotnih polkov avstro-ogrske skupne vojske. Ustanovljen je bil leta 1883. Njegov naborni okraj so bile Češke Budějovice.⁷ Bil je v sestavi 9. pehotne divizije VIII. armadnega korpusa. Štab polka je bil skupaj z II. in III. bataljonom nameščen v Pragi, IV. Bataljon v Čeških Budějovicah, I. bataljon pa v Tivatu. Imetnik oziroma pokrovitelj polka je bil baron Hubert von Czibulka.⁸ Do leta 1914 mu je poveljeval generalmajor Kamillo Kettner,⁹ nato je bil za poveljnika polka imenovan polkovnik Hermann Eccher.¹⁰ Polk je ob začetku prve svetovne vojne sestavljalo 54 % Nemcev, 45 % Čehov in 1 % drugih narodnosti.¹¹ Mirnodobna sestava polka je obsegala 2500 mož.¹² Polkovna barva je bila papagajsko zelena, tako da

je bilo pripadnika 91. pehotnega polka moč zlahka prepoznati po barvi ovratniškega našitka. Gumbi so bili zlato rumeni.

I. bataljon 91. pehotnega polka na soški fronti

I. bataljon c. in kr. 91. pehotnega polka (okrajšano I/91) se je po izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 bojeval v Črni gori in Srbiji. Maja 1915 je bil v severovzhodni Bosni, na območju Bijeljine. Ob začetku sovražnosti na soški fronti je bil z balkanskega bojišča premeščen na Sočo in dodeljen 15. gorski brigadi, ki je spadala v 50. pehotno divizijo XV. armadnega korpusa avstro-ogrske vojske. V Sv. Lucijo (današnji Most na Soči) je prispel z vlakom 25. maja 1915. Pod poveljstvom podpolkovnika Aloisa Martinka je takoj za-

⁷ V današnji Češki republiki.

⁸ General topništva Hubert von Czibulka (1842–1914). Poimenovanje polka: *k. u. k. Böhmisches Infanterie Regiment »Freiherr von Czibulka«* Nr. 91.

⁹ Generalmajor Kamillo Kettner Edler von Kettenau (1856–1918).

¹⁰ Polkovnik, kasneje generalmajor Hermann Eccher ab Echo und Marienberg (1860–1937).

¹¹ Podatek objavljen v: 91. pehotni polk (Avstro-Ogrska). URL [https://sl.wikipedia.org/wiki/91._pehotni_polk_\(Avstro-Ogrska\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/91._pehotni_polk_(Avstro-Ogrska)). Dostop: 28. 8. 2016. In v: Liste der k.u.k. kampftuppen. URL https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_k.u.k._Kampftruppen#Nr._91_E2.80.93100. Dostop: 28. 8. 2016. Galić (2005, arhiv Tolminkskega muzeja) navaja drugačen podatek za narodnostno sestavo polka: 51 % Nemcev, 47 % Čehov, 2 % druge narodnosti.

¹² Kaiserlich und Königlich (K.u.K.) Armee. URL http://z10.invisionfree.com/Age_of_Imperialism_2/index.php?showtopic=228. Dostop: 28. 8. 2016.

Obležje na planini Zagreben, na katerem je vklesana tudi oznaka I. bataljona 91. pehotnega polka (»I. baon IR 91«) in ime njihovega poveljnika podpolkovnika Martinka. (foto Simon Kovačič)

sedel obrambne položaje v Krnskem pogorju. Že 3. junija 1915 so v bojih z nasprotnikom na Kožljaku pod Krnom padli trije pripadniki bataljona.¹³ Bataljon se je nato utrdil na območju Mrzlega vrha ter planine Sleme in v krvavih bojih uspel obraniti obrambne položaje. 14. avgusta 1915 je pomagal obraniti položaje tudi na območju II. bataljona večinsko češkega 18. pehotnega polka. Na Mrzlem vrhu in planini Pretovč pa se je 18. avgusta 1915 sam znašel v hudem spopadu. V njem je italijansko topništvo uporabilo tudi plinske granate, a je bataljon kljub temu uspešno odvrnil napad nasprotnikove pehote. Padlo je 21 njegovih pripadnikov, več deset jih je bilo ranjenih. Prav izgube v tem spopadu so bile povod za postavitve bataljonskega pokopališča na Mrzlem vrhu, ki ga je pozneje general Rudolf Stöger-Steiner kot edino pokopališče uradno poimenoval *Heldenfriedhof k. u. k. I/91 Mrzli*.¹⁴ 28. avgusta 1915 je prišlo do naslednjih velikih bojev. Italijanski napad je bil ponovno uspešno odbit, padlo je 26 vojakov bataljona, a pred žičnimi ovirami je obležalo okoli 100 mrtvih nasprotnikovih vojakov. Vse do 29. septembra 1915 je prihajalo do ponavljajočih se manjših spopadov in topniškega obstreljevanja. Tega dne se je ponovno vnel boj večjega obsega, v katerem je bataljon izgubil 18 vojakov. Med 3. soško bitko je 21. oktobra 1915 Italijanom uspelo prodreti celo do strelskih jarkov. Branilci so jih zavrnil s silovitim bajonetnim protinapadom, v bližinskem boju so uporabili tudi mine in ročne granate.

¹³ Imena in osebne podatke treh padlih najdemo v evidenci padlih XV. korpusa, objavljeni v: Svoljšak (et al.), 2005, str. 146–147.

¹⁴ Pokopališče junakov c. in kr. bataljona I/91 Mrzli vrh.

¹⁵ Prim.: URL <http://stari.forum.prohereditate.com/s/f/f39.m1.php>. Dostop: 10. 9. 2016. In Pipan v: Na fronti, 2003, št. 2, str. 46.

¹⁶ Junaki c. in kr. pehotnega polka I/91, 15. 3.–30. 3. 1916.

Nadaljnji izčrpavajoči boji in topniška obstreljevanja so zdesetkali tudi I. bataljon. Na začetku novembra 1915 se je število njegovih pripadnikov zmanjšalo na četrtino. Huda zima, ki je sledila, je prekinila in onemogočila večje bojne operacije. Vojaki so hudo trpeli zaradi mraza in visokega snega. Nekateri so tragično umrli pod snežnimi plazovi.

Med 15. in 30. marcem 1916 so bataljon premestili na območje planine Zagreben.¹⁵ Tam najdemo obležje z vklesanim napisom. Med imeni častnikov je kot poveljnik I. bataljona 91. pehotnega polka naveden tudi podpolkovnik Alois Martinek. Na nekdanjem vojaškem pokopališču v Lepeni so pokopavali tudi vojake tega bataljona, o čemer priča napis na skalnem balvanu: *Helden k. u. k. IR I/91, 15. 3. – 30. 3. 1916*.¹⁶ Posmrtno ostanke tu pokopanih naj bi med obojema vojnama prenesli na pokopališče v Sočo. 15. maja 1916 sta dva oddelka prostovoljcev bataljona izvedla uspešen juriš na utrjene italijanske položaje na Mrzlem vrhu in jih več uničila. 21 pripadnikov bataljona je bilo za to dejanje odlikovanih z medaljami za hrabrost.

Podpolkovnik Alois Martinek in najmlajši vojak v polku Elez Dervišević (vir: Kobariški muzej)

7. avgusta 1916, med 6. soško bitko, je morala 15. gorska brigada »posoditi« bataljon goriški fronti,¹⁷ po 10. avgustu 1916 pa se je ta že bojeval na južnih pobočjih Škabrijela. Med 8. soško bitko najdemo vojake 91. pehotnega polka na prvi frontni črti na koti 237 (Županov vrh), in sicer na območju med Novo vasjo in Seli na Krasu. Siloviti napadi 16. italijanske pehotne divizije v oktobru 1916 so moštvo polka zdesetkali.¹⁸ Od junija 1918 naprej so v okviru t. i. Conradovih reform število polkovnih bataljonov znižali na tri. 91. pehotni polk je ohranil I., II. in III. bataljon,¹⁹ medtem ko je bil IV. vključen v 75. pehotni polk.²⁰

Najmlajši vojak I. bataljona, Elez Dervišević

V I. bataljonu se je bojeval tudi najmlajši vojak soške fronte, Bošnjak Elez Dervišević, domnevno tudi najmlajši v avstro-ogrski vojski. Ko je Italija Avstro-Ogrski napovedala vojno, je bil bataljon v Brezovem Polju, 25 km od Bijeljine v severovzhodni Bosni. Dobil je ukaz za odhod na soško bojišče. Poveljnik tamkajšnjega zaščitnega korpusa je dovolil poveljniku Aloisu Martinku, da jih dvanajstletni Elez, ki je zelo dobro poznal teren, spremlja kot vodič preko Save v Slavonijo vse do vkrcanja bataljona na vlak. A namesto da bi se Elez po opravljeni nalogi vrnil, je na skrivaj skočil na vlak in odpotoval z vojaki na fronto. Opazili so ga šele ob prihodu na Sočo. Podpolkovnik Martinek je takoj ukazal, da Elez ne sme oditi na bojišče, lahko pa je kurir, pomaga v kuhinji in pri popisovanju podatkov ranjencev. Kasneje ga je vodja mitraljezcev neke noči v strogi tajnosti vzel s seboj v akcijo. Elez je lahko z varne razdalje opazoval uspešen napad 3. bosansko-hercegovskega pehotnega polka (BH3) in zavzetje italijanskih položajev. Ko je bil tisto noč na straži, je nedaleč stran zaslišal korake in skupaj z nekim častnikom sta zajela tri italijanske vojake, ki so želeli prebegniti k avstro-ogrskim enotam. Privedla sta jih k podpolkovniku Martinku, ki je Eleza trdo prijel, ker je odšel na bojišče. A že naslednji dan je bil Elez povišan v desetnika. Po devetnajstih mesecih služenja je bil ranjen, v spodnjo čeljust ga je zadel šrapnel. Poveljnik Martinek ga je poslal v bolnišnico na Dunaj in mu ob slovesu podaril svojo žepno uro.

Poimenski sezname padlih I. bataljona

V popisu padlih vojakov na območju XV. korpusa²¹ najdemo tudi sezname pripadnikov I. bataljona 91. pehotnega polka. Po tam navedenih podatkih je bataljon v bojih za tolminsko mostišče in na severnem odseku soške fronte izgubil 354 moških, od teh jih je 60 umrlo za posledicami ran ali bolezni v bolnišnicah. Zbirni podatki po sektorjih navajajo naslednje izgube: sektor B (Krn) 36 moških, sektor C (Sleme, Mrzli in Vodil vrh) 254, sektor D (Tolmin in okolica) 2, sektor J (od Idrije do Avščka) 2, sektor K (dolina Bače–bolnišnična pokopališča) 1, sektor L (dolina Idrije–bolnišnična pokopališča) 2, sektor M (Klavže–Podmelec, bolnišnična pokopališča) 32 in sektor N (bolnišnična pokopališča v zaledju) 25. Imena vojakov I. bataljona, ki so padli na območju Slemena, Mrzlega in Vodil vrha, so vžgana v hrastove plošče v spominski cerkvi Svetega Duha v Javorci, katere stoletnico postavitve obeležujemo prav letos.

Potek obnove spomenika

Projekta obnove spomenika I. bataljona so se člani Društva generala Borojeviča lotili po pridobitvi originalne fotografije iz arhiva Kobariškega muzeja. S pomočjo sredstev Občine Tolmin so najprej pridobili dovoljenje Sklada kmetijskih zemljišč in gozdov RS za posege v zvezi z obnovo spomenika in nato kulturno-varstveno soglasje. Da sta lahko Tolminski muzej in novogoriška območna enota Zavoda za varstvo kulturne dediščine RS²² na območju, na katerem naj bi pred 100 leti stal spomenik, obelisk iz lomljenega kamna, opravila arheološke raziskave, so člani društva na pobočju najprej očistili vegetacijo, odstranili razraščeni koreninski sistem dreves in grmičevja, ki se je zajedal v ostaline spomenika in podporna pokopališkega zidu, ter odkopali dobršen del nasutja. Ob tem so bili najdeni izpraznjeni medeninasti tulci nabojev, železen obroček za pas puške Mannlicher M.95, odlomek bajonetnega železnega nastavka za puško Mauser 98 in perforiran medeninast trak z ostanki niti, ki je bil morda del snežnih očal avstro-ogrskih vojakov. Med kamni pod cesto, ki pelje na planino Pretovč, je bil najden odlomek originalne granitne napi-

¹⁷ Galić v: Galić in Marušič, 2005, str. 165.

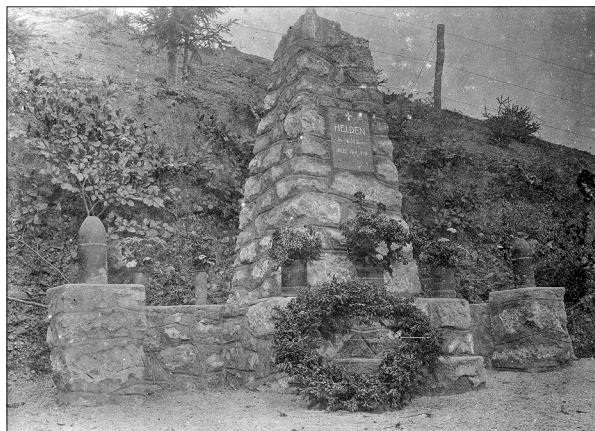
¹⁸ Šobora, 2003, str. 33.

¹⁹ 91. pehotni polk (Avstro-Ogrska). URL [https://sl.wikipedia.org/wiki/91._pehotni_polk_\(Avstro-Ogrska\)](https://sl.wikipedia.org/wiki/91._pehotni_polk_(Avstro-Ogrska)). Dostop: 28. 8. 2016.

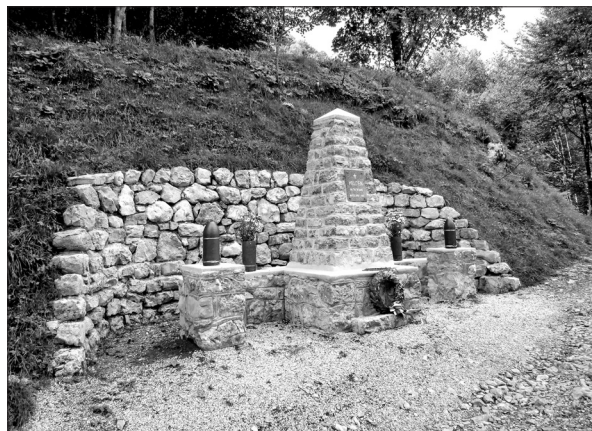
²⁰ Austro-Hungarian Infantry 1914–1918. URL <http://www.austro-hungarian-army.co.uk/infdev.htm>. Dostop: 28. 8. 2016.

²¹ Galić v: Svoljšak (et al.), 2005, str. 117–437.

²² V nadaljevanju ZVKD.

Edina poznana ohranjena fotografija spomenika IR 91 na Mrzlem vrhu iz časa 1. svetovne vojne (vir: Kobariski muzej)

Obnovljeni spomenik I. bataljona 91. pehotnega polka na Mrzlem vrhu (foto Silvo Rutar)

sne plošče, ki je bila pritrjena na osrednji del kamnitega spomenika. Šele ko so bile raziskave končane, so člani društva lahko na osnovi smernic ZVKD projekt nadaljevali. S pobočja so odstranili erodirani material, očistili ohranjene ostaline in jih dokumentirali. Pripravili so načrt spomenika, najprej skico, nato tehnično risbo za novo postavitvev spomenika. Sledila je gradnja, ob kateri so se odpirala dodatna dela. Po odkopu temeljev nekdanjega spomenika so se namreč v ozadju pokazale ostaline naknadno zgrajenega podpornega zidu, ki jih je bilo treba zaradi velikega naklona pobočja prav tako obnoviti. Ob zaključku del so člani društva še očistili vso okolico spomenika in pobočja zatravili s travnimi rušami, nakopanimi po bližnjih travnikih. Ob obnovljenem spomeniku so v sodelovanju s Fundacijo Poti miru v Posočju postavili novo informativno tablo. Obnova je terjala več kot 700 ur prostovoljnega dela.

Projekt je bil izpeljan v sodelovanju z Društvom vojaške zgodovine²³ in društvom Češki Levi,²⁴ oba iz Čeških Budějovic, ter Južnočeškimi muzejem²⁵ ob izdatnem sofinanciranju Južnočeške regije.²⁶ Od odločitve za obnovo pa do zaključka izvedbe, slovesnega odkritja obnovljenega spomenika dne 11. junija 2016, so minila skoraj tri leta, kar kaže na zahtevnost tovrstnih posegov v visokogorju.

²³ Klub vojenske historie České Budějovice.

²⁴ KVH Čeští lvi, České Budějovice.

²⁵ Jihočeské muzeum.

²⁶ Jihočeský kraj.

Viri in literatura:

- Besedilo za informativno tablo ob spomeniku IR 91 na Mrzlem vrhu, Arhiv Mednarodnega, kulturnega, zgodovinskega društva generala Bo-rojeviča, Tolmin, 2016.
- Elez Dervišević. URL <http://bosniaks.blogspot.si/2008/06/elez-dervie-vi.html>. Dostop: 12. 9. 2016.
- Elez Dervišević, URL https://bs.wikipedia.org/wiki/Elez_Dervišević. Dostop: 12. 9. 2016.
- Damjana Fortunat Černilogar, *Kje stoji jim grobni križ? V: Petra Svoljšak (et al.), Tolminsko mostišče II.*, Tolminski muzej Tolmin, 2005.
- Lovro Galić in Branko Marušič, *Tolminsko mostišče I.*, Tolminski muzej, Tolmin, 2005, str. 23–168.
- Vasja Klavora, *Koraki skozi meglo, Soška fronta–Kobarid–Tolmin 1915–1917*, Mohorjeva družba Celovec–Ljubljana–Dunaj, 1994.
- Lajos Négyesi, *Gora krvi in vzdihljajev: Vojaki 46. pehotnega polka iz Szegeda na Mrzlem vrhu*, Društvo »Peski 1915–1917 » Tolmin in Tolminski muzej, Tolmin, 2015.
- Nekdanje avstro-ogrsko vojaško pokopališče v Lepeni. URL <http://prohereditate.com/portal/foto/panorama009.htm>. Dostop: 15. 9. 2016.
- Rado Pavlič, *Ljubezen in sovraštvo: Moja pot preko cvetočih in krvavih poljan. Slike iz svetovne vojne*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1924.
- Erik David Pipan, *Značke z motivi bojišč med Predelom in Krnom*, V: Na fronti, revija za vojaško zgodovino, št. 2, 2003, str. 45–47.
- Antonio Schmidt-Brentano, *Die k. k. bzw. k. u. k. Generalität 1816–1918*, Österreichisches Staatsarchiv, Wien, 2007. URL <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=191048>. Dostop: 30. 8. 2016.
- Petra Svoljšak (et al.), *Tolminsko mostišče II.*, Tolminski muzej, Tolmin, 2005.
- Tatjana Šalej Faletič, *Spomenik IR 91 povezuje Slovence s Čehi*. V: Sočasnik, letnik XVII, št. 3/2016, str. 24–25.
- René Šobora, *Češki polki v prvih bitkah na soški fronti* (prevod iz češkega jezika: Simon Kovačič) V: Na fronti, revija za vojaško zgodovino, št. 2, 2003, str. 30–34.

SPOMENIK TEŽKE HAVBIČNE BATERIJE NA VODICAH

David Erik Pipan

Zbiralci ostalin soške fronte smo med starimi fotografijami večkrat opazili posnetek mogočnega, približno 4,5 - 5 metrov visokega spomenika, ki je bil v celoti sezidan iz neeksplozivnih italijanskih topovskih granat različnih kalibrov in njihovih drobcev, nanj pa je bila vgrajena kamnita plošča s spominskim napisom:

FEUERSTELLUNG
DER SCHW. HAUB. BATT. 2/XVII.
VON 16. SEPT. 1915 BIS ---- 1916.
ERRICHTET AM 23. MAI 1916.

V prevodu:

BOJNI POLOŽAJ
BATERIJE TEŽKIH HAVBIČ 2/XVII.
OD 16. SEPTEMBRA 1915 DO --- 1916.
ZGRADILI 23. MAJA 1916.

Spomenik baterije težkih havbič na pobočju Vodice
(zbirka Peter Ferner)

Te fotografije so vzbujale veliko zanimanje še posebej med raziskovalci spominskih obeležij in vojnih spomenikov. Žal pa so se vsi opisi lokacije omejili zgolj na omembo, da gre za »spomenik na soški fronti«. Takšen je bil tudi zapis ob fotografiji, ki je bila 23. 11. 1916 objavljena v časopisu *Ilustrirani glasnik*. Pri iskanju lokacije nam ohranjene fotografije tudi niso bile v veliko pomoč, saj je bil spomenik na njih posnet od blizu in je bilo njegovo ozadje premalo vidno. Ker je bil v celoti sezidan iz železa, je dolgo časa prevladovalo prepričanje, da njegove lokacije ne bo mogoče ugotoviti, češ da je že v prvih povojnih letih postal plen domačinov, ki so se preživljali z nabiranjem kovin. Toda polagoma sem postal pozoren na to, da

Ostanki spomenika
(foto David Erik Pipan)

*Pogled s pobočja Svete Gore proti Vodiciam z označenim spomenikom
(zbirka Peter Ferner)*

so se omenjene fotografije večkrat pojavljale skupaj s fotografijami, posnetimi na širšem območju Vodic in Svete Gore. Zato sem bil vedno bolj prepričan, da je bil spomenik dejansko postavljen na tem območju.

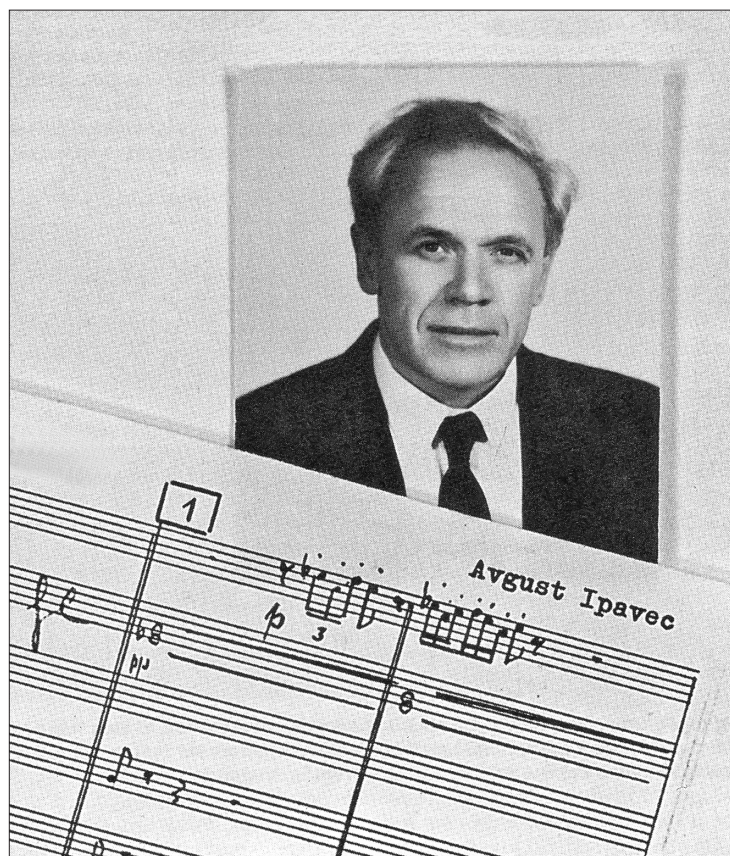
Večkrat sem imel v gosteh Petra Fernerja, upokojenega častnika nemške vojske, ki je z družino prihajal obiskovat bojišča, na katerih se je med prvo svetovno vojno v 40. črnovojniškem bataljonu kot aktivni nadporočnik avstro-ogrsko vojske boril njegov ded Peter Ferner. V družinski zapuščini je poleg dveh vojaških značk ostalo tudi več sto fotografij iz prve svetovne vojne, od tega okoli 150 z območja med Vodici in Sveto Goro, kjer je omenjena enota bila od novembra 1916 do avgusta 1917. Večinoma so bili fotografirani vojaški položaji, jarki, kaverne, bivališča in drugi sorodni objekti ter ruševine bazilike na Sveti Gori. Med njimi je bilo tudi nekaj bližinskih posnetkov omenjenega spomenika, toda žal njegova lokacija tudi tokrat ni bila zabeležena.

Nekega zimskega dne sem, tako kot že tolikokrat prej, pregledoval Fernerjeve fotografije. Na enem od posnetkov bojišča na Vodicih sem postal pozoren na temno pikico, ki je po barvi odstopala od okolice. Ko sem s povečevalnim steklom podrobneje preučeval posnetek, je ta pikica vedno bolj spominjala na obrise iskanega spomenika, a svetla lisa na njegovi sredini, odsev plošče z napisom, je samo še potrjevala moje odkritje. Ker sem področje dobro poznal, sem se še istega dne namenil na Vodice in stopil po sledih izginulega spomenika, vendar me je prehitel mrak, zato sem iskanje ponovil čez nekaj dni. Kraj, na katerem je nekoč stal mogočen spomenik, sva s sinom potem takoj našla. S primerjavo s starimi fotografijami sem dobil pričakovane potrditve, vse se je ujemalo, tudi kamenje, na katerem so zgradili betonski podest za spomenik. Žal o podestu na prvotnem mestu ni več sledov, danes njegovi prevrnjeni in zaraščeni ostanki ležijo nekoliko niže. Ob podrobnem pregledu okolice pa sva našla tudi kose cementa z lepo vidnimi odtisi nekoč vzdanih delov topovskih granat, iz katerih je bil spomenik zgrajen.

KRATKE ZGODBE

Pogovor s skladateljem Avgustom Ipavcem

Franc Križnar

Skladatelj Avgust Ipavec

Letošnji zlatomašnik, goriški duhovnik in skladatelj Avgust Ipavec, rojen 2. junija 1940 v Ročinju, je svojemu bogatemu opusu dodal ljudsko simfonično pesnitev *Barve zelenega smaragda*, ki jo je posvetil spominu na 100-letnico prve svetovne vojne, še posebej padlim v septembrskih bitkah leta 1916 na Goriškem in Sveti Gori. V okviru 37. Kogojevih dni (Mednarodnega festivala sodobne glasbe) so skladbo 17. septembra 2016 v baziliki na Sveti Gori krstno izvedli Simfonični orkester RTV Slovenija, mešani zbor Adoramus in udeleženci pevskega tedna v Soči (zborovodja Primož Malavašič) pod vodstvom dirigenta Marjana Grdadolnika. Pri izvedbi zahtevne, poldrugo uro trajajoče simfonije so sodelovali tudi priznani recitatorji. Pavle Ravnohrib je posodil glas pesnitvam Simona Gregorčiča, Jernej Kuntner je prebiral pisma avstrijskega vojaka, Simon Dobravec in Žan Perko pa ruskega in slovenskega vojaka. Nastopili so tudi plesalci baletne šole Konservatorija za glasbo v Ljubljani, otroška

folklorna skupina Pastirci izpod Krna in igralska skupina Drežnica. Pod režijo in koreografijo se je ob 70-letnici svojega umetniškega ustvarjanja podpisal Henrik Neubauer.

Po Teološki fakulteti v Ljubljani (posvečen 1966) je Avgust Ipavec leta 1974 z odliko diplomiral iz kompozicije v razredu prof. Daneta Škerla na ljubljanski Akademiji za glasbo. Zdaj že dolgo živi in deluje na Dunaju kot duhovnik, skladatelj in dirigent. Na tamkajšnji *Hochschule für Musik und darstellende Kunst* je pri prof. Alfredu Uhlu opravil tudi podiplomsko izpopolnjevanje. Domov, v domovino se redno vrača, največ s svojo glasbo. Na slovenski glasbeni sceni je žal bolj redko prisoten. Med njegove največje ustvarjalne dosežke v okviru večinske programske glasbe sodijo velika vokalno-instrumentalna freska *Tolminska maša* (1979), kantata *Križev pot* (1981), oratoriji *Fonte d' Amore* (o sv. Frančišku Asiškem, 1984),

Amor vincit (1985) in *Ad missam in agris* (*Maša na polju*, o sv. Benediktu, 1998), glasbena scena za pevske soliste, zборе in orkester na besedilo Simona Gregorčiča *Pusti peti mojga slavca* (1986), še vedno neizvedena opera *Zlatorog* in baletna suita iz iste opere (1898) ter *Missa populorum* (*Maša narodov*, 1995). Ipavec je večino svojih del krstil in izvajal doma in v tujini, tudi kot dirigent, ter prejel zanja tuja priznanja, med drugim tudi zlati častni znak Republike Avstrije (2006), doma pa paradoksalno priznanje (kot duhovnik!) *Bolnice Franje v Cerknem* (v: Križnar F. & Pinter T., *Sodobni slovenski skladatelji/Contemporary Slovene Composers*, 1997, str. 280–1 in *Sto slovenskih skladateljev*, 1997, str. 248).

S skladateljem Avgustom Ipavcem sem se pogovarjal med 12. in 13. julijem 2016 v Ljubljani, med snemanjem ljudske simfonične pesnitve *Barve zelenege smaragda*.

Minilo je že skoraj petdeset let, odkar sva hodila po dolini Lepene. Kdo vas je učil sočutja do trpečih v vojni?

Ljudje iz Kobarida, Drežnice in še drugi. Tu je bolečina zaradi vojne prisotna. Pravi žlahtni biser domačinov pa je, da sočustvujejo. »Za vsakim grmom vidim ranjenega vojaka, ki umira,« mi je rekel pranečak pesnika Simona Gregorčiča, gospod Pavel z Vrsnega.

Zakaj je dobila partitura nov podnaslov – ljudska simfonična pesnitev?

V vojni trpijo vsi, ne samo vojaki: ljudje na vasi, porušeni domovi ...

Ali ste kakšno bolečino pozabili?

Spominjam se pripovedi o izseljevanju. Privezana žival je morala biti izgnana iz hleva na prosto. Kako je šele bolelo srce kmeta? Ni bilo časa niti, da bi se počteno zjokal.

Zakaj igra pesnik Simon Gregorčič veliko vlogo?

Ta poet in duhovnik je slutil, da bo prišla vojna, žalostna smrt vojakov, polna bolečin. Zapisal je: »... in ti mi boš krvava tekla ...« In še njegovo naročilo: »... Srdita čez bregove stopi ter tujce, zemlje lačne vtopi!« Posvečena duša naroča smrt! Kako velik je pogum duhovnika in ljudskega pesnika!

Kako gledate na sedanjost?

Posvečen je trenutek spomina na tako mlade ljudi, ki so žalostno in prerano zapustili ta svet: v velikih bolečinah, brez objema in poljuba, brez rož in božjega žegna! Sprašujem se, kam pelje pot

Skladatelj Avgust Ipavec prejema prisrčne čestitke po koncertu na Sveti Gori.

današnjega sveta? Bolnikom ne prinašamo več rož. So tako sami! Hiša domača ni več kraj zadnje ure življenja. Ni več pretresljive ure slovesa pod domačo streho, kjer se vsi zberejo za tako slovo. V tej duševni revščini pozdravljam mednarodni festival sodobne glasbe, Kogojevi dnevi, in njegovih častitljivih 37 let. In prav ta gre prek vseh težav, da do izvedbe pride. Pod kanalskim mostom je reka Soča čudovit biser in osrečujoče je, da se vse to zrcali tudi v ljudeh.

Simon Gregorčič skladbo začne in jo poje vse do konca. Zakaj? Dejanje srca je edina svetla zapuščina. Je zlati testament, položen v tišino glasbe. Je svetel žarek, ki v tišini večno gori. Ali ni on edini smisel naših dni?

Kaj mislite o izvajalcih, orkestru?

Slovenska država je lahko na Simfonični orkester RTV Slovenija kot na enega od osrednjih državnih orkestrrov ponosna. Veruje v lepoto glasbe, soustvarja z dirigentom (Marjan Grdadolnik, op. FK), pretresljiv je njegov pizzicato v godalih, ki se rodi z dušo in telesom.

Moj ded Joško Perkon

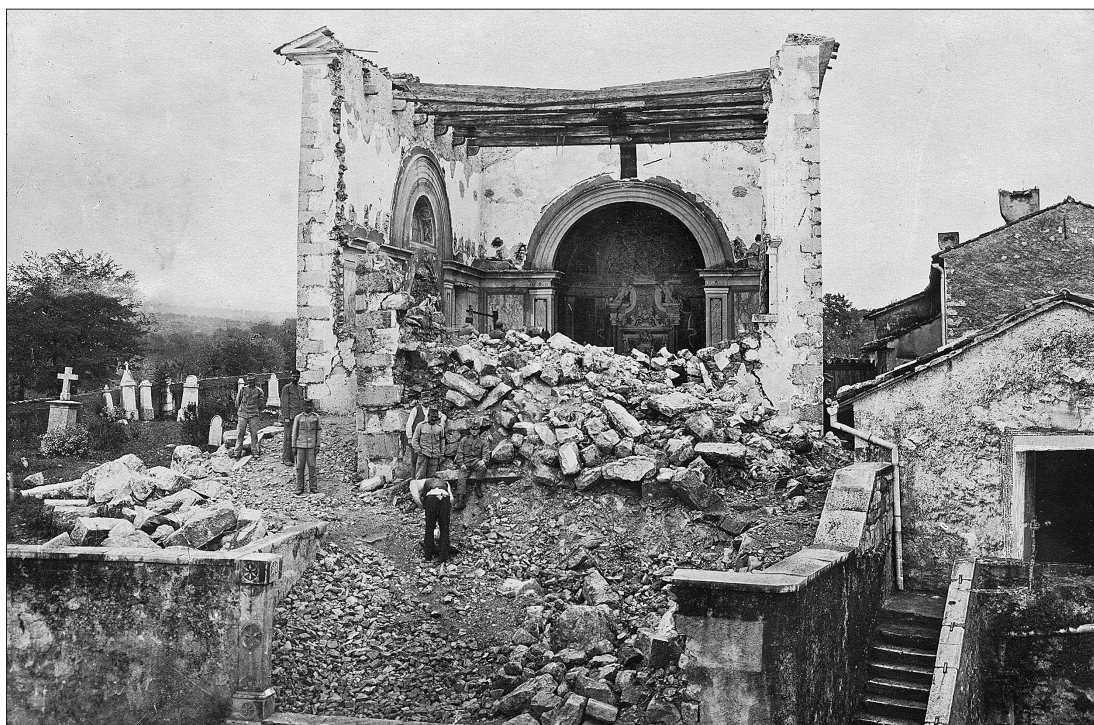
Giuseppe Pippo

Moj ded Joško »Pepi« Perkon je služil v avstro-ogrski vojski kot navaden vojak v pehoti. Rodil se je leta 1889 v Šmartnem v Brdih in umrl leta 1960, star 70 let. Bil je veseljaškega značaja in med zgodbami, ki jih je pripovedoval v moji mladosti, sta mi dve ostali v posebnem spominu.

Večkrat mi je kazal brazgotino na glavi. Ko se je bojeval na Sv. Mihaelu, je italijanska granata, ki je padla v bližino strelskega jarka, raznesla skalo in njen odkrušek ga je ranil v glavo. Takrat vojaki še niso nosili čelad in ded je padel v nezavest. Ko je po mesecih ozdravel, se je vrnil na fronto na Krasu. Vidna brazgotina, dolga okoli 3-4 cm in v obliki črke »Y«, ga je za vedno zaznamovala.

Večkrat mi je tudi pripovedoval, da je imel v svojem polku tri dobre prijatelje, Slovence iz Brd, s katerimi se je družil, se veselil in se dobro razumel.

Po vsaki bitki so skupaj zbirali zlatino in manjše dragoceneše predmete mrtvih italijanskih vojakov ter jih skrbno spravljali v italijansko šrapnelsko granato, ki so jo pred tem odprli in uporabljali za zakladnico. Po vojni so nameravali ta plen razdeliti med preživele. Zakladnico so skrivali po rovih in ruševinah kamnitih zidov, ki jih na Krasu ni manjkalo, in granata se je počasi polnila do treh čertink. Vsak teden sta jo varovala po dva prijatelja in samo onadva sta vedela, kje je granata skrita. Če bi torej enega od dvojice doletela smrt, bi drugi vojak vedel, kje je granatino skrivališče. Ko pa se je ded bojeval v Kostanjevici, je usoda hotela, da je med italijanskim topniškim obstreljevanjem strelskih jarkov šrapnelska granata ubila oba prijatelja, ki sta tisti teden imela na skrbi granato in jo skrivala. Ded mi je pogosto pravil, da mora granata še vedno ležati v nekem zidu pri Kostanjevici, nedaleč od cerkve, a se je vse do svoje smrti nenehno spraševal, ali je morda nekdo vendarle odkril njihov zaklad ...

*Ruševine cerkve sv. Martina v Kostanjevici na Krasu
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

Navdih sto let stare slike

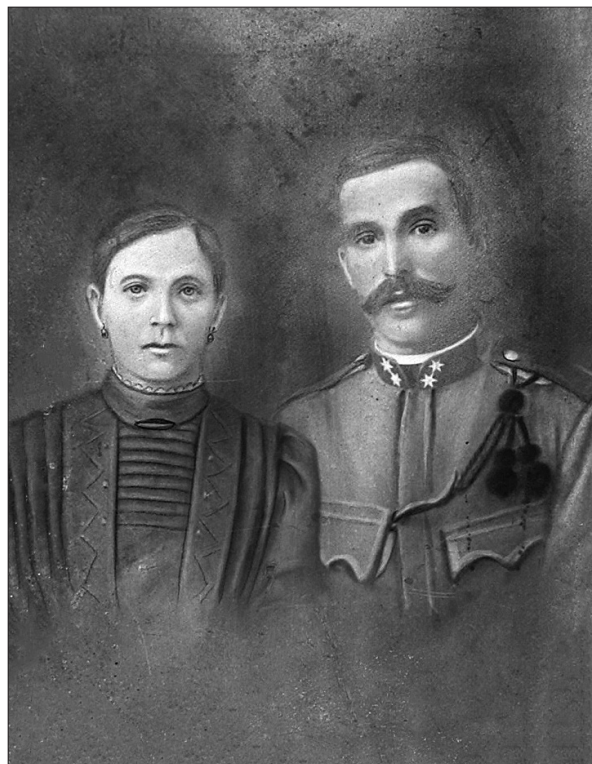
Boris Salobir

Pri svojem stricu v Celju sem na zidu opazil staro, že malo porumenelo sliko, fotografijo vojaka z žensko. Na njej je podoba avstro-ogrskega vojaka, po činu desetnika, kar ponazarjata dve zvezdici na ovratniku. Vojak je brez kape in preko leve rame mu visi strelska vrvica (cofki), ki razodeva, da je bil dober strelec. Lasje razkrivajo visoko čelo, oči so bistre, pogled resen, brki pa so prave »mustače«, vredne prekaljenega »soldata«. Saj to je tudi moral biti, da je dobil čin »kaplarja« oziroma desetnika. Verjetno se je to zgodilo v Galiciji. Ta vojak je bil moj praded Franc Selšek-Gajski in ženska ob njem Terezija, moja prababica po materi, oba iz Gaja v Osenci pri Celju. Slika je torej nastala ob njenem obisku moža – vojaka v Labotu (Lawamünd) na Koroškem. Imela sta že tri otroke, najstarejši, tudi Franc, moj ded, je bil takrat star 12 let. V Labotu so vojaki 87. celjskega pehotnega polka počivali na poti iz Galicije in pred odhodom na soško fronto leta 1916. 87. pehotni polk je bil izbrana enota avstro-ogrške vojske in se je zelo izkazal na soški fronti pod poveljstvom generala Borojevića.

Črno-bela slika, malo večje velikosti od A4 formata, je bila očitno retuširana že pri fotografu, določene obrazne poteze in podrobnosti so bile popravljene in dodelane, da bi se bolje prepoznale. Ozadje je ateljejsko neizrazno. Podpisa fotografa ni. Na hrbtini strani je s svinčnikom zapisano: >Franz Selschek, Lavamünd, 1916<.

Franc je imel še dva brata in vsi trije so se borili v avstro-ogrski vojski, vendar le on je služil na dveh frontah, v Galiciji in na soški fronti. Brata, ki sta bila nekoliko mlajša, sta se namreč celjskemu pehotnemu polku za boj proti Lahom pridružila šele na soški fronti. Vsi trije so vojno preživeli ter prišli celi in zdravi domov. Moja mama se je spominjala, kako so njen ded, torej moj praded, in njegova brata ob srečanjih obujali spomine na vojaške dogodivščine v prvi svetovni vojni. Franc je na soški fronti napredoval še za en čin in postal četovodja (*Zugsführer*) ter dobil tretjo zvezdico na ovratnik. Iz vojske je prinesel, bolje pretihotapil, vojaško puško »manliherico« modela 1895-S, s katero so še dolgo na črno lovili divjad po gozdovih Grmade nad Celjem. Puška je ostala doma in je danes v rokah omenjenega strica, zbiratelja orožja, pri katerem je tudi slika.

Slika mi ni dala miru in sem jo zato presnel, digitaliziral in malo dodelal. Zanimalo me je, kako bi bila videti barvna, pa sem preučil avstro-ogrške vojaške uniforme in sliko obarval. Svetlo modra uniformna ima morsko-zelena našitka na ovratniku, beli, koščeni zvezdici, srebrna gumba na epoletah in rdeče cofke. Kakšne barve je bila prababičina obleka, ni bilo mogoče ugotoviti.

Franc in Terezija Selšek, Labot, 1916

Sem letnika 1960 in nisem nikoli videl teh dveh prednikov, saj sta umrla že mnogo pred mojim rojstvom. Slika pa je vendarle navdihnila mojo domišljijo, mi prebudila spomin na že davno pokojne prednike in mi dala misliti na pretekle čase. Morda pa je bilo to njihovo najlepše obdobje življenja, huda, vendar bogata in plemenita izkušnja, ki se je srečno končala. Kmečki človek v tistih časih ni doživljal kaj posebnega in tudi ni kam daleč potoval. Morda je bil za Terezijo obisk moža v Labotu na Koroškem velik podvig. Verjetno edinkrat. Z vlakom se je peljala od Celja po Savinjski dolini, preko Velenja, skozi predore Hude luknje do Slovenj Gradca in naprej do Dravograda ter še nekaj kilometrov do Labota, ki je zelo blizu sedanjih slovenske meje. Prepotovala je torej skoraj 90 kilometrov poti tja in še nazaj. Tudi proge Velenje–Dravograd danes ni več. Leta 1968 so jo odstranili, ker je bila nedonosna. Zdaj poteka po njeni trasi imenitna kolesarska steza.

Slika z zidu, znova oživela fotografija, kot vinjeta malih ljudi priča v spomin in opomin o tistih časih, v katerih so moji predniki v veliki vojni marsikaj doživeli in tudi veliko dali.

TORBICA ZA POVOJE (*VERBANDTASCHE*)

Roberto Todero

Fotografija nosačev ranjencev, objavljena v knjigi Východočeši pod císařským praporem. Prvi vojak na levi spodaj nosi na predpisan način torbico za povoje sredi pasa, drugi jo nosi na jermenu, obešenem okrog vratu, na pasu tretjega sta vidni pasnici za pritrdjevanje nahrbtnikovih naramnic, peti pa ima torbico tipa Ersatz iz stisnjene kartona.

Torbica za povoje (*Verbandtasche*) je prisotna v mnogih muzejih, zbirkah, na razstavah in še vedno preseneča vse, ki se poglobljajo v njeno namembnost in vsebino. Najnovejše študije opreme avstro-ogrske vojske jo predstavljajo na splošno (*Offelli*) ali pa navajajo model *Ersatz* iz vulkaniziranega kartona (*Ortner, Hinterstoisser, Ilming, Rest, Ságváry*). Zato ostaja neodgovorjeno vprašanje njene vsebine. Toda nanj izčrpno odgovarja knjiga *Sanitätstaktisches Handbuch* (Sanitetno-taktični priročnik),¹ ki jo je leta 1914 izdala založba Safar. Njena avtorja sta cesarsko-kraljevi major v vrhovnem generalštabu, Norbert Wallenstorfer, predavatelj na tečajih vojaške medicine, in Marian Szarewski, cesarsko-kraljevi zdravnik in poveljnik Domobranske bolnišnice v Rzeszówu, mestu v poljski Podkarpatski vojvodini. Predvsem poglavje *Sanitätsausrüstung einer InfTrp.-Division* (Sanitetna oprema pehotne divizije) posreduje zanimive podatke o osebju sanitetne službe in prateža v pehoti.

Pehotni bataljon je premogel 2 zdravnika, 4 sanitetne podčastnike, 2 nosača povojev, 16 nosačev ranjencev in 1 tovorno žival, pehotni polk s 3 (4) bataljoni pa 5(7) zdravnikov, 12 (16) sanitetnih podčastnikov, 6 (8) nosačev povojev, 48 (64) nosačev ranjencev in 3 (4) tovrne živali. Vsak mož bojnih enot je razpolagal z zavojčkom prve pomoči (*Verbandpäckchen*) modela 1906, v katerem je bilo 5 gramov sterilne vate, 10 m sterilnega organzina (močnejše sukana preja iz več zelo dolgih vlaken naravne svile), povoj iz kalika (tkanina iz surovega bombaža) dolžine 4 m in širine 6,5 cm in varnostna sponka. Sterilna vata in organzin sta bila v istem svežnju, katerega ena stran je bila šivana z organzinom.

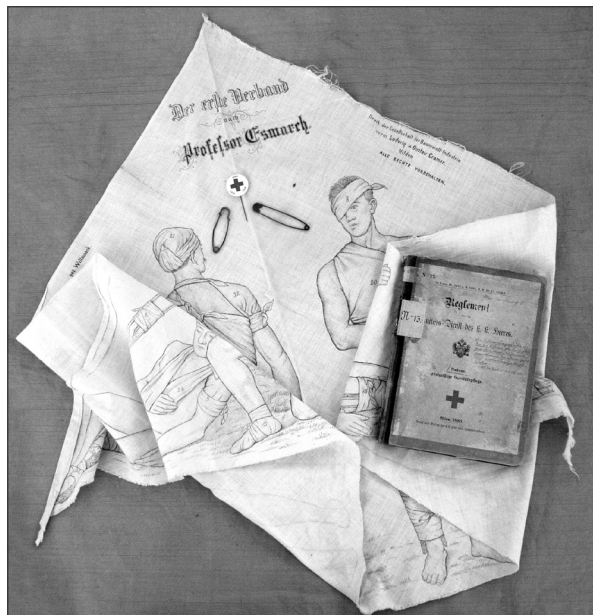
Patrulja 4 nosačev ranjencev (*Blessierenträgerpatrouille*) je bila opremljena s posebno sanitetno garnituro (*Sanitätsfeldausrüstungsgarniture für Blessierenträger*), v kateri sta bili 2 nosili s transportnimi trakovi in z 2 lesenima drogoma, 4 torbice s povoji (*Verbandtaschen*), 4 čutare² in laterna.

¹ Zahvaljujem se Stefanu Wedracu, da mi je dal na razpolago izvod priročnika *Sanitätstaktisches Handbuch*.

² Vsak nosač ranjencev je imel za lastne potrebe še po eno čutaro.

Zavojička z medicinskimi pripomočki za vsakega vojaka, modela 1906 in 1915, in mednarodni simbol Rdečega križa z žigi Landwehr Montur Depot (Domobranksko skladišče oblačil)

Trikotni povoj (prvi povoj) in priročnik iz leta 1880, Reglement für das Sanitäts – Dienst des k.u.k. Heeres (Pravilnik sanitetne službe cesarsko-kraljeve vojske)

Komplet povojev iz hidrofилnega, nesterilnega bombaža

Del opreme za nosače ranjencev: dvojna čutara in sablja modela 1915 (Pioniersäbel M 15)

To poglavje posreduje podroben opis opreme tudi drugih članov sanitetnega osebja. Iz njega izvemo, da je imel vsak nosač povojev sanitetni nahrbtnik in podnahrbtnik z medicinskimi pripomočki (*Verbandtornister* – torba s povoji, *ärztlicher Requisiteortnister* – zdravniška torba za rekvizite, *Stütztornister* – torba za opornice) skupaj

z zdravniško torbo za zdravila (*Arzneitasche*). Sanitetni podčastniki so imeli sanitetno torbo (*Sanitätsunteroffizierstasche*), vsak zdravnik pa zdravniško torbo (*Militärärztlichetasche*). Poleg tega je zdravnik premogel še termometer in garnituro instrumentov za izdiranje zob (*Garnitur Zahnextraktionsinstrumente*).

Usnjena torbica za povoje. Nosači ranjencev niso nosili nabojnic, toda na pasu so vseeno imeli običajni usnjeni pasnici, ki so ju uporabljali za pripenjanje nahrbtnikovih naramnic. Ta torbica nima kakšnih odobritvenih žigov vojaških oblasti, toda v notranjosti najdemo s svinčnikom napisani inicialki M. K. in žig proizvajalca: CSS 1917. Na levi stranici je v usnje odtisnjeno ime, ki odgovarja omenjenim inicialkam: Makes Karel.

Torbica za povoje iz stisnjene kartona. Na njej ni napisov. Je naravne barve, kakršne so kartonske nabojnice. Zapira se z usnjenim jezičkom, ki se natika na okroglast zatič.

Drugi model torbice za povoje je različica *Ersatz*, izdelana iz kartona, vendar je brez predala s preklopom naprej. Iz usnja so samo zadruga pokrova, paščki za pritrditev na pas in zapiralni jeziček. Visoka je 11,5 cm, dolga 20 cm in široka 9 cm.

Vsi predmeti na fotografijah so last Roberta Todera – s stalne razstave „Uno sguardo dal Litorale – Pogled s Primorja“.

Iz italijanščine prevedel Vinko Avsenak

Viri in literatura:

- Lukáš Dulíček, Východočeši pod císařským prapodem, Hradec Králové, 2015.
- Siro Ofelli, Le armi e gli equipaggiamenti dell'esercito austro-ungarico – volume primo, Rossato Editore, Novale, 2001.
- Christian Ortner, Erich Artlieb, Mit blankem Säbel, Verlag Militaria, Wien, 2003.
- Christian Ortner, Hermann Hinterstoisser, Die k.u.k. Armee, Band 2, Verlag Militaria, Wien, 2013.
- Rest, Ortner, Ilming, Des Kaisers Rock, Verlag Militaria, Wien, 2002.
- György Ságváry, Die ungarische Honvéd, Verlag Militaria, Wien, 2010.
- Hugo Schmid, Handbuch für Unteroffiziere, Selbstverlag Hugo Schmid, Wien, 1916.
- Marian Szarewski, Norbert Wallenstorfer, Sanitätstaktisches Handbuch, Safar, Wien, 1914.

Značka z napisom 1914 Weltkrieg 1916 - Sanitäts-Truppen (1914 Svetovna vojna 1916 - Sanitetne enote).
Pes z laježem kliče sanitetno patroljo.
(vse foto: Roberto Todero)

Oglejmo si sedaj podrobneje torbico za povoje, ki je predmet naše obravnave. Prvi model te torbice je iz črnega naravnega usnja. Visok je 12,5 cm, dolg 21 cm in širok 9 cm. Torbičin pokrov se zapira z vrtljivo sponko. Ko ga privzdignemo, opazimo predal s preklopom naprej, ki pušča, kadar je zaprt, uporaben prostorček, globok 3 cm. Zapira se s pasno zaponko. V spodnjem delu ima 10 povojev različnih mer, zvit povoj iz navadnega bombaža in kupo za pitje vode, v zgornjem delu pa 2 trikotni tkanini, 3 povoje iz kalika, 5 varnostnih sponk in sanitetni žepni nož.

NADOMESTNA – ERSATZ VOJAŠKA OPREMA

David Erik Pipan

Nadomestna vojaška oprema in orožje, ki ju zbiralci in preučevalci avstro-ogrskih vojaških predmetov iz prve svetovne vojne pogosto imenujemo kar z nemškim imenom *ersatz*, ima poseben čar. Že na prvi pogled se razlikuje od opreme, ki je pred začetkom vojne veljala za uradno prepisano. Zelo zgovorno namreč pripoveduje o času, ko sta v monarhiji vladala draginja in pomanjkanje. Nekdaj skrbno in estetsko izdelana oprema iz najkakovostnejših materialov, ki so si jo v predvojnem času naborniki predajali iz generacije v generacijo, je ob velikih izgubah na bojiščih hitro postala potrošni material. Svoje pa sta dodala še draginja in pomanjkanje, ki sta vladala v monarhiji, in posledično so številni deli opreme drastično spremenili svoj videz in tudi kakovost. Usnjene dele opreme so pogosto nadomestili platneni, pločevinasti in kartonasti, še vedno pa so ohranili svoje poslanstvo – služiti vojaku.

Dolgo časa je prevladovalo mišljenje, da so se nadomestki predpisane opreme in oborožitve množično pojavljali v drugi polovici vojne, predvsem v letih 1917 in 1918, ko zaradi visokih cen in pomanjkanja surovin ni bilo več mogoče tovrstnih predmetov izdelovati iz predpisanih materialov. Dejansko pa ta predvidevanja držijo le deloma. To dokazujejo nekateri uradni dokumenti, iz katerih je razvidno, da so nadomestke predpisane opreme za potrebe avstro-ogrske vojske začeli izdelovati že nekaj mesecev po izbruhu vojne. Pokazalo se je namreč, da so zaradi splošne mobilizacije in vedno večjih potreb na bojiščih, zaloge v vojaških skladiščih nezadostne. Nekatero surovino so postajale iz dneva v dan težje dostopne in dražje, poleg tega pa je bila izdelava nekaterih delov opreme zelo zapletena in dolgotrajna. Prav zaradi potrebe, da v čim krajšem času opremijo večje število vojakov, so se v vojaškem vodstvu odločili, da je treba proizvodnjo čim bolj poenostaviti in pospešiti.

Med najznačilnejše in danes najpogostejše nadomestke nedvomno sodijo *ersatz* bajoneti. Iz preprostega, običajno 25 mm širokega in 4,5 mm debelega tračnega železa, so jih izdelovali za vse vrste pušk, tudi za uplenjene, ki jih je imela v uporabi avstro-ogrska vojska. Izdelovali so jih tudi v jeseniškem obratu Kranjske industrijske družbe, v kateri so za vojaške potrebe proizvajali tudi druge izdelke. V arhivu družbe se je ohranila tudi dokumentacija za izdelavo nadomestnih (*ersatz*) bajonetov z datumom 1. marec 1915. Zanimivo pa je, da na primer, ki bi bil identičen s primerkom na skici, še nismo našli. Zato predvidevamo, da so nekatere faze izdelave še bolj poenostavili.

Da so nadomestke množično uvajali že pred začetkom bojev na soški fronti, priča tudi odlok, ki je bil 17. aprila 1915 objavljen v

*Pripadnik gorskih enot, ki namesto usnjenega pasu nosi pas, izdelan iz tkanega jermena.
(iz zbirke Roberta Lenardona)*

naredbenem listu avstro-ogrske vojske. V njem so poleg novega modela sivozelene (*feldgrau*) uniforme in opreme M.1915 opisani nekateri nadomestki predpisane opreme in vzroki za njihovo uvedbo. Prav omenjeni odlok pa nam prinaša nekaj nejasnosti, saj istočasno uvaja novo vrsto uniforme in nekatere predpisane dele opreme kot tudi nadomestke. Pri nekaterih predmetih namreč ni najbolj jasno, ali gre dejansko za nadomestke ali za novo vrsto opreme. Zato se je uveljavilo mnenje, da so novi modeli tisti, ki so popolnoma nadomestili prej obstoječe (npr. platneni nahrbtniki), nadomestki pa oni, ki so jih ob predpisanih izdelovali tudi v poenostavljeni obliki (npr. nabojnice in bajoneti). Tako lahko nov tip vojaškega usnjenega pasu (»opasača«) imamo za nov model, njegovo poenostavljeno platneno izvedbo pa za nadomestek.

Gumbe in rozete s cesarjevim monogramom za vojaške kape so poleg predpisanih medeninastih začeli izdelovati tudi iz cinka, železa,

kamnitega oreha in papirnate kaše. Zaradi varčevanja z medeninno so prenehali izdelovati vojaške pasove (»opasače«) z medeninastimi sponkami in grbom, že izdelani pa so ostali v uporabi do dotrajanosti. Namesto njih so uvedli pasove s preprosto pasno sponko, kakršne je do tedaj nosila konjenica in mnogo let pozneje tudi JLA. Usnjene pasove so pogosto nadomeščali s platnenimi jermeni.

Zaradi hitrejše izdelave in varčevanja z usnjem so torbice za naboje (nabojnice) začeli izdelovati tudi iz pločevine in vodoodpornega kartona, vendar le v enodelni izvedbi. Iz enakega razloga so za lopatke in sekirice začeli izdelovati različne modele pločevinastih nosilcev s platnenimi jermeni ter lesene toke za svetilke. Varčevanje s cinkom je botrovalo k temu, da so menažke in čutarice namesto iz pocinkane začeli izdelovati iz emajlirane železne pločevine, čeprav se je na bojišču kmalu izkazalo, da se ob udarcih emajl hitro odkruši. Prav ta točka odloka skupaj s pred vojno veljavnim predpisom postavljala na glavo domneve, med zbiralci zelo razširjene, da je bila pocinkana izvedba nadomestek emajlirane.

Namesto dragih in za množično izdelavo neprimernih nahrbtnikov iz telečjega usnja (telečnjaki) so uvedli preproste platnene nahrbtnike. Odpoklicane telečnjake so včasih reciklirali in iz njih izdelovali toke za pištole. Po njihovih naramnicah pa so pogosto posegli pripadniki jurišnih enot. Kljub temu da odlok tega ni izrecno določal, so bili

vsi iz železne pločevine izdelani predmeti največkrat sivozeleno pobarvani. Redki ohranjeni pločevinasti nadomestki v sivomodri barvi pa dajejo slutiti, da so jih izdelovali že pred omenjenim odlokom iz aprila 1915. To konec koncev dokazuje tudi načrt nadomestnega bajoneta z začetka marca istega leta.

Poleg opisanih usnjenih delov opreme, ki so jo zaradi pomanjkanja nadomeščali tudi s platnenimi, so bili tekom vojne podobne izvedbe deležni tudi številni drugi, kot na primer častniške torbice, toki za pištole, nosilci nožnic za bajonete in jermeni za puške. Kljub temu pa so usnjeno opremo, čeprav v skromnejšem obsegu kot ob izbruhu vojne, izdelovali in uporabljali med celo vojno.

1. aprila 1918 so v naredbenem listu objavili odlok, s katerim so za zaledne formacije uvedli poenostavljene usnjene nosilce za nožnice bajonetov. Izdelani so bili iz enostavnega usnjenega traku z več zarezi, skozi katere je bilo možno pretakniti pas in nožnico. Njihove uporabe pa niso dovolili enotam, ki so bile namenjene na bojišče.

Junija 1918 je bil objavljen odlok, s katerim je bilo uradno določeno, da se na vojaških kapah poleg senčnikov iz usnja, imitacij usnja ali vulkaniziranega tekstila uvajajo senčniki iz posebej obdelanega vodoodpornega kartona. Impregniran karton so že pred tem uporabljali za nadomeščanje usnja pri izdelavi nabojnic in sanitetnih torbic.

Dve različni vrsti nadomestnih (ersatz) tokov za avstro-ogrske pištole in revolverje. Levi je izdelan iz recikliranega usnja, ki je bilo pridobljeno iz odpoklicanih telečnjakov, desni, ki ga je za nošenje svojega revolverja uporabljal Vincenc Germovšek iz 47. pehotnega polka, pa iz debelejšega impregniranega platna.

*Nadomestne nabojnice, izdelane iz impregniranega vodoodpornega kartona (levo) in pločevine (desno).
(foto David Erik Pipan)*

SVETOZAR BOROVIČ NA VOJAŠKIH ZNAČKAH

David Erik Pipan

Avstro-ogrskega generala Svetozarja Borojeviča običajno takoj povežemo z najpomembnejšo vlogo v njegovi vojaški karieri, obrambo fronte ob reki Soči in poveljevanju Soški armadi. O njem smo v preteklosti že pisali, zato se bo tokratni zapis dotaknil področja, ki ga še nismo obravnavali, to je avstro-ogrskih vojaških značk, ki so bile temu vojskovodji posvečene.

Ob izbruhu prve svetovne vojne (konec julija 1914) je general pehote (*General der Infanterie*) Svetozar Borojevič poveljeval VI. korpusu. V sestavi 4. armade je z njim odšel na rusko bojišče, a mu je bilo že na začetku septembra 1914 zaupano poveljstvo 3. armade, na čelu katere je v zimi 1914–15 uspešno branil karpatske položaje. Ko je konec maja 1915 v vojno vstopila še Italija in s tem odprla novo, tako imenovano jugozahodno bojišče, je bila obramba njegovega najjužnejšega dela, soške fronte, dodeljena avstro-ogrski 5. armadi. Istočasno je bilo njeno poveljstvo zaupano generalu pehote Svetozarju Borojeviču, ki je 1. maja 1916 napredoval v generalpolkovnika (*Generaloberst*), 2. februarja 1918 pa v maršala (*Feldmarschall*). Avstro-ogrška 5. armada je branila del fronte ob reki Soči in na Krasu (med Krnom in morjem), od začetnih bojov maja 1915 pa vse do preboja fronte v Zgornjem Posočju oktobra 1917. Že kmalu po prihodu na naše ozemlje se jo je prijelo ime Soška armada (*Isonzo Armee*) in kasneje so jo tudi uradno tako poimenovali. Poleti 1917 se je armada razdelila na 1. in 2. soško armado. Njuni poveljstvi sta prevzela generalpolkovnik baron Wenzel pl. Wurm in general pehote vitez Johann Nepomuk pl. Henriquez, Borojevič pa je postal poveljnik armadne skupine (*K. u. k. Heeresgruppe Borojevič*), sestavljene iz obeh armad.

V primerjavi z značkami Soške armade, ki so jih izdelovali v številnih različnih izvedbah, je značk, ki so bile posvečene Borojeviču, bistveno manj.

GENERALOBERST VON BOROVIČ

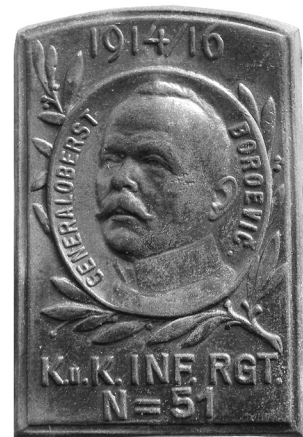
Prva izmed predstavljenih značk je v obliki velikega okroglega medaljona s širokim robom, ki ima na spodnji strani pravokoten podaljšek. Znotraj osrednjega okroglega polja je upodobljen portret generalpolkovnika Borojeviča,

na robu nad njim sta izpisani letnici 1914–1916, na pravokotnem polju pod njim pa se nahaja še napis GENERALOBERST VON BOROJEVIČ (generalpolkovnik pl. Borojevič). Pokončni stranici pravokotnega polja obdajata košati lorovski vejici, medtem ko zgornji, okrogli del značke obdajajo drobni okraski. Značko širine 33 mm in višine 43 mm so v dunajskem podjetju bratov Schneider kovali iz cinkaste pločevine in ima na zadnji strani pokončno nameščeno železno iglo za pripenjanje. Na zadnji strani se nahaja tudi napis izdelovalca.

K.u.K. INF. RGT. N=51

Značke 51. pehotnega polka so pokončne pravokotne oblike, širine 23,2 mm in višine 34,6 mm, z rahlo zaobljeno zgornjo stranico. V sredini je prek lorovove vejice upodobljen okrogli medaljon, v katerem je v levo obrnjen portret generalpolkovnika Borojeviča, ki ga obdaja napis GENERALOBERST BOROJEVIČ (generalpolkovnik Borojevič).

Pod medaljonom sta izpisani letnici 1914–16, pod njim pa napis K.u.K. INF. RGT. N=51 (*Kaiserliche und Königliche Infanterie Regiment N. 51*), cesarski in kraljevi pehotni polk št. 51. Borojevič je bil od 21. 12. 1913 častni polkovnik (Oberst-Inhaber) tega polka, zato ni nič nenavadnega, da so izdelali tudi polkovne značke z njegovo podobo. Te značke so v budimpeškem podjetju Arkanzas kovali iz cinkaste pločevine in imajo na zadnji strani pokončno zaponko.

GEN. OBERST. BOROVIČ

V istem podjetju so enak medaljon s portretom generalpolkovnika Borojeviča upodobili tudi na vojaških značkah v obliki križa s polkrožnima pokončnima krakoma. Levo in desno od sredinske podobe, ki je tokrat brez napisa, sta pokončno upodobljeni stilizirani lorovski vejici. Nad portretom se nahaja napis GEN.OBERST BOROJEVIČ, pod njim pa WELTKRIEG 1914–16 (svetovna vojna 1914–16). Poleg te izvedbe obstaja še druga z napako v napisu, saj so na njej napačno postavili črke in zapisali BOREOVIČ. Spodrsrljaj so verjetno kmalu opazili in napako hitro popravili, saj so danes značke z napačnim

napison redkejše. Iz tanke cinkaste pločevine kovane značke širine 27 mm in višine 37 mm imajo na zadnji strani pokončno zaponko.

GENR. OBERST BOROEVIC

Kot na že opisanih značkah predstavlja tudi na tej znački osnovo okroglo polje z generalpolkovnikovim portretom, obrnjenim v levo, ki ga obdaja napis GENR. OBERST BOROEVIC. Borojević je upodobljen s številnimi odlikovanji na prsih. Spodnjo polovico motiva obdaja venec, spleten iz hrastovih (levo) in lovorovih vejic (desno). Iz masivnega cinka kovane značke so široke 31 mm in visoke 34 mm. Na zadnji strani imajo vodoravno pritrjeno železno zaponko in so brez napisov oblikovalca in izdelovalca.

BOROEVIC

Podjetje Arkanzas je podobno kot drugim pomembnejšim generalom, tudi Borojeviću namenilo še dve vrsti značk. Obe sta upodabljali po-

manjšano izvedbo bojnega znaka (*Feldzeichen*), ki se je tako tudi uradno imenoval. Ta znak je bil pozimi trikraka smrekova vejica, poleti pa vejica s tremi hrastovimi listi. Nosili si ga na predpisanim mestu, na levi strani vojaških kap, in sicer samo na poseben ukaz pred sovražnikom, ob svečanostih in ob cesarjevem rojstnem dnevu. Med prvo svetovno vojno so ga nosili predvsem ob raznih svečanostih, paradah ter obiskih predstavnikov vladarske družine in najvišjih vojskovodij. Verjetno je izdelovalec prav iz tega predpisa črpal navdih za tovrstne značke, saj je seriji obeh vrst značk namenil prav vsem najvišjim vojaškim poveljnikom avstro-ogrsko vojske.

Značke v obliki treh hrastovih listov z želodi so kovane iz železne pločevine, v njihovem prvem planu pa se čez celo stran izpisuje generalpolkovnikov priimek – BOROEVIC. Široke so 35,7 mm, visoke 33,2 mm in imajo na zadnji strani vodoravno pritrjeno zaponko. Značke v obliki trikrake smrekove vejice so široke 34,9 mm, visoke pa 27,2 mm. Izdelane so iz debelejšje posrebrene medenine. Na sprednji strani imajo nad napisom BOROEVIC pritrjen emajliran avstro-ogrski grb, zadaj pa vodoravno iglo za pripenjanje.

Kljub temu, da so bile vojaške značke zelo razširjene in priljubljene, tako pri vojakih, kot tudi pri najvišjih častnikih, jih Borojević na svoji kapi nikoli ni nosil.

Viri in literatura:

- Sterk Arkanzas, *Érmek, plakettek, modern ékszerek, jelvények, gyári rak-tára c. kiadvány, 1916.*
- Attila Hermann, Miklosz Szany, »Csak előre, édes fiam...«, *A magyar Szent Korona országaiból sorozott hadosztályok, ezredek és zászlóaljok jelvényei a Nagy Háborúban.* Méliusz Központ, 2012.
- Alberto Lembo, Siro Offelli, *Kappenabzeichen, i distintivi militari austro-ungarici,* Museo Storico Italiano della Guerra, Rovereto, 2007.
- Ivan Mirnik, *Feldmaršal Svetozar barun Borojević od Bojne na medaljama,* Peristol: zbornik radova za povijest umjetnosti, Vol. 52, 2009.
- Siro Offelli, *Le armi e gli equipaggiamenti del esercito austro-ungarico dal 1914 al 1918, uniformi - distintivi - bufetterie, volume primo,* Gino Rossato editore, 2001.
- Gergely Pal Sallay, *Mindent a hazáért! Első világháborús osztrák - magyar katonai alakulat - és emlékjelvények.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2010.
- Janez J. Švajncar, *Österreich-Ungarn za zbiralce,* Militaria Slovenika Ljubljana, 1991.
- Roberto Todero, *Kappenabzeichen, distintivi da beretto austro-ungarici, Piccoli oggetti d arte e di racconto della grande guerra,* Gaspari editore, 2003.

VARUHI KULTURNE DEDIŠČINE PRIPOVEDUJEJO ...

Peter Kogoj z Mosta na Soči

Vinko Avsenak

Petra Kogoja sem поблиže spoznal, ko smo on, njegova prijateljica Helena Jelinčič in jaz 22. aprila 2006 vodili barona Alexandra Zanta iz Nemčije na Mrzli vrh, da bi mu potem na koti 854 pod Vodil vrhom pokazali kraj, na katerem je 28. oktobra 1915 tragično padel njegov ded Emil Czant, stotnik v IV. bataljonu ogrskega 37. pehotnega polka iz Nagyvárada (danes Oradea). Približni kraj smrti je z raziskovanji namreč ugotovil prav Peter Kogoj. Stotnika Emila Czanta so tovariši pokopali na vojaškem pokopališču ob toliminski cerkvi in mu tam postavili lep spomenik v obliki žalujočega vojaka. Heleno Jelinčič je ta tragična zgodba tako prevzela, da se je lotila raziskovanja in tudi s pomočjo podatkov, ki jih ji je posredoval Alexander Zant, napisala zanimiv članek *Usodna odločitev stotnika Emila Czanta*, ki ga je, podprtega s številnimi fotografijami, leta 2006 objavila v 4. številki naše revije.

Na Petrov predlog sva se sestala najprej v muzeju, sredi njegovih draguljev, kjer me je pričakal z osemletno hčerko Zalo. V njegovem muzeju sem bil sicer že večkrat, toda tokrat so se me razstavljeni predmeti še posebej dotaknili. Težko opišem svoje občutke, ki so me prevevali, ko sem hodil iz prostora v prostor, zrl na lepo postavljene

in oblikovane vitrine, številne fotografije in na natančno, skrbno razvrščene granate raznih kalibrov. Verjetno me je obhajala nekakšna mešanica spoštovanja in občudovanja, a tudi prizadetosti in otožnosti, kajti razstavljeni predmeti so me zgovorno nagovarjali in mi pripovedovali o hudih časih trpljenja, grozot, raznovrstnih pomanjkanj in splošne razčlovečenosti. V treh prostorih se v sistematično in tematsko urejenih vitrinah obiskovalčevim očem nudijo številni vojaški osebni predmeti, odlikovanja, lahko orožje in druga vojaška oprema. Mojo pozornost je še posebej pritegnila lična vitrina, v kateri so na grobem pesku počivali zarjaveli kosi raznovrstne vojaške opreme in orožja. Kot nekje na bojnem polju po hudi bitki. V največji vitrini v kotu zadnjega prostora je stala lutka v nemški uniformi in z ustrezno vojaško opremo. Peter je radovedni, vedoželjni hčerki Zali, ki nama je bila vseskozi za petami in tudi sicer očitno stopa po očetovih stopinjah, rad mimogrede pokazal in pojasnil to in ono. S ponosom mi je razkazal več karteč in pa avstro-ogrsko strojnico modela *Schwarzlose*, ki jo je več let sestavljal v celoto. Sestavne dele je po večini kupil po sejnih od Milana do Slovenije, a nekatere z vztrajnim iskanjem našel tudi na bojnih poljanah.

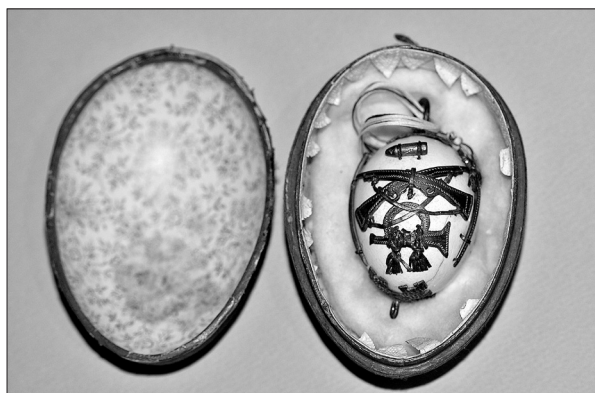
Peter s svojo strojnico Schwarzlose
(foto Vinko Avsenak)

*Na grobem pesku počivajo zarjaveli kosi raznovrstne vojaške opreme in orožja, kot nekje na bojnem polju po hudi bitki.
(foto Vinko Avsenak)*

Med boljše, dragocenejše predmete njegove zbirke prav gotovo spada umetelno izdelana predmeta neznanega ruskega ujetnika. Prvi je veliko, rdeče, leseno jajce, ki pa služi kot šatulja za hranjenje pravega jajca, umetelno okovanega z neverjetno natančno in na drobno oblikovanimi okraski iz svinčene pločevine. Prava umetnina, ki se ji je avtor očitno predajal z dušo in telesom. Drugi predmet

pa je majhna lesena tobačnica, ki je tudi bogato rezbarjena. Obe umetnini je ruski ujetnik pustil na okenski polici trgovine Božič, po domače Mikuževih, na Mostu na Soči (takrat Sveta Lucija) v hvala-ležnost, ker mu je gospodinja Pavlina Božič na tej polici puščala kakšen kos kruha, jabolko ali jajce. Med Petrove najljubše predmete pa spada orožje za bližinski boj v prvih frontnih črtah: buzdovani,

*Umetelni izdelek ruskega ujetnika, jajce z na drobno oblikovanimi okraski iz svinčene pločevine
(foto Helena Jelinčič)*

*Rezbarjeni pokrov lesene tobačnice, izdelek ruskega ujetnika
(foto Helena Jelinčič)*

Zbirka orožja za bližinski boj
(foto Vinko Avsenak)

boksarji, bodala, bajoneti, a tudi posebni ščit na čeladi, posebne klešče in daljnogled za na puško ali poseben dodatek za streljanje s trombloni ... Zaradi pomanjkanja prostora hrani Peter dobršen del svoje zbirke v skladišču.

Pogovor sva potem nadaljevala v njegovem vedno toplem in gostoljubnem domu, v katerem živi s Heleno in njuno hčerko Zalo. Njihova hiša stoji na hribu, ki kraljuje nad Mostom na Soči in s katerega je lep razgled na akumulacijsko jezero, sotočje Idrijce in Soče ter na okolico. Peter se je že zelo zgodaj, še kot otrok, zapisal raznovrstnim ostalinam soške fronte, saj je bila ta prav pred njegovim pragom. Kasneje je to zanimanje preraslo v načrtno zbirateljstvo, ki mu je zvest in predan še danes. Njegova domača hiša, v kateri je preživel otroštvo in mladost, stoji pri mostu preko Soče, in sicer na mestu, kjer je med drugo svetovno vojno stala italijanska karabinjerska postaja z zapori. Po kapitulaciji Italije je Nemcem služila za postojanko, prva poveljna leta pa je bila obmejna stražarnica med conama A in B. Oče, nekdanji partizan, je tu ob gradnji hiše našel veliko vojaških predmetov in orožja, ki so malega Petra tako pritegnili, da se je polagoma za vedno »zastupil« z njimi. Oče je torej prvi prenesel nanj svoje poznavanje orožja in Peter je že pri trinajstih letih imel svojo

prvo pravo puško, avstrijsko. Pri petnajstih letih je imel na policah dvajset, trideset zbranih predmetov, ki pa jih je moral spraviti v promet, da si je lahko popravil pokvarjeno motorno kolo. Prav tako so nekoliko kasneje na novo zbrani predmeti zamenjali lastnika, da si je Peter potem lahko kupil kitare in ojačevalce.

Na Petrovi življenjski poti je bilo prelomno srečanje z Lovrom Galićem, uglednim hrvaškim raziskovalcem zgodovine soške fronte in piscem tovrstnih knjig, ki se je v želji, da soško fronto čim bolje spozna in se vanjo poglobi, preselil leta 1987 iz Zagreba v Posočje in se zaposlil v Tolminu. V zadnjih osemdesetih letih se je srečal s Petrom, in ker je takrat še osemnajstletni Peter dobro poznal teren in zanimiva področja soške fronte, ga je Galić jemal s seboj na raziskovalne pohode. Skupaj sta prečesala širna področja soške fronte in drug drugega bogatila z novimi spoznanji ter si nabirala izkušnje in znanje. Galić je Petra kot prvi peljal na Mrzli vrh in mu pokazal tamkajšnje ostaline soške fronte. Potem sta skupaj hodila na Mengore, Kolovrat, a njuna noga je stopila še marsikam drugam. Peter ohranja do Lovra Galića in njegovega širokega, strokovnega znanja veliko spoštovanje. Konec osemdesetih let je odšel v vojsko, in ko se je vrnil, je kmalu zatem srečal v Bovcu Marka Komaca, s katerim se

Pogled na kotiček muzeja Petra Kogoja
(foto Vinko Avsenak)

je takoj povezal v nerazdružljivo prijateljstvo. Marko je imel enega prvih detektorjev med Bovcem in Novo Gorico in Peter ima v lepem spominu njuna skupna sobotna in nedeljska raziskovanja nekdanjih bojišč okrog Bovca in v Krnskem pogorju. Ko si je tudi sam nabavil detektor in so njegove najdbe porasle, je najdene predmete najprej začel shranjevati v sobno omaro in po policah.

Naslednji mejnik na njegovi zbirateljski poti je bilo okrog leta 1995 srečanje z Zdenkom Mužičem z Banjšic, ki se je sprva preživiljal z zbiranjem starega železa, vojaških ostankov, kasneje pa je te ponujal trgu zbirateljev, ki je medtem postajal vse živahnejši in zahtevnejši. Pri njem je Peter prvič videl urejene vitrine in po tem vzgledu začel snovati lastno zbirateljstvo, ki bi mu med drugim tudi omogočilo, da bi še kaj dodatno zaslužil. Počasi je v njem dozoreval sklep, da odpre svoj muzej. To se mu je uresničilo leta 2002, ko si je v svojem nekdanjem domu, v hiši svojih staršev, uredil in odprl muzej – *Mali muzej 1. svetovne vojne »Tolminsko mostišče«*. Kasneje je pred muzej postavil tudi informativno tablo. Muzej premore okrog 1000 predmetov italijanske, avstro-ogrške in nemške vojske s širšega področja Tolminskega mostišča (Mengore, Cvetje, Bučenica,

Kolovrat) in avstro-ogrškega XV. armadnega korpusa. V zbirki je precej predmetov, ki so posebnost za ta del soške fronte in jih v drugih zbirkah ni najti. Peter jih je v glavnem našel na svojih raziskovalnih pohodih. Po Galiću je z Markom Komacem okrog pet let hodil najprej po Rombonu, Javorščku, Golobarju, Krasjem vrhu, potem pa naslednjih deset let neutrudno raziskoval področja Loma, Mengor, Cvetja, Kolovrata, Mrzlega vrha, Vodil vrha in Krnskega pogorja. Zadnja leta se je osredotočil na Baško grapo, saj je bila v dolinah največja koncentracija vojske. Tam so domačini tudi najhitreje obnavljali svoje domove in obdelovalne površine, zasuli jame, vanje pometali vse mogoče ostanke vojne in zravnali mesta nekdanjih barak, potem pa se zlasti travnikov ni nihče več dotikal. Zato so danes predvsem ti za Petra pomembna najdišča. Toda najljubša so mu tista, na katerih je ostala vojaška oprema obeh vojskujočih se strani ob preboju pri Kobaridu. Tako rad omenja koto 732 nad Volčami, na katere pobočju so italijanski in nemški vojaki med 12. ofenzivo pustili veliko vojaške opreme. Na tem mestu, ki mu ga je nekoč pokazal Lovro Galić in mu svetoval, da ga preišče, je italijanska vojska z višjih položajev s strojničnim ognjem zadala velike izgube prodirajočim nemškimi vojakom. Potem je Peter tam leta 1995 dokaj uspešno kopal z Markom

*Zbirka raznih steklenic iz obdobja prve svetovne vojne
(foto Simon Kovačič)*

*Vedoželjna hčerkica Zala pozorno posluša očeta
in stopa po njegovih stopinjah.
(foto Vinko Avsenak)*

Komacem, saj sta našla številne naboje, ročne granate, bajonete ... Peter pa resnično obžaluje, da v vsej svoji dolgoletni zbirateljski karieri ni nosil s seboj fotoaparata, kajti tovrstne fotografije bi bile danes zelo dragocene in zgovorne. Dosti opreme je našel tudi na dnu ledeno mrzlega Jezera v Lužnici (pod Maselnikom), v katerega se je potapljal na dah.

Pri iskanju so mu marsikdaj pomagale stare, vojne fotografije. Tako je na eni od njih, posneta v bližini Modrejca, opazil sled samokolnice, ki je od barak vodila do velike temne lise na travniku, kjer je bila med vojno, kot se je izkazalo, veliko vojaško smetišče. Krtine so bile vse črne od pepela, toda pod njimi se je skrivalo bogato nahajališče raznovrstnih vojaških predmetov. Ko je lastnica zemljišča dovolila njemu in tovarišem kopanje na precej veliki površini, so travnato rušo najprej skrbno odstranili, jo preložili in shranili, po končanem kopanju pa vrnilo na prvotno mesto. Peter pravi, da so bile tamkajšnje najdbe neverjetno bogate in jih ohranja v lepem spominu. Mimogrede omeni še mnoge druge. Z očetom sta izkopala italijansko letalsko granato kalibra 175 mm, vrženo na Modrejce. S Tjašem Strgarjem sta nekega dne našla okrog trideset »pasjih« granat kalibra 37 mm za topič Škoda. Beseda je nanekoliko tudi na ekrazit, razširjeno eksplozivno sredstvo v prvi svetovni vojni. Peter me je podučil, kaj in kakšen ekrazit je in kako so ga vliвали v granate. Med svojimi dolgoletnimi pohodi in izkopavanji je večkrat naletel tudi na srljive prizore, na okostja umrlih vojakov ali njihovih delov.

V zgodnjem obdobju zbirateljstva je Petra bolelo, kadar je nekdo našel predmet, ki je bil njemu všeč, a ga še ni imel v svoji zbirki. Toda z leti se je unesel in vse bolj spoznaval, da gre vendarle za ljubiteljsko dejavnost in da človek preprosto ne more vsega imeti. Naučil se je, da je bil z izkopanim predmetom zadovoljen, čeprav je pred izkopom pričakoval dosti več.

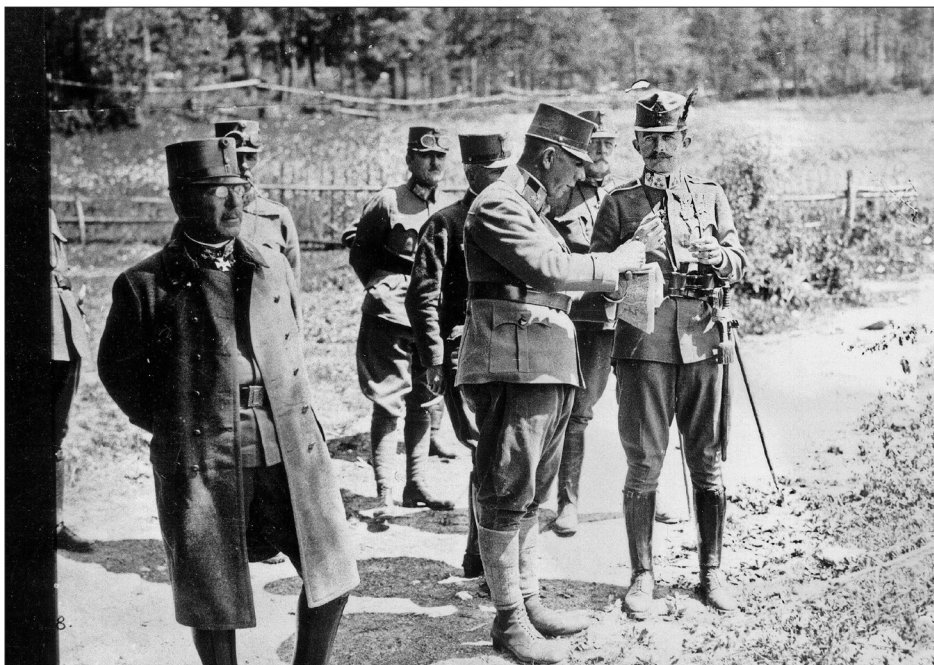
Čeprav Peter najdene predmete vedno primerno zaščiti in jih s tem obvaruje pred nadaljnjim propadanjem, se nima za varuha kulturne dediščine. To dejavnost prepušča drugim, sam pa se še naprej predaja temu, kar ga veseli in čemur se je zapisal.

Oj Peter, hvala, da sem bil lahko s teboj v kraljestvu tvojih draguljev!

FOTO ALBUM

*Prestolonaslednik nadvojvoda Karel Habsburški pri pregledu avstro-ogrskih enot v Šempasu septembra 1915
(iz zbirke Davida Erika Pipana)*

*Cesar Karel I. v zaledju fronte
(fototeka Goriškega muzeja)*

FOTO ALBUM

*Cesar Karel I. na obisku v Vrtovinu v Vipavski dolini
(fototeka Goriškega muzeja)*

Besuch des Erzherz. Karl. in Knežca

*Obisk prestolonaslednika nadvojvode Karla na Kneži v Baški grapi
(iz zbirke Simon Kovačiča)*

FOTO ALBUM

N° 1575. Seine Majestät Kaiser Karl I. in Görz 29.10.17.

*Cesar Karel I. v osvobojeni Gorici, na Travniku pred cerkvijo sv. Ignacija 29. oktober 1917
(fototeka Društva soška fronta 1915–1917)*

*Cesar Karel I. ob obisku avstro-ogrskega vojaškega letališča v Perginah pri Levicu na Južnem Tirolskem
(fototeka MPG)*

Sodelavci te številke:

- prof. Vinko Avsenak, prevajalec in publicist, Škofljica pri Ljubljani
- dr. Matjaž Bizjak, podpolkovnik Slovenske vojske in zgodovinar, Dolga Poljana pri Ajdovščini
- Petra Falabella, študentka medicine in potapljačica, Šempeter pri Gorici
- Mitja Juren, zbiratelj in publicist, Rupa - Peč (I)
- Simon Kovačič, zbiratelj in publicist, Šempeter pri Gorici
- dr. Franc Križnar, muzikolog, Škofja Loka
- Tadej Munič, predsednik Društva soška fronta 1915–1917, Nova Gorica
- dr. Dušan Nečak, zgodovinar in univerzitetni profesor v pokoju, Gorenja vas
- David Erik Pipan, zbiratelj in publicist, Nova Gorica
- Giuseppe Pippo, zbiratelj, Sovodnje ob Soči (I)
- dr. Renato Podbersič ml., zgodovinar, Nova Gorica
- Vili Prinčič, kulturni delavec in publicist, Pevma pri Gorici (I)
- mag. Mojca Rutar, publicistka in raziskovalka zgodovine soške fronte, Tolmin
- dr. Boris Salobir, univ. dipl. ing., univerzitetni predavatelj rudarstva v Ljubljani in Mariboru, Velenje
- dr. Miha Šimac, dr. znanosti, asistent pri Katedri za zgodovino Cerkev in patologijo, Teološka fakulteta UL, Vrba na Gorenjskem
- Roberto Todero, raziskovalec 1. svetovne vojne in publicist, Mačkovlje – Trst (I)
- Tomaž Velnar, zdravnik in ljubitelj vojaške zgodovine, Nova Gorica

Vinogradništvo
DORNBERG
Dipavska dolina

Zalošče 29d, 5294 Dornberk
05 301 76 88, 041 352 045
www.dornberg.si

Izid revije so finančno podprli:

NA FRONTI

ISSN 1580-7282

9 771580 728004